

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

GOBBY FEHÉR GYULA: ÁPRILIS (NOVELLA)
NÉMETH ISTVÁN LÍRAI NAPLÓJA
JUHÁSZ ERZSÉBET NOVELLÁJA
TODOR MANOJLOVIĆ, BONDŐR PÁL,
BOZSIK PÉTER ÉS BATA JÁNOS VERSEI
RÉSZLET VIDOSAV STEVANOVIĆ NIN-DÍJAS
REGÉNYÉBŐL

HERCEG JÁNOS VISSZAEMLEKEZÉSE SZIRMAI
KÁROLYRA

VARGA ZOLTÁN ESSZÉJE
BOSNYÁK ISTVÁN KAPCSOLATTÖRTÉNETI
TANULMÁNYÁNAK ELSŐ RÉSZE

KÖNYV-
SZÍNI-
TÉVÉ- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1987

Április

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

LI. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

dr. Bányai János, Bognár Antal, Bordás Győző, dr. Bori Imre, Dudás Károly, Fehér Ferenc, Fehér Kálmán, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Illés Lajos, Major Nándor, Maurits Ferenc, Minda Tibor, dr. Móra András (elnök), Rajcsán István, Tóbiás László és Tolnai Ottó

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, dr. Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre

Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

<i>Gobby Fehér Gyula: Április (novella)</i>	437
<i>Németh István: Lírai napló</i>	441
<i>Juhász Erzsébet: (Vég)kicsengés (novella)</i>	446
<i>Todor Manojlović: Ember az embertelenségben (vers)</i>	452
<i>Böndör Pál versei</i>	455
<i>Bozsik Péter két verse</i>	460
<i>Bata János két verse</i>	461
<i>Vidosav Stevanović: Testamentum (regényrészlet)</i>	464
<i>Brasnyó István: Macula (regény, VIII. rész)</i>	475

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Herceg János: Szirti Sas jelenései (visszaemlékezés)</i>	487
<i>Varga Zoltán: Egy európai (esszé)</i>	496
<i>Bosnyák István: „Lehetetlen” kapcsolatok „lehetetlen” időkben (Jegyzetek a XIX. századi horvát folyóiratok magyar és magyar—horvát anyagáról)</i>	502

ÁPRILIS

GOBBY FEHÉR GYULA

Talált egy pár kopott sílécet a padláson. A régi gazdáé lehetett, de nem használhatta, mert a fa teljesen kiszáradt, meg is repedezett. Félredobta, de mikor áprilisban váratlanul ismét leesett a hó, lehozta őket. Megenyvezte a repedéseket, a lécek alját megkenté gyantával, apja egy régi övéből vágott kötőszíjakat, aztán kiment a zsilip melletti dombra, ahol jókora társaság szánkózott.

Sikere volt a lécekkel, de csak addig, amíg le nem siklott a dombtetőről. A lejtőn még tartotta magát, de a domb aljában elesett. Néhányan nevettek, Ilonka úgy tett, mintha nem nézett volna oda.

Összeszorított fogakkal mászott fölfelé. Megpróbált lassabban ereszkedni, de a lendület, a teste súlya felgyorsította, és hiába figyelt minden mozdulatára, a domb aljában ismét elzuhant. Másodszorra már többen nevettek.

Mikor harmadszor is elesett, a dombtetőn Feri lépett melléje.

— Ideadod egyszer? — kérdezte. — Én is megpróbálom.

Tétovázott, bár nem sok kedve volt már a síeléshez.

— Még sohasem volt a lábamon sítalp — magyarázta Feri.
— Tán nem sajnálsz tőlem?

Úgy tett, mintha megsajnálta volna a barátját. Lepakcsolta a sílécet, segített neki a sííjak körül.

A szánkózók félreálltak, hogy Ferinek több helye legyen. Kíváncsian figyelte, mikor esik el, de a fiú baj nélkül tovasiklott. Messzebb ment, mint a legbátrabb szánkós. Megállt lenn, és intgetett neki. Visszaintegetett, nehogy azt higgyék, irigy a barátja ügyességére.

Feri négyszer ereszkedett le, mindig messzebb és messzebb siklott.

— Kár, hogy nincs bot is a léchez — mondta, mikor visszaadta neki az öreg sítalpakat. — Akkor Kuláig elszaladtam volna.

Reszkető kézzel kapcsolta össze a szíjakat a lábfején. A havat nézte, de úgy érezte, mindenki őt figyeli. Előrehajolt, hogy az egyensúlyát meg tudja tartani. Mikor közeledett a lejtő vége, minden izmát megfeszítette, hogy kiegyenesedjen időben. Nagyobbat puffant, mint előszörre. Nem volt képes megállítani magát, fenéken csúszva ütődött neki két szánkónak. A lányok sikoltottak körülötte.

*

A biológia-tanárnőnek természetéhez képest hatalmas mellei voltak. A lányok tudni vélték, hogy nem is talál megfelelő számú melltartót a boltban, hanem egy újvidéki varrónő készíti neki darabszámra és méretre. Nem akart a lányok pletykáira figyelni, minél kevesebbet szeretett volna a biológia-tanárnőre gondolni, de azt is hallotta, mikor a szünetben azt mesélték, hogy a matematikus szeretője. A számtantanárt néha látta, délutánonként előtük sétált el a feleségével, együtt tolták a gyerekkocsit.

— Gyere ki a táblához — mondta neki a tanárnő. Hangja éles volt, kissé talán ellenséges is. — Nem szeretem, ha az osztály ság.

Nem értette, miért haragudhat rá a tanárnő. Még egy nap volt az áprilisi intőosztásig, egész este a virágokat tanulta.

— Mi a különbség a torzsa, a fejecske és a fészkek között? — kérdezte a tanárnő, mikor a tábla elé ért.

Igyekezett a padlót nézni, de a tanárnő a kérdés végén rácsapott a vonalzóval a táblára. Valószínűleg az osztályt akarta csendre inteni. A csattanásra felkapta a fejét, és ismét a melleken akadt meg a szeme. A ruhakivágás négyszögletű felületet hagyott szabadon. A fehér bőr alatt látszottak a kéklő erek. A hajlatban rózsaszínű púderyomok gyűltek össze.

— A torzsa, a fejecske meg a fészkek — mondta lassan, és nyelt egyet. Érezte, hogy a fülei kivörösödnek. A padlóra pillantott, de mintha megbabonázták volna, megint a tanárnő kebleire tért vissza a tekintete. Minden lélegzetvételnél megemeelkedtek. Nem rázkódtak, hanem hullámozgáltak. Harmonikusan mozogtak, ütemesen

és együttesen. Mintha külön éltek volna, a tanárnőtől is függetlenül.

— Egyáltalán, mik azok? — kérdezte a tanárnő. — Azt se tudod?

Az osztály zúgni kezdett.

— Tudja, tanárnő, tudja, csak meg van ijedve! — a lányok kiabáltak főleg. — Kitűnő tanuló, miért ne tudná?

A tanárnő a táblára csapott a vonalzóval.

— Ha tudja, miért nem mondja? — kiabálta. — Megkukult talán?

Kiabálás közben a mellei megfeszültek. Jobb oldalt kilátszott a mellbimbó halványrózsaszínű udvara. Éles határvonal választotta el a fehér bőrtől. Egy kék erecske pedig belefutott, és eltűnt a rózsaszín foltban, amely nem volt olyan sima, mint a bőr, kissé megemelt és hepehupás felületűnek látszott.

— Ezek virágzatok — motyogta, de tudta, hogy nem úszhatja meg intő nélkül, mert váratlanul mindent elfelejtett. Összekeveredett a fejében a csésze, a pártacsó, a bibe, a buga, a csónak, az evezők, a sarkantyú, a toklász, a porzók, a magház, a murva, a kacs, a vacok, a fürt, a sátor, az ernyő, a bogok, a pikkelyek, a csövek, a kögök, a kaszat, a csőr, a bóbíta, a lependék, a hüvely, a tok, a becő, a bogyó, a makk . . .

*

Apja a nagytükörrel bajlódott, mérges volt már akkor, mikor odahívta.

— Fogd erősen, amíg megszőgezem — mondta, és a szájából lógó aprószőgek közül kirántott egyet.

A tükör kerete kiszáradt, és az eresztékek szétnyíltak. A legcélszerűbb lett volna szétszedni az egészet, lekaparni az eresztékekről a kockákra töredezett ragasztót, és újraenyvezni minden felületet. Az aprószőg nem sokat segíthet rajta. Azon gondolkodott, érdemes-e vitába kezdeni az öreggel, mikor megbillent a kezében a tükör. Apja utánakapott, leejtette a kalapácsot, és kapásból, szinte ugyanazzal a mozdulattal pofon is vágta.

— Hova az istenbe nézel? — sziszegte.

Mindketten az apja kezében ingó tükröt nézték. Az öreg lihegett izgalmában.

— Miből veszek másikat, ha ezt összetöröd? — kérdezte az

apja. — Olyan ügyetlen vagy, mint egy kamaszlány. Eredj a szemem elől. Inkább csinálom magam.

Az arca sajtótt. Lehajolt, és összeszedte az apja szájából kihullott szögecskéket. Az öreg kezébe nyomta őket, aztán sarkon fordult.

*

A kapunál álldogált, mikor észrevette, hogy valami mászik a kezén. Egy hétpettyes katicabogár volt. Gyöngének látszott nagyon. Meglepte a váratlan hóésés a tavaszi napok után. Lassan, óvatosan mászott végig a fiú kezén, mintha húzná a lábait. Elővigyázatosan kikerülte az elébe kerülő szőrszálakat. Úgy tűnt, tervszerű mozgást végez, átkutatja a terepet, hátha megfelelő búvóhelyre, meleg menedékre bukkan. Talán ételszagot érzett a bőrön, és kutatót, merre a raktár, ahol lakmározhatna.

Figyelte az apró, kerek, piros testecskét, ahogy ujját csiklandozva araszol rajta. A pici, fekete lábakat, ahogy bőrébe kapaszkodva húzzák-vonják a hozzájuk képest óriási testet. Figyelte a bogár mozgását, de gondolat nélkül. A kapunál is azért állt meg, mert nem tudta, kimenjen-e az utcára, vagy maradjon az udvaron.

A bogár felért a csúcsra, ott volt az ujjá hegyén. Szemmel láthatóan nem találta fel magát. Elszállni nem volt ereje, s hogy merre másszon tovább, nem tudta eldönteni. Körbe-körbe forogott. Idegesítően tévovázott.

Hirtelen rászorította a hüvelykujját, és szétnyomta. Érezte, hogy szétfröccsen a puha, kis test, és hallotta, hogy valami parányi keménység összeroppan az ujjai között. Sárga nedv csordult ki hüvelykje alól. A szétnyomott bogár ott feküdt középső ujjának a hegyén, összetört lábakkal, csonkára nyomorodott testtel, piciny részecskéi a bőrébe ragadtak. Undorodva lélegezte be a bogár védekezésre szolgáló nedvének émelyítő szagát.

Érezte, hogy ragad az ujjá, és ahogy megrándult a bőre, úgy mozdult vele együtt a halott bogár. Döbent nézte az élettelen gombócot, aztán lerázta, de nem maga elé, az udvarba, hanem kifelé, kidobta a kapu fölé, mintha így akarna megszabadulni tőle örökre. Amint levált ujjáról a ragadós massa, ismét megérezte a jellegzetes katicabogár szagot. Rádöbent, mit is tett.

De visszacsinálni nem lehetett.

LÍRAI NAPLÓ

N É M E T H I S T V Á N

TÖRÖKTOPOLYA

Több mint harminc éve — egy emberöltő! — járjuk Bácska, Bánát, Szerémség, Baranya falvait, olykor eljutunk Szlavónia, sőt a Muravidék magyarlakta helységeibe is, nem mi, ismerőseink állítják, hogy nincs is tán szűkebb pátriánkban emberlakta település, ahol meg ne fordultunk volna. De van! Volt. És lesz is még, és utánunk is marad. Egy ilyen falu, amit valami okból mind a harminckét év alatt elkerültünk — nem szándékosan! —, Töröktopolya volt. Kikinda környékén járva s megpillantva a falu messzi templomtornyát vagy útjelző tábláját, minduntalan megállapítottuk magunkban, hogy ott még nem jártunk, de legközelebb útba ejtjük. Ez a legközelebb most következett be, harminckét évi „terepjárás” után, most a nyolcvanhetes esztendő egy február végi napján. A kora délelőtti órákban érkezünk. Ahogy a falu központjában kiszállunk a kocsiból, rögtön szembetűnik a nagyocska támpilléres templom. Önkéntelenül a bejáratra esik a tekintetem; nem olyan, mint amelyiken naponta ki-be járkálnának. Kezdő újságíró korom izgalma vesz rajtam erőt. Mintha először indulnék felfedező útra. Igaz, itt először járok. Már a közeledő tavasz meszei, fényei, illata a levegőben. Szemben a templommal a községháza, kétnyelvű táblák, az egyik ablakban kétnyelvű fölhívás. S ahogy benyitunk a helyi irodába, s ahogy a kezemet nyújtom a bemutatkozásra..., de nem tudom, folytathatom-e?

Inkább elharapom a nyelvemet, minthogy bemutatkozásnál olyasmit mondjak, hogy író. Nem valami álszerénység ez, de csakugyan nem tudom, írónak nevezhetem-e magamat. Följogosít-e er-

re az a néhány könyv, amit megírtam. De még ha följosítana is, magamat mások előtt akkor se nevezném írónak. Komoly földműves sem hivalkodik foglalkozásával, mint ahogy magára adó mesterember sem. Nem beszélve arról, hogy nekem csakugyan komoly kételyeim vannak a magam munkájáról. Leírtam-e egyetlen lényegbevágó mondatot ennek a nemzetiségnek a jelenéről, közelmúltjáról, sorsáról amelynek magam is tagja vagyok. Szerintem nem lehet igaz író, aki ezt megkerüli, aki e mellett finoman el-siklik.

Lírai naplót írok, talán nem is volna szabad közzétennem. Kit érdekelnek az én nyavalyáim, ha nem mindnyájunk nyavalyája fogalmazódik meg bennük? És úgy vajon érdekelné valakit? Vég-re próbára kéne tenni az olvasót, mindenekelőtt önmagamat.

Tehát még sose mutatkoztam be úgy, hacsak nem öngúnyval, hogy író vagyok. Az sem hízelgett különösebben a hiúságomnak, ha mások tituláltak írónak. Mondjuk egy egyszerű, névtelen olvasó.

És most mégis bedőltem, elérzékenyedtem, meghatódtam, egy pillanatra talán még a glóriát is fejem fölött éreztem. S mintha szárnyaim nőttek volna. Mondom, csak egy pillanatra.

Nem tudom, megvallható-e ilyesmi az olvasó színe előtt. Szabad-e egy „írónak” ilyesmiről írnia. Nem tűnik-e visszatetszőnek. Még mindig annak a pillanatnak a megrendülése alatt állok.

Kicsi ez az én szűkebb pátriám, lélekszáma „állandó csökkenő irányzatot mutat”. Nem az örökkévalóságnak írok, hanem annak a néhány embernek, aki itt olvas, szűkebb pátriám olvasójának.

Töröktopolyán először járunk, s ahogy bekopogunk a helyi iroda ajtaján, s ahogy a kezem nyújtom a kurucos bajszú, kopaszodó irodafőnöknek, s még mielőtt a nevemet kimondanám, megcsillan a tisztviselő fekete szeme, s ő mondja, megelőzve engemet, ő mondja az öröm hangján a nevemet s a hivatásként vállalt foglalkozásomat.

Nem először volt hasonlóban részem, nemegyszer Németh Rudolfnak vélték, vagy Németh Mátyásnak, de voltam már Bogdánfi Sándor is. Ez a töröktopolyai találkozás mégis más volt. Itt még sose jártam, sem mint újságíró, sem mint író, bár nem érzem, hogy tudathasadásos volnék, s egyszer íróként, máskor újságíróként léteznék. Mindig azonos voltam önmagammal. Igaz, még nem sikerült alaposan megismerni önmagamat.

Nem tudom, fontos-e az írónak, hogy valahol otthon legyen a

világban. Nekem ez emberként is roppant fontos. Sok rossz órám épp az okozza, hogy nem érzem magam otthon a világban.

Most Töröktopolyán egy pillanatra úgy éreztem: itthon vagyok, „ez a hazám”.

TENGERZÚGÁSBAN

Dubrovnik. Végig a Stradunon, a Balázs-templom előtti téren meg a Rektor-palota előtt olyan tömeg, amekkorát ritkán lát még ez a turisták által állandóan, egész éven át megszállva tartott Város is. Ott állunk, ahonnan a Stradun is meg a Rektor-palota előtti tér is jól befogható. Ennek a két utcának a széles deltájában. Mintha a két folyamból ide hömpölyögne s itt állapodna meg, ezen a kiszélesedő síkságon az az iszonyú emberfejáradat, amely most itt minden zegzugot betölt. Mert a fullasztó tömeg fölé pipiskedve csak ezt látni: tarka emberfejeket. Valamiféle torkolatban összetorlódott emberfejeket. Egy pillanatra ájulás környékez, talán ez a tömegiszony szimptomája. Aztán mintha maga fölé nyomna, emelne a tömeg. Magával ragad; a hullámozása erős, mint a tengeré. Érzem, egy iszonyú erejű elem részévé válok, a tömeg részévé, részecskéjévé, s hagyom magam vele sodortatni, mert nem is tehetek mást. Meg se fordul a fejemben, hogy ellenálljak, hogy kiszakítsam magam ennek a roppant tömegnek a vonzásából. Megszólalnak a Város harangjai: az egymás hegyén-hátán álló kolostorok, templomok és a katedrális harangjai. Innen, ahol állok, legmesszebbre a ferencesek temploma esik, de az sincs messzebb három-négyszáz lépésnél, a Stradun másik végén van, jól látom a tornyát, a tornyában himbálódó harangokat. Ezek talán a legnagyobbak a Városban, csendes hétköznapokon bongásukat visszaverik a kövek, most csak a lengésüket látni, a hangjuk nem ér el ide, elnyeli a roppant tömeg, meg a többi, közelebb lévő harangzó. Dél van, süt a nap, ragyog az ég, szikrázik, mint a tenger. Az ünnepnek, pontosabban az örömtias tömegnek ezt a magával sodró hatását évekket ezelőtt szintén itt lent, délen, Trogirban éltem át, amikor a város győztes fiait fogadta, úgy, ahogy talán még az ókori Róma fogadhatta őket. Nem járok, nem is jártam futballmérkőzésekre, nincs választott csapatom. Nincs semmim, ünnepe se. Talán volt, voltak, de mostamára mind elszűrkültek, kikoptak belőlem. A hivatalos ünnepeket nem szeretem. Pedig érzem, szükségem volna nagy, átfogó, magával sodró ün-

nepekre. Nemcsak nekem, talán másnak is. A nép vallásos része még részesül ilyen ünnepekben, de ennél nagyobb, az Egészet átfogó ünnepekre gondolok. Az Állam és az Egyház mindig is gondoskodott, ma is, állampolgárai, hívei számára ilyen ünnepekről. Az önmagát, azaz az Államot és az Egyházat dicsőítő ünnepekről. Ez a ragúzai is egyike az ilyenfajta ünnepeknek. Hogy naggyá, mindent átfogóvá vált, nem csoda: több mint ezer éve gyakorolják. Ünnepe az is, persze, amikor egy szép verssor emel föl, de az mindig csak az én személyes ünnepem, vagy ünnep lehetne egy jó színházi est is, kollektív ünnep, ha színházunk nem csupán jó rendezést, kivitűnő játékot és „általános emberit”, hanem valami sajátosságot is nyújtana. Jóformán már csak egy-egy halottunk temetésén találkozunk, néha, vidámbb szívrrel, házibulikon. De ezt most mind szeretném kiverni a fejemből, és mindent, amit otthon hagytam. Ragúzában vagyok, tenger- s harangzúgásban.

EGY EGÉR REGGELIJE

Nem utazhattam, vagy nem volt kedvem hazautazni a tavalyi Cs. I. napra. Két évvel ezelőtt, ha jól emlékszem, még *napokat* nyomtattak a meghívóra, *emléknapokat*. Úgy látszik azonban Cs. I.-nek is fogynak már a napjai, a halálon túli napjai is. Napokról, napról eddig is túlzás volt beszélni, én a rendezvényt legszívesebben *Csépe Imre estéjének* neveztem volna el. Ha ez egyáltalán fontos. Szerintem maga az ünnep lenne a lényeges, a Reá való emlékezés, emberek összebújása, valami ehhez hasonló, de nem tudunk már ünnepelni. Minden „ünnepről” azzal a szent elhatározással térek haza, hogy oda se megyek el többé. Mert olyan erőltetettek, annyira színleltek még ezek a megfogyatkozott ünnepeink is. Épp az hiányzik belőlük, ami az ünnepeket azzá teszi. Talán egy csipetnyi só. Igen, élvezhetetlenül sóatlanok az ünnepeink. Persze, csakis számomra.

De most nem is erről, hanem arról az egy szem, szürke kis egérről akarok megemlékezni, akit a tavalyi Cs. I. nap után való héten pillantottam meg a költőről elnevezett könyvtár ablakában. Lajos épp nem volt a könyvtárban, azt hittem, egy lélek sincs bent, amikor az ablak előtt ácsorogva — a kirakatot még a Csépe-napra díszíthették föl —, a vörös drapérián (lehet, hogy nem vörös volt) egyszer csak megjelent egy kis egér, úgy láttam, a szokottnál is kisebb. Egyáltalán nem volt megriadva, nyugodtan,

gyanútlanul mászkált a könyvek között, meg-megszagolva azokat. Csépe Imre könyvei álltak a kirakatban, a régebbiek meg a legújabb, valami barnásvörös fedelű, épp a Csépe-napra jelent meg. Az egerke, mert az volt, egerke, nem eger, ezt is megszagolta, megérintette finom orrocskájával vagy csak a bajuszával. Nem tudom, mit szaglászott ezeken a könyveken, a régebbieken talán a testvérei, dédszülei szagát, a barnásvörös újon pedig a friss nyomdászagot. Jómagam el voltam bűvölve, földbe gyökereztek a lábaim.

Nem azért, mintha nem láttam volna még egeret. Láttam már sokat, házit is, mezeit is. Hatéves koromban kint, a kukoricaföldön este nagyon elálmosodtam, szüleim egy frissen fölállított szárkúba fektettek le, nem bírtam elaludni, félttem az egerektől. Azóta sok egeret láttam. Fehér egeret, kísérleti egeret is. Könyvtár kirakatában most láttam először. És ez épp az a könyvtár, ahol Lajos barátom az én köteteimet is őrzi. (Vallamikor patika volt ebben az épületben, a Szent-Erzsébet Gyógyszertár, nagy, üveges szekrényeit meghagyták, könyveim egy külön szekrényrészben vannak elzárva.) Tehát épp itt pillantom meg ezt az egeret, ezt a kíméletlen rágszálót, s pont akkor kellett odaéernem, amikor a kirakatban megjelent.

Dermedten állok, várom, mikor kezdi meg a rágszálást. Mert állandóan rágszál, ha abbahagyná, kinőnének a szájából a fogai. S vajon melyiken kezdi? A *Tarisznyás embereken* vagy a *Fordul a szélen*? És ha majd mind megrágta, visszaszalad a könyvtár polcai közé, s folytatja, mondjuk, a Cziráky Imrén? Mindegy, hogy kin folytatja, végül mindnyájunkat megőröl. Mindnyájunkat. Ez a sorsunk.

Szeretnék ebből a szörnyű álomból felocsúdni. Erőfeszítéseket teszek, éppúgy, mint amikor elviselhetetlenül nyomasztó álomból próbálok ösztönösen kiikeveredni. Pedig tudom, hogy ez nem álom, józan, hétköznapi délelőtt van, a hátam mögött, a nemzetközi úton hatalmas kamionok dübörögnek, nem álmodom, csak az az álomszerű, hihetetlen, ami a szemem előtt játszódik le a kirakatban, az, ahogy az az eger csakugyan nekilát az egyik könyv sarkának, s amikor már nem bírom tovább, megkocogtatom az ablakot, a kis féreg villámgyorsan eliszkol.

Gyorsan én is eltűnök a rémes kirakat elől. Fázom. Fázom, mintha egy kongó, hideg templomban felejtettem volna magam.

(VÉG)KICSENGÉS

JUHÁSZ ERZSÉBET

Ede barátommal az utóbbi évek folyamán a kívülállók szemében egyre inkább azt a benyomást keltettük, hogy *elszabadult bennünk a pokol*. Kezdem talán azzal, hogy kik is ezek a kívülállók. Szerény kis környezetünknek mindazon tagjai, akikben *nem szabadult el a pokol*. Ehhez tartozik az is, hogy bennük sohasem szabadult még el a pokol, bennük minden valószínűség szerint kizárólag virágoskertek tenyésznek, karcú, illatos virágokkal, hímes patakokkal, és gondosan nyírt pázsitokkal. S ennyi makulátlan, belső szépségről elsőnek mindjárt Ede barátom felesége jut eszembe: Ibolya. Ez a csodamód *herceg* kis asszonyka minden alkalommal olyan benyomást kelt bennem, mintha éjjel-nappal ruhatárának *felfrissítésével*, sminkjével, arcbőrének vitamindús táplálásával s természetesen örök egyforma tökéletességű frizurájával lenne elfoglalva. Mosolya is szinte tökéletesen egyforma minden pillanatban, így arcjátékról az ő esetében úgyszólván nem is beszélhetünk. Holott, úgy látszik, mindez csak az én személyes ellen-szenvemből eredeztethető, minthogy Ede barátommal éles ellentétben ennek a nőnek mindig mindenre van ideje, saját munkáját percnyi pontos megbízhatósággal látja el a munkahelyén, gyerekeik illedelmes, tiszta és jól fésült a nap minden szakában. Mindig tudja figyelmeztetés nélkül is, hogy kinek illik köszönnie, és sohasem zárkózik el a felnőttek kérdéseinek megválaszolásától. Iskolai füzetei és könyvei oly makulátlanul tiszták és pedánsak, mint az egész lakásuk a padlótól a plafonig, nem beszélve a különböző vitrinek gondosan összeválogatott csecsebecséről, s a könyvszekrényről, melyben oly példás rendben állnak a könyvek, mintha az örökkévalóság számára helyezték volna oda őket.

Be kell ismernem, hogy Ede feleségének a maga szempontjából

minden oka megvan arra, hogy gyűlöletesnek tartson engem, sőt közveszélyes elemnek, lump fráternek, akinek az ő lakásukban való pusztta megjelenése már eleve annyit tesz, hogy belerondít ebbe a kitartó odaadással megteremtett családi fészekbe, amely mindenképp elsőrangú, masszív és elnyűhetetlen. Mi tagadás, ebből a szempontból is igaza van Ibolya asszonynak. Csak közbevetőleg jegyzem meg: nem is nevezhetnék másnak e nőt, mint Ibolyának, s én a magam részéről nem is hiszem, hogy ne maga ez a név formálta volna olyanná, amilyen. Nyilván már kicsi leánykorában azt képzelte, hogy neki egy szerényen illatozó kis ibolyacsokorra kell hasonlítania egyfolytában, reggeltől estig és estétől reggelig. Még a szüleit is el tudom képzelni: egyszerű, józan életű, dolgozó emberek, akiknek Ibolyka a szemük fénye, s minden erejükkel azon vannak, hogy fényes jövőt biztosítsanak számára, mindenféleképp vigye többre, mint amennyire szerény szüleinek módjukban állott. (Ibolyka kétségtelenül többre vitte, csak előttem a máj napig sem világos, hogy mit.) Biztos vagyok benne, hogy Ibolya egy olyan szobában nőtt fel, ahol a sok hetedrangú külföldi és hazai souvenir között a helyi színeket jelképező dísz tárgyat egy műlepké képviselte, amelyet a súlyos függönyök egyikére akasztottak fel, szembetűnő helyre tehát, nehogy néhány kósza tekintet figyelmét véletlenül is elkerülje. Nekem, már ha Ibolya nevét csak hallom is, mindig egy ilyen lélegzetelállítóan, sőt megrendítően csúnya műlepké jut az eszembe. Ede barátomé lakása, Ibolyka társadalmi emelkedését megfelelően érzékelte, meg kell hagyni, mentes minden giccses túlkapástól, s én mégsem tudtam még soha tíz percnél tovább megmaradni náluk. Olyan testi-lelki szellemi fulladás kerít hatalmába, hogy mindenáron távoznom kell, így aztán, mivel Ede barátom, nevével ellentétben, őszintén szeret együtt lenni velem, rendszerint rögtön kísérőműl szegődik.

Noha véleményünk, hozzáállásunk környezetünkre s általában a világ állására vonatkozóan igen hasonló, éjszakai csatangolásaink során minderről kevés szót ejtettünk. Ahogy egymás után tértünk be a kisváros kocsmáiba, egyre kevésbé érdekelt bennünket mindaz, amiről mi ketten értelmes szót válthattunk volna. Kocsmái körjáratunk kezdeti szakaszában még többé-kevésbé holmi szökött gimnazistákra emlékeztettünk, nyertettünk és vihogtunk, lökdöstük-bökdöstük egymást, és észbontóan nevetségesnek vélt apróságokkal traktáltuk egymást, amelyek mind közös ismerősökre s mindkettőnk által ismert helyzetekre vonatkoztak, bele-

értve természetesen az elmaradhatatlan, *gyöngéd* önirónia felhangjait is, minthogy sokéves tapasztalatra tekinthetünk vissza mindazon gyászos testi-lelki következményeket illetően, amelyek egy-egy ilyen éjszakai körutunkat a másnapok sokasága során követte. A kocsmalátogatások szaporodásával körülbelül egyenes arányban mosódtak ki tudatunkból életünk apró-cseprő, de tartósan soha meg nem haladható, keserves részletei. Az utolsó szakaszban azonban már mind kevesebbet röhögtünk, csak alig-alig vagy egyáltalán nem is érthető szavakat nyögtünk egymás elé az életről, amely egy nagy nulla, egy nesze semmi, fogd meg jól, teljes zűrzavar, csalások és öncsalások sorozata, egyetlen óriási szarás stb., attól függően, hogy éppen mire tellett eredetinek csöppet sem mondható összegezéseink repertoárjából. A másnapok folyamán mindketten *férfiasan* beismertük egymásnak, hogy vajmi kevés maradt meg az emlékezetünkben az elmúlt éjszakából. „Te, voltunk mi abban a cudar lebuiban, a Három harisnyában, vagy hogy a görcsbe is hívják?” „Ugy rémlik, oda is eltörekedtünk, bár nem mernék megesküdni rá.” „Te, nekem úgy fáj a bal sípcsontom, hogy alig bírok a lábamra állni.” „Azt hiszem, a villamossínek is közbejöttek, amikor átporoszkáltunk a túloldalra.” És ehhez hasonlók rendre, miközben ugyancsak *férfiasan* beismertük, hogy mindent le- vagy beleszámítva (egyre meggy) marha jól éreztük magunkat.

Mindig megdöbbenett utóbb ez a sajtó fejjel és kavargó gyomorral kimondott, másnapi összezés, hogy egy-egy ilyen siralmas kis szökés számunkra a jóérzés netovábbját jelentette, s ezt minden bizonnal Ede is így ítélte meg, de mint említettem már, nem volt szokásunk semmilyen, a közhelyeknél tovább jutó társalgás. Nem vagyunk gimnazista lányok vagy vénkisasszonyok, hogy lelki életet éljünk! Ez valamiféle hallgatóságos megállapodásnak számított közöttünk. Aztán meg, sajtó fejjel egyébként is bajos lényeges dolgokban vájkálni. Hadd fűzzem hozzá, tiszta fejjel legalább ilyen bajos lett volna (legalábbis ami engem illet) aüljutnom a mindig kéznél levő közhelyen, miszerint az ember lótfut, mint a barom, a mindennapi betevő falatjáért, így aztán minden oka és joga megvan arra, hogy időnként — ha úgy jön ki a lépés —, kirúgjon a hámból. Néhány nappal e kiruccanásokat követően, az én fejemből, amelyet úgy látszik, főként és leginkább spongyának használtam húsz éven át, sikeresen ki is törlődött mindaz, amiről azt állítottuk Edével, hogy marha jól éreztük magun-

kat. S vele együtt többé-kevésbé azoknak a napoknak, heteknek, hónapoknak a sokasága is, amikor „nem éreztük magunkat marha jól”.

Mintegy két évvel ezelőtt meglepő változások álltak be a mi rendszeres éjszakai útjaink jellegét illetően. Ede ugyanis megkért, hogy jelenjek meg náluk este (még az időpontot is percnyi pontossággal megadta). Ez sohasem volt szokásunk, nem kellett túlságosan megerőltetnem magamat, hogy rájöjjek: barátomnak randevúja van. Tehát szerelmes, vagy legalábbis azt hiszi, hogy az. Ibolyka szokásos, enyhén megvető pillongásait persze föl se vettem. Róla egyébként rég kiderítettem (nem mintha épp őutána indítottam volna nyomozást), hogy tipikusan gyereklányos áhítat, csodálat, afféle plátói szerelem fűzi egy közös ismerősünkhöz, aki mindezt — lemérhetően — nem képes viszonzni, viszont van annyira hiú vagy cinikus, hogy újabbnál újabb (hiábavaló) reményekbe hajszolja bele ezt a *bercig* kis műibolyacsokrot. Mindig is szemforgatónak találtam az effajta növényi szintű erkölcsösösgét, amelyet ez az Ibolyka testesített meg a szememben, így aztán elég rendszeresen vállaltam újdonsült szerepemet barátom szerelmi légyottjainak érdekében, noha magamban eléggé furcsának találtam Ede átváltozását: olyan volt, mint egy megüdvözült gimnazista. De ne ítélkezzünk túl korán mások felett! S erre az önfelszólításra már csak azért is szükségem volt, mert nekem viszont mind jobban és jobban hiányoztak közös éjszakai girbe-gurba útjaink. Ezt az egészet csak Edével lehetett igazából végigjárni, senki, de senki mással.

Bizonyos idő elteltével azt kellett tapasztalnom, hogy kezdek a családom szemében példás apa lenni, s munkahelyi környezetem is mintha egyre jobb szemmel nézett volna rám. Még az is tudomásomra jutott, hogy lám, lám, én mindeddig Ede barátom áldozata voltam, ő vitt bele engem minden rosszba! S ahogyan az oly gyakran megesik, tiltakozásom mit sem ért, sőt még ez is (sokáig leplezett) erényeim számát növelte a szemükben. Tehetetlenségem pedig lassacskán súlyos undorra változott át. Mit lehet ilyen helyzetben tenni? Mondjam a szemükbe, hogy otrombán ostoba előítéletek életfogytiglanig tartó foglyai, hogy egyetlen árva személyes gondolatuk sincs semmiről, mindössze *információik*? Mondjam el, hogy mindazt, amit közepes fizetésemért tenni kényszerülök, teljességgel fölöslegesnek, hiábavalónak ítélem? Valljam be, hogy úgy érzem magam, mint egy kivénhedt ló, amely telje-

sen megért arra, hogy egy jól célzott golyóval lepuffantsák? Vagy zavarjam össze békésnek látszó családi életemet? Verjem ezentúl a feleségemet, vagy talán zavarásszam mostantól fogva nagykes-sel a fiaimat, de ha más megoldás nincs, provokáljak naponta veszekedéseket, hogy utána ne legyem időm és alkalmam arra gondolni, hogy nem tudom átélni ezt a példás életet, amely persze nem is példás, mert se a köz-, se a magánélet nem lehet példás, példás élet nincs is, csak olyan, amelyiket komolyan veszünk, hiszünk benne, minden örökös zűrzavara, elrendezhetetlen kuszasága ellenére, vagy velük együtt. Meg olyan élet van, amelyben egyszerűen nem hiszünk. Egyszóval, hogy elegendem van mindazon bűvőhelyek-ből, értsd: hivatás, értsd: család, amelyek nekem kijutottak, s egyedül akkor érzem magamat azonosnak önmagammal, amikor álmotlanul mély álomba zuhanva alszom.

Egy este szokatlan dolog történt. Összefutottam egy régi nőismerősömmel. Még a gimnáziumból emlékszem rá. Edével sokszor beszéltünk róla. Azt hiszem, mindketten valamiféle lappangó szerelmet tápláltunk iránta. Évek óta nem láttam. A viszontlátás — lemérhetően kölcsönös — örömeire beültünk a legközelebbi vendéglőbe. Olgát szebbnek, vonzóbbnak láttam, mint valaha. S nem is az volt a fontos, amit beszéltünk (a felére sem emlékeztem utóbb), hanem az az élmény, amely az első perctől kezdve hatalmába kerített: minden pillanatban hozzá szerettem volna érni, megfogni a kezét, megsimogatni az arcát, a melleit, sőt, ha rajtam múlik, ott, a vendéglő kellős közepén képes lettem volna csókolózni vele, s aztán valahol, akárhol — mint valami fájdalmasan irracionális álomban — hosszasan szeretkezni vele.

Azzal váltunk el egymástól, hogy hamarosan felhív telefonon. S ettől kezdődően kezdtem én igazából megérteni az én Ede barátomat. Jó néhány napon át egészen belebebedtem, úgy vártam ezt a bizonyos telefonhívást, azt, hogy Olga hangját meghalljam, hogy én is mondjak neki valamit, illetőleg mindazt, ami feltámadt bennem, s mint a földrengés rázta meg egész valómat. Mindennél jobban vágytam újra találkozni vele, de már az is csillapította volna testi-lelki-szellemi szomjúságomat, ha bármiféle apró jelzés érkezik tőle. Úgy tűnt, egész hiábavaló, fölösleges életem eddig még csak nem is képzelt értelmet nyer, ha Olga jelentkezik, ha láthatom, hallhatom, s nem tűnik el oly nyomtalanul, mint valami semmibe szétpattogzó, varázslatos és felejthetetlen tűzijáték,

mely életem sötét egén oly váratlanul, a semmi legmélyéből egyszerűen fölszárnyalt.

Ahogy múltak a napok s hetek, immár végképp be kellett látnom keserves önmagammal folytatott perlekedéseimnek véget vetve, hogy Olgát elvesztettem, anélkül, hogy valaha is az enyém lett volna lényének egyetlen részecskéje is. S mind csöknyösebbé érlelődött reménytelen énem sugallata: Olga nincs az én számomra, illetőleg hogy én nem vagyok az ő számára, s ha ő nincs, illetőleg én nem vagyok neki, akkor én nem is jelentek semmit, s ha én nem jelentek ebben az egyetlenegy életemben semmit, akkor az én számomra ezen a világon semmi sincs, illetőleg a merő semmi az, ami van.

Egy délután éppen egyedül voltam otthon, s túl már azon, hogy minduntalan a megváltást hozó telefoncsöngetésre feszüljön egész lényem (ha csöngött, azért, ha nem csöngött, akkor ugyancsak az előbb mondottak okából), megszólalt a telefon. Annak ellenére, hogy úgy ugrottam fel, mint aki halálos sebet kapott, a telefontól egyszerűen megtorpantam. Végigvártam, hogy gondosan végigberregje a magáét; kicsengjen a semmibe, ahová — kétségkívül már eleve — szánhatták.

EMBER AZ EMBERTELENSÉGBEN*

TODOR MANOJLOVIĆ

„Ember az embertelenségben”

Ady Endre

Valami összeroppant a világban,
Valami énbennem is összeroppant,
Valami hatalmas —
S én állok ebben a döbbenetben,
Mint akibe villám sújtott,
S valahogy — magam sem tudom, hogyan —
Mégis élek:
Ember az embertelenségben.

Ady Endre, halhatatlan nagy társ
(Ó, most, amikor már én is átéltem
Mindent, amit te is, úgy hiszem,
Nevezhetlek már így) — nagy társam
Az ayzó kínban és a dacban,
Te hajdan abban a pokolban is
Bele tudtál tépni a legfeszesebb húrba.

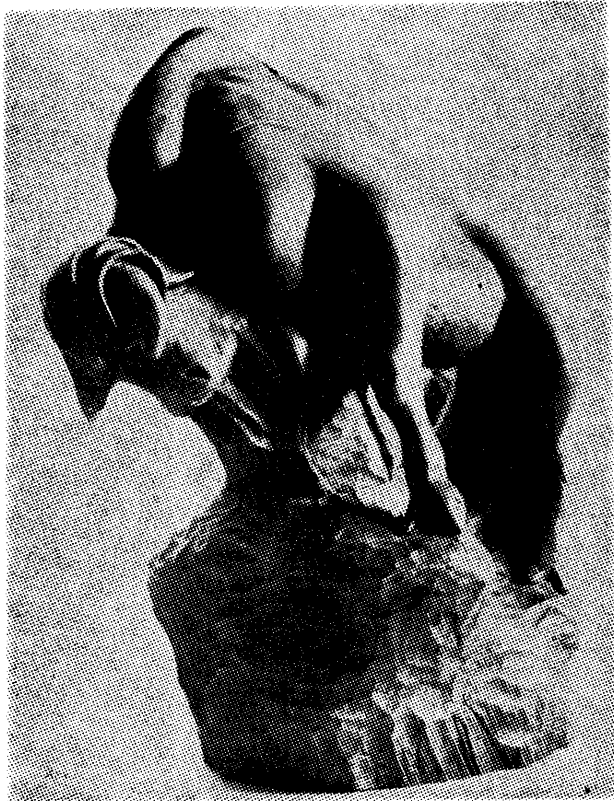
* Todor Manojlović zrenjanini lakásának padlásán találta néhány esztendővel ezelőtt Svetislav Vrška újságíró azokat a kéziratokat, amelyekből több ízben is közölt részleteket az újvidéki *Letopis Matice srpske* című folyóirat: 1985 májusában a *Roman Čedomilja Vesica* (Čedomilj Vesic regénye) című prózát, 1986 májusában háborús, antifasiszta verseinek egy csokrát, míg 1986 decemberében tette közzé a *Letopis* szerkesztője a *Čovek usred nečovečnosti* című versét, amelyet most közlünk. A szerkesztőségi tájékoztató szerint a kéziratok közt volt az 1935-ben írott, s akkor a belgrádi Nemzeti Színházban játszott drámájának, az *Optinjeni kraljnak* (A megbabonázott király) a kézírata is.

És siratóéneked szilaj lángja
Végítéletszerűen szökkent fel
(Ó, jaji!) a bezárult, érzéketlen égig.

Ma, ebben az újféle s még iszonytatóbb pokolban
Állok döbbenten magam is
(Mint mások is annyian,
Épp ilyen magányosak
S tehetetlenek, akárcsak én)
És nem keres meg a vers,
És nem tudok bosszút állni sem.
Elsirattam Párizst
Meg a francia Nap elhomályosulását
(A mi Napunkét — nemde? —
Épphogy a miénkét!),
Elsirattam az agyonbombázott Belgrádot
Azon az iszonyú áprilisi napon,
A lángokban és romokban álló Belgrádot,
A leigázott Belgrádot annak az eszelős
Vérengzőnek a bilincseiben,
Aki a horogkereszt pokolbéli jelét
Hordta vadállati homlokán
És szörnyeteg szívében —
Elsirattam mindent:
A kragujevaci diákok pusztulását,
A sok akasztott embert
Valamikor boldog falvaink
Zöldellő háztájai hosszán,
S pusztítását ennek a népnek,
S minden más eltaposott népét,
A megcsonkított holttesteket,
Ahogy úsztak folyóinknak a hátán,
S a lágerokat is, a halál kamionjait,
Meg a krematóriumokat —
De csak fojtottan, magamban,
Vagy néha azokban a kusza,
Hangtalan és színtelen jegyzetekben,
Amiket csak úgy papírra vetettem,
S amiket nem tudtam átgondolt verssé,
Világos képekké átváltani.

Itt állok ebben a döbbenetben, dermedten —
Ember az embertelenségben,
Lantos, akinek hangszerén elpattantak a húrok,
Festő, kinek palettája
S összes ecsetje elégett.

FEHÉR Ferenc fordítása

Bivaly, 1956

BÖNDÖR PÁL VERSEI

TÉGED VÁLASZTALAK

Miután kiderült hogy a szerelmet titkolni kell
gyűjtőtábor rendeztem be
és most felsorakoztatam a lakóit.
Hiába húzod össze magad
hiába akarnál észrevétlen maradni
az ezrek közül éppen téged választalak.
Nyakadra fonom az ujjaim.

A többieket szélnek eresztem
végezzenek önmagukkal ahogy tudnak.

De téged szeretlek.

GYURMAVERS

Negyven kevesebb héttel
harminchárom
éve
olvasok egyfolytában.

Egyazon figyelemmel
verset és regényt
jegyzőkönyvi kivonatot
és szabályzattervezetet.

Egyre nehezebben préselődöm át
a kettőspontokon

miközben valaki vagy valami
hisztérikusán üvöltözi a fülemben
hogy ő mindenkor
ura a cselekedeteinek.

FŐFÁJÁS

„... vékony, kemény zsinórból készült
sűrű hálóba préselték a fejem.”

Kafka: Levél Felicéhez, 1916. I. 18.

Lehet hogy éppen mindent félreértettem
és a világ minden egyes atomja
más előjelű töltetet kap a tudatomban
mint a valóságban tulajdona.
Érzem is ahogy az antianyag
bennem kitermelődő finom szálai
fájdalmasan hurkolják körül az agyamat
bénultságba rögzítve
minden egyes tagomat.

Lehet hogy éppen mindent félreértettem
de aki még ijedelmében is
a saját különbözőségében kutatja
a rosszulletét előidéző okokat
aki tehát ennyire hiú
az alighanem mégiscsak itt
ebben a mi világunkban van otthon.

A BETEGSÉGEK HATALMA

Az én
zavarosban halászó betegségeim!

Egyelőre még szükségük van rám
formálni az egyéniségem.
Feloldódnak bennem és felszívódnak
mielőtt még nevet kaphatnának
mint a többi betegség.

A fájdalom ellen
mindenki úgy védekezik ahogy tud.

Én színésznek tanulok:
már tudok úgy ülni mintha szék lennék.
Szorgalmasan készülök a bemutatóra
a zajt gyakorlom a fületekben.

HÍREK

Rendszerint szakítok időt arra is
hogy meghallgassam a híreket.
És nem csupán a tájékozódás végett
— szeretem a mindenkori bemondónő
kellemesen magabiztos hangját.
Először a nagyvilágban történekekről tudósít
utána a hazai hírek következnek
majd a rólam szólóak.

Az utóbbi időben — míg rólam beszél —
a bemondónő hangja keményebb lesz.
Már csupán a fogalmazás sutaságából eredő homály
tartóztat vissza hogy gyáván szűkülve
ne húzódjam a szobám sarkába.

Egyre erősödik bennem a gyanú
hogy a tömegtájékoztatási eszközök
a végtelen világűrben
éppen csak az én helyem nem látják a legvilágosabban.
Annál inkább a helyzetem.

A FÖSZEREPLŐ FELBUKKANÁSA EGY PÉLDAMONDATBAN

Figyeljük meg az alábbi nyakatekert mondatot:
Arról volt szó hogy *ki látja meg*
a másodosztály műanyag üléséhez ragadt fenékkal
a sziklatömbök közti réseken
a Vöröskeresztrel nyaralásra küldött gyerekek közül *elsőnek*
az egyik lehetséges *tengert*.

A megfeszített figyelem következtében
 megeshet hogy a főszereplő hangszerré lesz
 és mire múltba vesző húrjait felhangolod
 elfogynak a kanyarok.

A tenger partján
 még jó sokáig
 csak a vonat zakatolását hallod.

AZ ELŐADÁS NEM MARADHAT EL!

Először volt az ihlet.
 Vagy valami ahhoz hasonló.
 Jelenetekre bontva sorjáznak
 a terhelő és az egyhító körülmények.

Most éppen az ácsok
 eszkábálják össze a színpadot.
 A nézőtér sötétjében
 valaki véleményt formál.

A VÁROS, UTCARÉSZLET

— És ha akadnak is néhányan
 akik esetleg kedvelnek engem
 — támasztja meg hátával a tűzfalat
 az ideges mozgású kamasz —
 a szeretetük összeadni nem lehet!

ZÁLOGOSDI

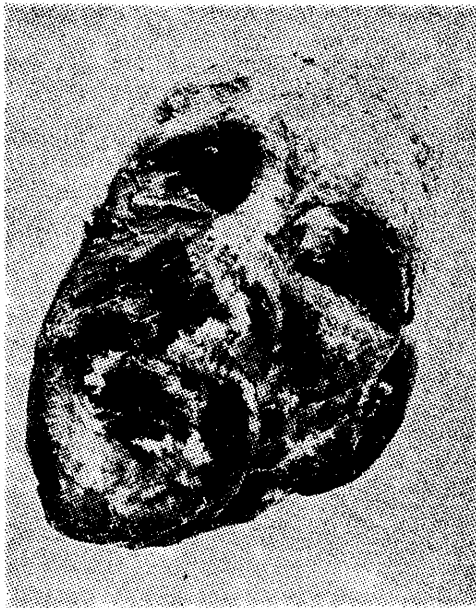
Az utcánkban
 az árokparton. Épkézláb ötlet híján
 a játékmester csak dadogott.
 Végül nem bízott ránk
 semmilyen feladatot.

Izzadt tenyerén a sarki lámpa pislákol
és a hold. És kiváltképpen zálogaink:
a csillagok.

Hiba azt hinnünk
hogy az évekkel bölcsőbbek leszünk.
Az esélyek ugyan mellettünk szóltak
de semmi sem sikerült
úgy ahogy azt elképzeltük.

Az apám boltost játszott egy életen át
a nagyapám tanítót és fejbe lőtt katonát.
Én pedig megjátszom a költőt
aki a zálogcédula hátulján fogalmazom
egy nemzedék nevetséges testamentumát.

Sergej Jovanović maszkja, 1970 körül

BOZSIK PÉTER KÉT VERSE

ÉRDEKESSÉG

Érdekes, a letartóztatás
szóról mindig a puska
závárjának kattanása
idéződik föl bennem.
Lehet, a háborús filmek teszik.

Pedig a folyamat bizto-
san egyszerűbb.
Seneca mondja halálakor
a *Véres költő*ben:
„Nem olyan, ahogy képzeltem.
Más. Egészen más.”

KÉT MONDATBAN

V. I.-nek

E majdnem hazátlan
nyelven csak halni
tudok: érte *már* nem.
S csak elmosódni ez időben,
mint Rajta az ékezet,
célom
e két mondatban is.

BATA JÁNOS KÉT VERSE

OKTÓBER

Egyre sűrűbb a reggeli köd.
Egyre gyakrabban harangoznak.
A déli órák melege sem
elég, hogy fölmelegítsen.
Hátamon borzongás fut végig —
őszül.

Bennem gomolyog a köd.
Bennem szólnak a harangok.
Lehet-e együtt élni
a harangokkal?
. . . reggeli ködök —
ősz van.

A DISZNÓ VÉRE

Hommage á Tolnai

lassan megfagy
az udvar sarában
én meg csak állok
némán
az udvar sarában
hányás kerülget
de otthagyni nem lehet
a disznó vérét a
disznó piros-fekete
sűrű vérét
kis patak volt

az udvar sarában
piros-fekete kis patak
de mostanra már
megfagyott
— megfagyott piros-fekete
kis patak —
jöhetnek a tyúkok
fölcsipegetni
mennék felejténem
de nem lehet
magához köt a
disznó vére
— soha nem felejttem
mint rogyott össze
apám villacsapása
alatt
agyonütöd! rémültem meg
de pár másodperc
múltán fölállt és
röffenéseket sikoltva
imbolyogva
rohant az ólba
a biztonságot nyújtó ólba...
hányinger kerülget
vér
a disznó vére
— képtelen voltam elviselni
a gidák sírását
mielőtt
átvágták volna
torkukat
sírtak mint én
a kisgyerek
addig ki sem mertem
menni szobánkból míg
el nem csitult minden
anyám jött szólni:
most már kijöhetsz...
a disznó vére
lassan megfagy

bele a sárba
és már gyülekeznek is
a tyúkok
csipegetik
nekik mindegy
még ha sárral keveredik is
vér — a disznó vére

Legény, 1957

TESTAMENTUM*

VIDOSAV STEVANOVIĆ

Éjszakázó, álmatlan ember vagyok; utoljára a nászéjszakámon aludtam istenigazában. Amint lehunyom a szemem, nyomban föl-
ébredek, mintha egy ismeretlen, titokzatos és sötét valami vára-
kozna bennem valamire; borzongató, örökös félelemben élek. Amíg
a feleségem az igazak álmát alussza (lehet, egy éjszaka megölöm
álmában), én fekszem az ágyban, izzadok, várakozom, fülelek, mi
történik bennem és odakint. S nem történik soha semmi, csend
borít be mindent, a csend nyomaszt és fojtogat; tele van vele a
szám meg a tüdőm. Ha kutyaugatást vagy kakaskukorékolást hal-
lok, akkor érzem, hogy nem vagyok egyedül. Aztán a napkelte
eloszlatja a félelmemet, akár a ködöt; de a napszállta visszahozza.

Egyetlen társam a hold, amely barázda szántotta, csúfondáros,
kerék képével úgy kukucskál a Mramorak tetejéről, mint valami
kém. Amikor ki van harapva, olyankor közelebb áll hozzám, ked-
vesebb nekem, gyengéden sugdosok neki, akárcsak valamikor az
asszony fülébe; amikor kigömbölyödik, megrendülök bele, nem en-
ged feküdni, kiugraszt az ágyból, jární kényszerít, azt csinál ve-
lem, amit akar. Senki sem tudja a faluban, és az enyémekek közül
sem tudja senki, hol, merre jártam, mit csináltam ilyen éjszaká-
kon; napközben én hallgatok, sőt egy időre meg is feledkezem
róla. Vakarom a sarat a bocskorokról, foltozgatom a szakadt gú-
nyát, kifésülöm csimbókos hajamat, és hallgatok; a legutolsó bo-
szorkányt (egyik távoli rokonomat) néhány esztendővel ezelőtt
veszejtettük el.

Csendes éjszaka volt, a kiharapott hold éles handzsárként csün-
gött alá az égen. Szendergésemből lódobogás riasztott föl, várat-
lan, szaporázó lódobogás, mintha valaki az Általúton vágtazna

* Részletek a szerző NIN-díjas regényéből.

dühödten, suhogtatja a korbácsot, veszettül csapkodja a ló vékonyát, melyet kivert a verejték, s megpendülnek a patkók a morzsolódó kövön. Talpra ugrottam, hogy kinézzek, de mivelhogy gyengén látok, meg aztán az ablakok is piszkosak voltak, nem láttam semmi különöset. Félhomály volt, a holdfény gyéren szűrődött az égről; nyugtalan árnyékok settenkedtek a gyümölcsösökben, tolvajféle háta púposodott a kerítés tetején.

A lódobogás a Mramorak, majd tovább, a Balkán-hegység felé távolodott, olyképpen visszhangozva, mint amikor egyszerre sok harang szól, aztán elhalt a messzeségben. Kao falu különböző pontjain álmosan és alig hallhatóan megszólaltak az első kakasok, éjfél utáni mély álmát aludta minden (itt mindenfélehez hozzáedződünk már); az erdőben unalmasan kuvikolt a bagoly. A szívem a torokban dobogott. Ejnye hát, mik játszódhatnak éjnek éjszakáján? Mi játszódik bennem? Eh, semmi, gondoltam, csak én érzem rosszszul magam; pusztá sejtetem, amelyet az öregség sugall, hogy talán — miközben alszik a falu népe — meghalok nemsokára.

Másnap nem szóltam senkinek egy szót sem, elhallgattam álmat; a kaóiak fényes nappal nem kedvelik az éjszakai históriákat, meg aztán nem is hisznek a magamfajta, virrasztó vénembereknek. A rákövetkező éjszaka lesben álltam az ablaknál. Megpucoltam az üveget, figyeltem és hallgatóztam, félelem markolászta a szívemet; erőltettem a szemem, hegyeztem a fülem, azt a két érzékszerveimet, amelyeknek már régóta semmi hasznukat sem veszem. Mint valami láthatatlan falon, szerettem volna áthatolni a csenden. Van-e mögötte valami? S mi az? Sötét, rosszindulatú hatalom? Vagy mindegy neki, kik vagyunk, és mit csinálunk?

S valóban, volt valami, történt valami. Sejtelmem nem csalt, mint addig annyiszor; nem vártam hiába. A lódobogás — a lópaták veszett, kevély csattogása — minden éjszaka, körülbelül ugyanabban az időben hallatszott hol messziről, elhalón, mintha a föld alól jönne, hol pedig eget verően dübörögve, mintha egy egész ménes vagy egy század huszár vágatna Kao fölött, a sehonnanból a semmi felé tartva. Nem mondom, „Kaón át”, mert sehogyan sem tudtam betájolni az útirányt; a robaj néha a földről verődött vissza, máskor az ég magasába hágott, s a tiszta fényű, nyugalmas csillagok között zúgott, de az is lehet, hogy éppenséggel a holdról jött, mely kihívva, kigömbölyödve, csúfondárosan mosolygott le rám. Az is előfordult, hogy mindenfelől hallatszott, olyképpen, mintha láthatatlan, pusztító lovasság zúdulna a mit

sem sejtő, alvó falura, amely, mire fölbred, már késő lesz; ilyenkor eget-földet betöltött, akár a lélekharangok zúgása, akár a visszhang, amely föntről hallatszik.

Minél jobban hegyeztem a fülem, annál tisztábban hallottam; úgy kinyílt a hallásom, mint gyerekkoromban. Minden más éjszakai nesz háttérbe szorult, eltűnt, elnyelte a holdfényzuhatag, amely ezüstösen ömlött alá az ég ormairól; a dobogás és a lovak nyerítése felerősödött, és betöltött mindent. Hát nem hallják a kaóiak, legalább susogásként, nem zavarja meg álmukat? Hát nem hallja ezt az egész világ? Megbűvölten és süketen úgy ültem az ablakban, akár a legény, aki a légyottra jövő lányt várja, s elnéztem, ahogyan hízik a hold, és tobzódik a holdfény. Azt, aki ebben háborgat, megöltem volna.

Egyszer aztán, talán egy olyan pillanatban, amikor kész és képes voltam rá, kimeresztettem a szemem, s akkor — láttam. Sok tajtékzó, fekete paripa vágatott az Általlúton egy-két lányira a talaj fölött, keletről nyugatnak, akárha a lebukott napot űzte volna; sörényük lobogott a szélcsendben, verejtékes tomporuk fénylett a holdvilágban, villogtak a patkók, csörrent a lószerszám. Nagy testű, karcsú paripák voltak, s mintha arkangyali szárnyuk nőtt volna. Úgy néztek rám nagy, vakmerev szemükkel, mintha kísértetet látnának. S nem emberek ülték meg őket, hanem áttetsző, imbolygó árnyalakok. Felém fordították tar koponyájukat, és tehetetlenül fenyegetőzve rázták az öklüket. Noha nem láttam őket jól, sorban rájuk ismertem. A halottaink voltak, akik hazajöttek, s hívogattak, hogy álljak be közéjük. Lovaik hátán dübörögve száguldottak tova az úton, szétrebbentek, majd eltűntek a Balkán-hegység útvesztőiben.

Amíg megbillincselve vezettek a városba (leszúrтам az asszonyt álmában), nem akartam mondani senkinek semmit.

*

Életem delén olyan talánnyal találtam magam szemben, amely megkeserítette életemet. Elfelejtettem valami nagyon fontos dolgot. Teljesen kiment a fejemből, elraktároztam agyamnak valamely félreeső zugába, de hogy mi az, sehogy sem jutott eszembe; csupán éreztem, hogy fölér az életemmel. S minél kevesebbet tudtam róla, minél halványabban emlékeztem rá, annál fontosabbnak tűnt. Összezagyválta gondolataimat, elhidegített a családomtól, zavart

a munkában és a multságokon, különccé tett az emberek szemében. Ők továbbra is úgy éltek, ahogyan addig, én pedig törtem a fejem, törtem, no, de törhettem; Ők itt voltak, én meg ott, azaz sehol, közöttünk szakadék tátongott, amelyet nem lehetett áthidalni.

Kétségbeesetten kongó üresség vett körül, s én annak a kellős közepén voltam. Nem érdekelt többé az étel, az ital, még a nők sem, pedig még mindig ragadtak rám; a végén aztán Ők is letettek rólam. Mi lehet az, ami annyit jelent nekem, s én mégsem tudom nyakon csipni, noha bennem van, valahol mélyen bennem lüktet és gyötör? Vajon egy gondolat talán, melyet végig kellene gondolnom, emlék talán, mely újra kopogtat, esemény, mely már lezajlott vagy még csak ezután készül? No, és milyen vajon: szép, riasztó vagy baljós? Hiába erőltettem az eszem, hiába próbálkoztam a dologgal újból és újból; közötttem és a között, ami megbabonázott, nagy, sehol-semmi sötétség honolt. Amikor ide beléptem, úgy jártam, mint az egyszeri ember, aki az erdőben beleesett a dúvadnak ásott verembe.

A legidősebb fiam (meg az ő fiainak) szeméből láttam, hogy megöregedtem. Mivelhogy örökösen egy gondolat foglalkoztatott, észre sem vettem, hogy az idő úgy repül, mint a szárnyaszegett madár. Attól való félelmemben, nehogy elpazaroljak egyetlen évet is, sok esztendő elkótyavetyéltem, szórakozottan elszórtam őket az úton. Örököseim olyan szemmel néztek, mint aki távozni készül, s akitől illik elköszönni. Nekem azonban egyszerre nem volt sürgős, maradhatnék itt, ahol sokat szenvedtem és annyi megaláztatásban volt részem; még a hátfájásomat is megszerettem, az eltehetetlenedett lábamat, amely már nem bír futni, meg a két kezemet, amely gyengébb lett a gyermekénél.

A fiam (meglett ember) egyszer kivezetett az erdőbe. Nem szólt egy szót sem. Magunkban voltunk, sokáig mentünk a nekem ismerősnek tűnő ösvényeken; mintha egyszer már jártam volna erre-felé, akkor is másodmagammal. Amikor beértünk a sűrűbe, hogy a nap se látszott a fák buja lombjai között, a fiam rám szólt, hogy üljek le; szót fogadtam; valamikor én parancsoltam neki, most ő parancsol nekem. Nem mert, vagy nem akart a szemembe nézni. A kebléből elővette a lépényt, s a fejemre tette. Amikor ütésre lendítette a fejszét (a lépény és a vér szaga visszazökkentett a múltba), eszembe jutott, mit felejtettem el, mi volt az, ami seho-

gyan sem jutott az eszembe. Ugyanebben az erdőben, éppen ez alatt a tölgyfa alatt, ugyanezzel a fejszével vertem agyon vén apámat.

*

Egy kicsit mindannyian szerelmesek voltunk a mi özvegyasszonyunkba, s mindannyian gyűlöltük is: kiváltképp az asszonyok. Nélkülje sehogy se, vele mehezen. A haja hollófekete, a bőre tejfehér; piros szája kiharapdálva, a nyelve fűrge kígyónyelv, a hangja rekedtes és behízeglő. Középtermetű volt, darázsderékkal, gömbölyded csípőkkel, és mezítláb járt; felpoekelt csöcsei harciasan nyomakodtak előre. Ringó derékkal ment, puhán, mint a macska; az a fekete szeme pedig úgy villant, akár a puskacső torkolata. S mindig szoknya és ing nélkül képzeljük, a ruha őrajta felfedte azt, amit másokon eltakart. Ha anyaszült meztelenül mászkál, akkor sem lett volna meztelenebb.

Nem tudtuk, hol született, azt se, ki fia, borja; az ilyen asszonyok maguktól fogamzanak, s maguk tesznek róla, hogy írmagjuk se maradjon. Ha volt is anyja, apja biztosan nem volt; a nővérei szétszóródtak a világban. Ha útfélen vagy az erdőben találkoznak vele, a fivérei nem ismerték volna meg; csak utána tértek volna észhez, amikor már megugrották. Az asszony semmit nem mesélt magáról, se jót, se rosszat (neki alighanem édes mindegy volt, mit gondolunk vagy képzelünk róla); ködös tekintete semmit sem árult el. Egyetlen férfi sem illett hozzá, de ő mindegyikhez hozzáillett; s olyan férfi sem akadt, akinek a nevét együtt emlegették volna az övével. Lány vagy elvált asszony sem lehetett; senki sem ismerte volna el a maga fattyának vagy rokonának. S minél régebben élt közöttünk, annál kevesebbet tudtunk róla, annál több volt a zavaros találgatás.

A város környékén hadgyakorlatot rendeztek; hadseregünk készült a legközelebbi háborúra, folyójtotta az erdőt, letaposta a vetést, lőtte a hegyeket, aminek őzek és fák adták meg az árát. S természetesen mindezt a mezeti munkák idején; ahhoz, hogy a katonák jól érezzék magukat, a kárnak még egyszer akkorának kellett lennie. Legényeink szerencsésen meglógtak otthonról. Amikor az egésznek vége lett, egyikük feleségestül — a későbbi özvegyasszonnyal — állított haza; úgy hengegett vele, akár a szilaj lóval vagy az új puskával. Vékonydongájú, beteges, szőke legény volt; a szülei (idősebb emberek, akiknek ezen az egyen kívül nem

volt több gyerekük) a szélről is óvták. A napon megfájdult a feje, az éjszakai hidegtől köhögött, nyáron is dupla bőrmellest viselt; télen át nem lépte a háza küszöbét. Amikor a lakodalmában táncoltunk, gyengeséget éreztünk a lábunkban, a hasunk aljába beleállt a kangörcs; a fehér ruha alatt, tudtuk, a menyasszony meztelen és forró, mint a dúvad. S nem telt bele néhány hónap, a véglegényt máris kikísértük a temetőbe, vékony volt, mint a saját árnyéka, vértelen és sápadt, akár a holdvilág.

Nemsokára utánahaltak a szülei is; ételt, italt elutasítottak, még egy korty vizet sem ittak. Összetöpörödve feküdtek a koporsóban (kettőjüknek egyet csináltunk, takarékoságból), és olyan feketék voltak, mintha megpörkölte volna őket a tűz. A temetőből hazafelé ballagva ránéztünk az özvegyre; jókedvűen mosolygott, ficáncolt, a réti fű meg a kancaszőr erős szaga terjengett körülötte, ami részegítőbben hatott ránk, mint a pálinka. Asszonyaink a menet végén kullogtak, szóltanul pityeregve (nekik mindegy, ki halt meg); elől az özvegy vonult, magasan feltartott kigyófejével, mintha ő vezetne bennünket. S amíg az ódivatú szofra köré telepedve a halotti toron falatoztunk, ráébredtünk, hogy ez a hely minden másnál kedvesebb; egyszeribe fölrugtuk az otthonunkat, azt kívántuk, bár ne is lenne. A hajlék arra való, hogy megaludjon benne az ember, mi viszont kimeredt szemmel, egymagunkban a széljárta mezőn, de még mennyire ébren voltunk!

„Tudom én, emberek, mit kívántok nekem — szólalt meg valaki. — Hát én nektek ugyanazt, sőt rosszabbat!”

„Lelked rajta, rokon. A mienket már úgyis eladtuk!” — válaszolta valamelyikünk.

A ház előtti pázsit lett az a hely, ahol esténként vagy éjjel bandáztunk, egyenként vagy ketten-hárman, esetleg kisebb csoportokban szállingózva. Mindenki úgy tett, mintha éppen arra akadt volna dolga, s csak úgy véletlenül benézett; így akartuk becsapni a többieket és jómagunkat is. A házban égett a nyílt tűz, az ablakból sárgás fény ömlött, az ajtó résnyire nyitva volt, mintha valaki éppen bement vagy kijött volna; a falakon az özvegy megsokasodott árnyéka imbolygott, összefonódott, összeölelkezett egymással, s mintha zokogás rázta volna. Az özvegy, egy szál ingben és mezítláb, ott ült a lobogó tűz fénykörében, és a haját bontogatta; a fekete hajzuhatag a sarkát verdeste, és belemosódott a háromlábú szék mögötti homályba. Tűzbe révedt szemmel, úgy tűnt, dúdolgat; a fejünk felett reszketeg dallam repdesett gerle-

ként. Odalentről, Kaóból asszonyaink hívogattak bennünket rikácsolva; a hangjuk fojtottan hallatszott, mintha magasan a Balkán-hegységben tanyáznának. Ahogy aztán együtt kocogtunk hazafelé (szemmel kellett tartanunk egymást), úgy éreztük, a sárba, a fertőbe jövünk le, fáradtan, nekikeseredve, rogyadozó térdekkel, ám egy drága arccal a szívünkben. Odahaza még csak el se vertük az asszonyt; akkor hozzá kellett volna nyúlunk.

S olyanokat álmodtunk, akár a gyermek vagy a beteg; méghozzá ugyanazt, és könnyen megjegyeztük, később nem kellett elmesélnünk egymásnak. Nem is igen volt mit; annyira zavaros és töredékes álmok voltak. Gyerekségek keveredtek bennük férfidolgokkal, ezek aztán hirtelen öregesre fordultak; a szerelmi öröm halálba torkollott, és minden út a temetőbe vezetett. Kelet felől, a napfénytől megaranyozva, hosszú nyakú, fehér madár repült (sasra is meg vadgalambra is hasonlított egyszerre); a magasban hollók csaptak le rájuk, csőrükkel csipkedték és tépázták őket, s föntről úgy pilinkélt az ezüstös toll, mint az égi pitypang bolyha. A sarkig kitért, magas kapu tövében két véreb ült, mindkettő rühes, gonosz és undorító; acsarkodva marcangolták a zöld hajú, szép legényt, akinek fényes véréből kelt ki a rét virághíme, a sok szivárványszínű, piros és kék és sárga virág, amely szinte roskadozik a harmat meg a virágpór súlya alatt. S még sok más kép váltotta egymást álmainkban, tovalebegett, mint a tollpihe, tovasüvöltött, mint a forgószele; a falu kuruzslóasszonyai és jósnői hallani sem akartak róluk.

Az özvegy ajtaja egyszer csak becsukódott, az árnyékok megháromszorozódtak; valaki bent volt, valaki tette is azt, amiről mindannyian csak álmodoztunk. Láttuk, ahogy hozzálép, az asszonynak az inge a köldökéig föl volt túrve; a két tejfehér, kerekded comb között szőr feketéllett, mint amikor fűcsomó sarjad fehér sziklafalon; szív alakú, rózsás szája pedig úgy nyiladozott, akár a hűsevő virág halált hozó kelyhe. Vonaglottunk félelmünkben, meg az édes fájdalomtól, valósággal kettészakadtunk, hogy itt is volt belőlünk, meg ott is. Azt a szagot az ajtón keresztül is éreztük, úgy paskolt bennünket, akár az északi szél, amely délről fúj, és mohával meg zuzmarával benőtt, vén tuskókká változtat bennünket. A kéjes nyögések egészen pirkadatig vésték a fülünket, akkor aztán egy hajlott árnyék lépett ki az ablakon, és iramodott el az ellenkező irányba. Az özvegy, nyitva, akár a forráskút, ellankadt tagokkal és kipirult arccal, hanyatt feküdt; sötét szeme csak úgy perzsel.

Valahol már rikoltott a harmadik kakasszó, a pislákoló tűz rőt fénye megvetően lobbant rajtunk; ott álltunk némán, éjfeketésén, gonosz vigyorral az arcunkon, rútabban, mint valaha.

Az járt odabent, aki hiányzott közülünk: a magas termetű, újházás Lazar, az egyetlen, akinek nem volt csúfneve; olyan értelmes és nyílt nézése volt, hogy egyetlen szavát sem hittük el. Tudtuk, hogy az özvegynek előbb-utóbb választania kell. S azt is, hogy sohasem fogjuk megtudni, miért választotta éppen azt, akit választott. Mégis sértve éreztük magunkat, és dühösek voltunk; egyformán gyűlöltük mind az özvegyasszonyt, mind pedig a férfit, de főként saját magunkat. Egypárszor össze is verekedtünk; vért akartunk látni, még ha a sajátunk is. Asszonyaink feje úgy repedezett az öklünk alatt, mint a görögdinnye; a jószágnak vendégoldallal vagy puskatussal csaptuk el a gerincét. Ha sürgősen ki nem tör valami háború, egymás torkának esünk; innen is, onnan is sikoltott a köszörűkő, mindenki kést élesített. S annak sem örültünk, amikor Lazar felesége lánygyerekeknek adott életet; a mi fiainkat ugyanis csenevészeknek, csúnyáknak, ráncos vénségeknek találtuk, pedig hát csak olyanok, amilyenek mi voltunk valamikor, s olyanok, amilyenek az ő fiaik lesznek.

„Én, emberek, ugyanazt gondolom, mint ti. Csak nem akarom elsőnek kimondani!” — mondta valaki suttogóra fogott hangon.

„Igazad van, rokon — feleltük. — Gyerünk mindannyian, senki ki ne maradjon!”

A ház előtti pázsiton derékban meghajlott, sötét árnyékba ütköztünk. Eltorzult arccal és vértől csöpögő kézzel Lazar tántorgott, botladozott mellettünk; olybá tűnt, csupa szőr a teste, olyan, mint a zsákmányszerző útjáról megtérő görény. Amikor megszólítottuk, nyöszörgött, majd felüvöltött; hatalmas szemfogát kiverte a hab, amely lecsöpögött a fúbe, és égetett, perzszelt. Az ajtó sarkig kitérve, bementünk. Mindez jó darabig eltartott, mert úgy tetstett, többször ismétlődik. A falakon továbbra is meztelen árnyak kergetőztek, tobzódva, felítűrt ingben; nem lehetett tudni, honnan jönnek és hová, merre tartanak. A tűz gyér fényében, amely kialvóban volt (különben magától égett), fénylő, meztelen testtel, hanyatt terülve feküdt az özvegyasszony; körülötte kibomolva, akár egy fészekaljja sziszegő kígyó, a haja. Felmetszett hasa szétnyílt; ott voltunk benne mi, valamennyien, akik beléptünk: akkor-kák, mint a bakarasz, ráncosan, a szemünkön hályog.

Az idő meghatározatlan, képlékeny és megfoghatatlan valami, ugyanakkor valóságos, nagy hatalmú és magánvaló egyszersmind. Számokkal és fogalmakkal jelöljük, történetekbe foglaljuk, hiába próbáljuk megállapítani szeretettel, munkával vagy szesszel. Azzal, hogy írok, mintegy rostát teremtek, amelyen az idő majd könnyebben kihull. Az epikai idő különbözik a hétköznapi értelemben vett időtől; az előbbi szabad, az elbeszélő választására van bízva, az ember akaratának és félelmeinek van alávetve, tűnékeny és esetleges. Ez az idő kizárólag azoké, akiket összefognak a mese szálai (mindenki más ki van rekesztve belőle); ezenkívül körkörösén vagy csigamenetesen tágítható, részekre tagolódik, amelyek lényegében tetszés szerint és időtlenül összeszerelhetők és szétszedhetők. Bármikor kiaknázható és használható; jómaga író használ, méghozzá kénye-kedve szerint. Azzal, hogy írok (s az emberöltő egyetlen idejét morzsolgatom), olybá tűnik, valami sziklakemény, elnyúlhatatlan időt teremtek; ámbátor hát azt is elnyeli majd a valóságos idő, amiképpen egész népek tűnnek el a süllyesztőben.

Mi lesz velem, ha egyszer a végére érek ezeknek az oldalaknak, ha újból szemtől szembe találom magam az álmatlansággal? Van-e a világon egy olyan elbeszélés, amely mindörökké befejezetlen marad, amely mindig folytatható, és tele van hézaggal, amelyet bármikor pótolni lehet. Olyan, amely mindig kész arra, hogy befogadjon engem, és menedéket adjon az idő elől, olyan, amelyben sohasem tudható, milyen lesz a következő mondat, oldal vagy fejezet. Mert hallom a halál közeledtét, rejtekutakon ahogyan settenkedik a gonosz vendég, aki előtt nem csaphatod be az ajtót, aki megtalál, akárhová bújssz is. Az idő úramlik, a fájdalom nő, a tehetetlenség tetéződik; minden másodperc hegyes tőr, amely a szívedbe fúródik; az egyik ilyen tőrdőfés mindenképpen az utolsó lesz, a halálos, a végső, amelyen a szívroham vagy az agyvérzés. Felzaklatott „én”-em akkor megbújik a tágas és fészekmeleg „mi”-ben, megpróbál kikunyerálni egypár költői képet, amely enyhíti félelmét, ideiglenesen elűzi rettegését; a modern ember nem ismeri és — főleg — nem ismeri el a vigaszt, a keserű magány az osztályrésze, és eleve vereségre van ítélve.

*

Valahol Kaóban van egy fa, amelyet Bavannak neveznek. Ez a legnagyobb és legöregebb tölgy, melyet életemben láttam; három ember alig éri körül. Senki sem tudja, hány éves, nincsen pár-

ja, sem egyidős társa; magányosan áll, mint valami régi bástyatorony, amely makacsul dacol az idővel. Mikor ültették? Hát, mondjuk, a rigómezei csata előtt, Amerika felfedezése előtt, Kopernikus és Guttenberg előtt. Ha esze volna, emlékezne a francia forradalomra. Lehet, hogy az üszkübi Szulejmán pasát és büntetőszázadait is látta 1813-ban. Miloš Obrenović fejedelem idejében vénségesen vén fa volt. Nem érintették a múlt század végi pártvillongások és tróngyilkosságok. A huszadik század borzalmai föl se értek hozzá, túlélte az első meg a második világháborút; lehet, túléli a következőt is.

A kaói öregek mesélik (vagy csak én találtam ki az érdekesség kedvéért), hogy a fát Szent Száva, a fiatal hittérítő ültette, amikor járta az országot, s valamiféle ügyes-bajos dolgában elvetődött Kaóba is. (A nevet bármelyik más szentnek a nevével helyettesíthetjük.) Eme dolog pedig a maga haszonelvűségén túl (megtanította az asszonyokat birkát elletni meg túrót készíteni) néminemű evilági örömeket is tartogatott; ugyanis harmatos, tavaszi reggeleken, amidőn gyöngyvirágot tűztek a hajukba, sorra megugrotta a forráskútra járó lányokat és fiatal menyecskéket, azok meg nyögdecseletek, sikítottak boldogságukban, s jó tüdejű, jó vérű lurkókat szültek. Az a kevés szerelmi jártasság, amelyet ezen a vidéken gyakorolnak, nekik köszönhető tehát; mi több, az is meglehet, hogy a kaóiak az ő leszármazottai vagy (amit sohasem ismernének el) a fattyai.

A Bavan úgy néz ki, mint a mesebeli vénember, aki mindenkit túlél, még saját magát is. A földből óriáskígyókként megfeketedett gyökerek meredeznek, a törzs repedezett kérgű és részben korhadt, furcsán meglyuggatva (mintha égből jövő golyószorozatok érték volna), tele darázssal és méhvel, amelyeknek rajai nem támadják meg egymást; a sas kitárt szárnyaira emlékeztető, hatalmas ágak elszáradtak, kopárak. Csak itt-ott, mintegy tréfaképpen, bújik elő egy-egy friss hajtás: a vénség még él, s nem hagyja magát. Az eső és a hó mintha nem esne rá, mintha elkerülné; mintha tudnák, hogy úgyszólván itt találják.

Nappal elkerülöm; rútnak találom, s arra a szomorú tényre emlékeztet, hogy semmi sem tart örökké. Éjszakánként azonban ott ülök alatta, s boldogan, hogy nem vagyok tudós, hallgatózom. Nem hegyezem a fülem, hanem azt a belső hallásomat feszítem meg, amely gyerekkoromban megvolt még, de később elhanyagoltam, hagytam elcsenevésznedni; most úgy veszem igénybe, akár

a nyomorék az elszáradt lábát, amely azért még szolgál valamelyest. Eleinte nem hallok semmit, csak valami dobszót, amely mint ha messziről szűrődne, sejtelmesen mind közelebb ér, átlép évek és évtizedek hordalékán, csetlik-botlik, majd újra és újra talpra áll; aztán (előbb felismerhetetlenül, majd mind világosabban) hallok a láthatatlan, rég lehullott levelek rezgését, az élő kocsányok sussanását, a nyöszörgését az erős, görbe ágaknak, amelyek védekeznek, az egész fa keserves nyikorgását, amint a legmélyebb gyökeréig, minden ízében remeg és hideglelősen borzong, ugyanattól a borzadálytól, amely engem is átjár, s Kaót is fenyegeti, meg minden mást körülötte. Hallom, pedig szélnek hírmondója sincs, minden csendes, csupán egy éjszakai hang támad fel valahonnan, sír és a sötétbe hívogat, amely a mostaninál még feketébb; azt mondja, őrizkedj önnön értelmemtől és attól, amit magam elől is tükölok; azután — süket csend, kietlen, sehol-semmi pusztaság, majd valamiféle furcsa (se nem növényi, se nem állati eredetű) hangok, amelyek átváltoznak képekké, ekképpen láthatom, úgyszólván kézzel tapinthatom őket.

Ezek a hang-képek sok mindenről szólnak, de még több az, amit elhallgatnak. Úgy röpdösnek körülöttem, mint egy támadásra kész, mérges fullánkú rovarraj, körülkapnak és szorongatnak, fojtogatnak a kimondhatatlannal, kaleidoszkópszerű helycseréket végeznek. Ez a szkizofrén hullám a hátára kap, s én mind kevésbé félek tőle; a tudatalatti sötét mélységei is az enyéme, az is „én” vagyok.

BORBÉLY János fordítása

MACULA (VIII.)

Regény

BRASNYÓ ISTVÁN

Az alkonyati égbolt: mintha végigöntötték volna szarral; Ó. bolygó egypólusként Óbecse főterén áll, amely egykor temető volt, ahová részben Ó. ősei is temetkeztek, súlyos sebeiket kiheverni nem tudó férfiak, meg öregasszonyok, akik inkább voltak boszorkányok, mint bármi más, és korán elhalt menyecskék, akik a szerelembe haltak bele, és, jaj, a gyermekek hosszú lánc-lánc-eszterlánc örök körforgásban az evilág meg a túlvilág között. Akik meg szolgák voltak, ugyan mit csináltak volna egy életen át — ezüstneműt tisztítottak! Mind-mind ott szürkéllenek az ezüstoxidtól... anélkül, hogy akár egy gyűrűre futotta volna életükben.

Ám a súlyos gyűrű, a fejébe bevésett címerrel, amelyen az idő alig árthatott az ábráknak; három apró meg egy nagy csillag, a legnagyobb koronaként sugárzik a gerle fején, és keresztben a hosszú szántóvas, mintha elheverne és alabárd vasa lenne, de nincs olyan hatalmas fej, amelyet lemetszhetne, és ember sincs hozzá fogható: az ábrázolat nem egyéb, mint elv, annyira tömör.

Ó. ostoba véletlennek érzi magát, kaput sem talál, amelyen bemegetne vagy távozhatna, itt minden kidőlt, és csupán intuíciójában bizakodhatna, meglelve az égbolton azt a csillagképet, amely leginkább hasonlatos a gyűrűn levőhöz: ez lehetne akár a Doradus, a Telescopium négy északi csillaga, a Szobrász, a Mérleg, illetve a Déli Kereszt vagy a Mensae, csak honnan nézve, hiszen a két szára északi irányba tart, a gyűrűn meg enyhén délnek ívelt, és a két nézőpont közötti eltérés kifejezetten tompaszög, habár az ábrázolat lehet bármelyik nagyobb képnek a szelvénye is, és ez még annyira biztos alapja sincs a tájékozódásnak, mint az iránytű volt, amikor még a Futóbolondról elnevezett kocsmában megvolt az iránytűje, de ott a futóvendégektől, úgy látszik, elszedték a holmijukat, mindahányszor föltűnik az a Nagy Kétszínű Ember, mosléktól átitatott, kutyáktól körülszaglászott és lehugyozott nadrágjában.

A félhomályban, a félhomályon is túl a sötétben mezei poloska. Először csak a tűrhetetlen szaga a bogárnak, ahogy előnti a levegőt, valaki bizonyára hozzáért, rátenyerelt, vagy maga ütődött neki valami nek, ha még tud az ilyen rovar röpködni, október derekán és fél hat tájban, amikor már hamarosan éjszaka lesz; Ő. azonban semmi közelebbit sem tudhat a rovar hogylétéről, és a szaga után sem képes menni, mivel az kimondottan általános, és úgyszólván tömböt képez; az egyedüli szerencse, hogy Ő. nem kényszerül ilyen bűdös bogarakon élni.

Hogy Ő. valójában micsoda — lehetne, mondjuk, egy hang is, valamilyen készülékből, mesterséges vagy gépi beszéd megtestesülése, sőt akár egy lehallgatókészülék szüleménye is, ahogy kisodorta a partjára a hangzón, lepedékből vagy üledékből mosta ki vagy, össze ekként, mint szótlán objektumot egy kis helyiségben vagy mellékhelyiségben, és székként akár a WC kagylóját is használhatja más vagy jobb híján.

Ő, nincs is más helye egyáltalán a világban...

Lehetne-e erre válasz a rengeteg Ő betű az újságokban és a brosúrákban? Vajon lehetne-e ez világkép? Avagy a világképet az a projektíl hordozza magában, amelyet Maszkot épp kilőni készül, az a föl-támadt lövedék?

Es akkor megint fölmerül Maszkoték karácsonya, vagyis amikor Ő. elkísérte a szegény öreg párát, hogy karácsonyfát vásároljanak neki, és Maszkotot is látták, ahogy ott hajlong a kivágott fenyők között, és fokhagymafűzér is volt a kezében, mint aki épp kísérteteket készül világgá űzni vagy boszorkányokat szeretne fölismerni, kis görényláb keze sebesen matatott a tűlevelek között, olyképpen, mintha zsákmányt sejtene a zsenge fák koronájában.

Az ég kékesszürke volt, metsző szél fúj, és Ő. orra szakadatlanul elcsöppenni készült.

— Ő, bár hoztam volna neki sapkát! — sóhajtott föl szegény öreg pára Maszkotra gondolva. — Még meg talál húlni ebben a kardot rántott időben...

Ő. hallgatott, szánta szegény öreg párát, meg hogyan is hatott volna a megjegyzése, ami pedig a nyelve hegyén volt:

— Ki a fene látott már görényt sapkában?

Pedig megérdemelte volna szegény öreg pára, ha másért nem, hát azért a megjegyzéséért, hogy Ő. úgy fest a csizmájában, akár egy kis dzsentri, mert elsősorban mit tudhatott szegény öreg pára a dzsentrikről, egyáltalán tudhatott-e valamit?

Netán viszonya volt velük?

Maszkot netán dzsentrif?

Esetleg megvetéssel állapította meg ezt szegény öreg pára — a JÜR tudná megmondani —, illetve ki lenne képes eligazodni utólagosan egy polgárosszony szerelmi csökevényein? Lepréselt virágain, foglyul ejtett

szivarfüstjein, melyek hosszú szálúak és ritkásak, mint Maszkot haja, szőkések meg barnásak, és most szakadatlanul ezeken csoszog, akár az angyalhajon, ezek csavargóznak a vastag bokájára, béklyói az ő szempontjából múlt időknek, ám Ő-t ez nemigen serkenti szárnycsapásokra a semmi hajózhatatlan vizei fölött, a holdbéli Magellán-tenger hajósát: mert, végül is, ugyebár, ott se levegő, se víz.

A bombatölcsér, amelynek peremén egy pillanatra, csupán futólag föltűnik Szabó úr feje, nos, az a kráter, az már emlíktetné valamire Ő-t, lakóját az esti holdnak, és ha Maszkot továbbra is nem a túlevelek között bíbelődne a finom csontú szőrös kezével, hanem az ágyút iparkodna elsütni, hogy nyilvánvaló legyen, betalálhat-e a lövedék még egyszer ugyanoda, vagy sem, ez már sokkalta serkentőbb lenne; habár dzsentri születésű-e Szabó úr?

— Tetszett ismerni valami Szabó urat? — kérdezte mély bizalommal Ő., közelébb hajolva szegény öreg párához, aki erszényét szorongatta finom kis hájas öreg ujjai között, amelyek harminc-negyven dolognál nem érintettek többet élete során; a karácsonyfa kiválasztása és elvonszolása is Ő. tisztje lett volna — szegény öreg pára a világért sem nyúlt volna hozzá, legföljebb szemmel béméri, miként mutat alatta Ő., miután formátlan zászlóként talpra segítette a fát, és megfontoltan annyit mond:

— Mit akar, kérem, ezzel a féloldalgós fenyővel? Hogy ezt állítassam föl a lakásomban?

Ám most, Szabó úrról lévén szó, szegény öreg pára bizalmatlanul és oldalt egy pillantást vetett Ő. felé, nagyon alantra vágott kékellő libaszemével:

— A sántát? — kérdezte.

A kérdés úgy hangzott, mintha azt vetette volna föl, hogy a kopaszt, a fogatlant vagy a nagy bajúszút, a szemüveget, sőt a hóka fejút; mintha Ő. Vilmos császár felől érdeklődne, és szegény öreg pára emlékezetében kutatva kibökné: A kacska kezút? — mert sehogyan sem tud gondolatban rátelepedni egy meghatározott személyre, csupán Belohorszky tanító úr jut eszébe minduntalan a Péter király utcából: jellemző, hogy épp sörözni indul, utána meg a templomba orgonálni, mivel evangélikus kántortanító.

— Nem a sántát — válaszolta Ő., mert ugyan honnan tudhatna most valami testi fogyatékoságáról beszámolni.

— Akkor a rőföst? Az olyan kis ember volt.

— Ez meg nem rőfös, inkább öles termetű . . .

— Szép szál ember?

— Kifejezetten.

— Akkor nem ismertem — kerített elő egy gyűrött zsebkendőt alighanem a kabátja ujjából szegény öreg pára, s igyekezett belefűjni az orrát.

— Pedig valaha itt volt — sóhajtottá Ő. — Itt is volt, egyebek között.

— Én pedig nem voltam még itt, másutt tartózkodtam, egyebek között.

— Ne tessék mondani! Ne tessék mondani! — síkkantgatott Ő., mint-ha társára lelt volna szegény öreg párában, és nem Maszkot révén kerültek volna kapcsolatba egymással. — Csakugyan? Valóban? — és még a kezét is összecsapta.

Szegény öreg pára egy szempillantásra meghökkent ezen a lelkendezésen, amely a ledöntögetett karácsonyfák hegyénél uralkodott el Ő.-n, úgyhogy megkérdezte:

— Hányban volt ez?

— 1920-ban, úgy valahogy.

— Pontosan akkor?

— Úgy 20 tájt, vagy valamivel később, de nem nagyon sokkal, 1924 után semmiképp sem.

— Ó, maga nagyon nagy csacsi — lökte meg szinte játékosan (pajzánkodva) szegény öreg pára Ő.-t —, hát minek néz maga engem? Matuzsálemnek?

— Bocsánat, miért épp Matuzsálemnek? — zavarodott meg Ő., és egyszeriben úgyszólván cserbenhagyta a korábbi biztonságérzete, mint-ha téves személynél, rossz helyen tapogatózna.

— Hát mennyi idősnék tart engemet?

— Nem is tudom — hímezett-hámozott Ő. — No, nem, nem lehet annyira koros — hárfította el magától a gondolatot. — Elnézést, nagyon elgondolkoztam, és összekevertem valakivel.

— Miért nem a karácsonyfákon jár az esze? Még hogy Szabó úr! Egyáltalán, mivel foglalkozik maga? — méltatlankodott szegény öreg pára.

— Hogy is mondjam — törölte végig karjával a homlokát Ő. —, Maszkot talán többet tudna erről mondani...

— Jól tudhatja, hogy Maszkottal szóba se állok! Mit képzél! Még hogy elvitte a díszeket! Ezerszer mondtam neki, hogy a nagypapa naplója az övé, de a karácsonyfadíszeket hagyja nyugton! Hát most láthatja! Ekkora kíméletlenséget...

— Nincs benne kegyelet — segített szapulni Maszkotot szegény öreg párának.

— Miféle kegyelet? Mit akar maga éntőlem? — kapott hirtelen a szón, szinte fölháborodva szegény öreg pára. — Tulajdonképpen mit akar?

— Ez, hogy másutt volt, miként mondani tetszett, ez érdekelne engem — élénkült föl hirtelen Ő. hangja, mintha megszűnt volna benne az ingadozó feszültség. — Én is gyakran szoktam másutt lenni, tetszik tudni...

Olyan bölcs és jóindulatú volt a sörtés képe, hogy akárkit megindított volna.

— Ezzel a kis lábával hogy jut el? — nézett rajta végig az illúzióromboló szegény öreg pára, és szája sarkában egy áttetsző nyálcsepp jelent meg.

— Szedem szaporán! — válaszolta Ő., tudatában annak, hogy sok minden múlhat ezen a pillanaton, szinte ezen áll vagy bukik az egész önértékelési rendszere.

— Akár a kan kutya... — kapott a szájához szegény öreg pára, talán hogy nevetés közben ne látsszanak a redves vén fogai, amelyekkel mit meg nem rághatott eddig!

— Nem értem — nézett föl rá most már pimasz képpel Ő. —, nem értem — ismételte meg —, mi a nyavalya van ebben annyira szellemes?

Az is megfordult a fejében, hogy néven nevezi szegény öreg párát, a kan kutya analógiájára a szemébe vágthatná, hogy „vén szuka”, ha nem rímelve annyira e két epitheton, hogy szinte máris fönnáll annak veszélye, hogy nyakuk szőrét borzolva menten egymásnak esnek; nem véletlenül figyelt föl volna Ő. szegény öreg pára fogaira? Hacsak nem közönséges fogsor... Ám végeredményben Ő. is közönséges pótléka valaminek: mint szárnyaló költői képzelet elhervadt bimbója. (Puszta epitheton ornans, de mely fogalomhoz, szegény öreg pára?)

Eközben Maszkot ügyet sem vetett rájuk, törékeny, girhes állatként fésülte karmaival a fenyők ágait, de mivel semmi foga alá valót nem lelt köztük, egyszeriben fölhagyott a kereséssel, fölegyenesedett, ám mint-ha meg sem látta volna őket.

— Maszkot! — kiáltott utána Ő., és már futott is a nyomában, faképnél hagyva szegény öreg párát. „Vessen meg a karácsonyfájával együtt” — ez volt róla a véleménye. „Aki ismerte Szabó urat... Vagy csak egyszerűen letagadja...” Pedig itt lett volna az alkalom, hogy némi segítséggel, gondolati közvetítéssel szinte megérintse testét...

Maszkot azonban jóval ügyesebb annál, semhogy hagyta magát ismét elfogni, hiába is sebes annyira Ő., akár a légörvény, Maszkot már meg fogja találni annak a módját, hogy elillanjon előle, beugrik valami pizzeriába, ott igen kedvelt alak, és inkább hagyja, hogy nyomkodják az orrát, csak rejtse el, a tömeg majd sorfalat áll előtte, és akkor nem lehet tőlük felfedezni, olyan lesz az, mintha valami lyukat állnának körül a földön, bizonyos távolságtartással, nehogy még véletlenül belezuhanjanak.

Ő. számára nem marad más hátra, mint hogy a huzamos futástól kimelegedve és lihegve ismét beállítson szegény öreg párához, aki úgy fogadja, mintha semmi sem történt volna köztük, csupán a csizmát veszi ismételten szemügyre, eléggé kihívóan, de mivel Ő. megjegyzés nélkül siklik át szegény öreg pára nevetlensége fölött — nevetlenség!

ugyan már! inkább undokoskodás! —, kialakul közöttük valami egyen-súlyféle, és ismét a karácsonyfára meg esetleges díszekre terelődik kö-zöttük a szó.

— Képzelterti! Hát nem vettem meg! Hogyan is cipelhetném én ma-gam utcahosszat? Soha életemben nem vittem magammal esernyőnél te-rebélyesebb dolgot...

— Én meg, érdekes, épp esernyőt nem vittem sohasem magammal — állapította meg Ő, széttárva a karját, mintha épp most ébredne rá, mennyire hiányát látta eddig az esernyőnek. — Vagy várjunk is csak! — tette ujját a homlokára, ahogyan a bábszínházban szoktak a nyil-vánosság előtt gondolkozni —, talán, egy alkalommal...

A kút csapjáról mintha vékony fonál lógna le — méz képes csak ekként csordulni, világos és áttetsző háttér előtt, ahogyan az égboltra világítana rá a nap az ellenkező irányból, őszi pergetéskor, hűvösödő időben, amikor a méhek kiröpüléskor már fáznak —, ám nem any-nyira sűrű anyagú, hogy a szél rohamai eltörjék, csöppekre darabolják, hanem inkább még megnyúlik, hurkolódik és gubancolódik a sötét és poros fergeteg alatt, ami fölkarolja az útszegélyről a kerekek nyomá-ban megörlődött lószart, minden szemetet hajszolja gurít és mozgat maga előtt, gyűrött újságpapírt vág a fellegeknek és az ablaktábláknak, Ő. pedig itt és ekkor tűnik föl az esernyővel, életében először esernyő-vel a kezében, a Bernold-redőnyös suszterműhellyel szemközt kanyaro-dik be az utcába, félig kiszáradt tövistelen akácok alatt igyekszik át-hatolni, amelyek túl közelre kerültek a házak falához, és az ernyőjét is szakadatlanul ki akarja fordítani a szél: miféle bizonytalan, vaktá-ban megtett út volt ez — hálólhelye lett volna itt? éjjeli szállása? be-fogadták volna netán? Vajh kifélék lehettek azok?

A tüskéket utóbb mintha a villámfény növesztette volna az elhanya-golt fűvű útszegély akácaira, s ennek világosságánál a hosszú szálú fű akként kuszálódott, akár a megtépázott, bűnös haj, nem sörény, mert ahhoz túlságosan is telítve volt fertővel, és Ő. egyszeriben itt, a fertő közvetlen közelében kellemesen kezdte érezni magát, pedig erre semmi oka sem volt, hiszen őt is a szél űzte, és fogalma sem volt arról, mi legyen a fertő, csupán affinitása szerint nyomozott utána, tartott olyan irányba, amerre esze ágában sem volt különben menni, és ez volt mind-össze az egyedüli tény a titokban, akárcsak amikor az esernyő a ke-zében.

Tehát ez az egyetlen alkalom, ez is valaminek a szakadása nyomán, ruha vagy valami kelme feslik így leginkább, nem az idő nyomása alatt, hogy túl sokat vett volna belőle magába, s most a csavarás mentén a megterheléstől elpattannak a szálak, de semmit ki nem adnak szövedé-kükből, hanem valami vagy valaki közbeavatkozására, ami hasonlatos ahhoz, ahogy papírt szakítanak, céltudatosan elképzelt irányban: mi-

AZ ALKONYATI ÉGBOLT: MINTHA VÉRIGÖNTÖTTÉK VOLNA SZARRAL ...

ként levélborítékot föl- vagy fényképet eltépnek, óvatlanságból? Vagy rémület nyomán, amit közeli dőrej, robbanás vagy csattanás vált ki?

Ezt megelőzendő Ő. váratlanul a fülére szorította két tenyerét, és várakozva fordult, fejtől eltartott könyökökkel, szegény öreg pára felé, hogy rajta olvassa le majd a dördülés kiváltotta fültépő hatást.

Rövid idő után azonban nyugodt lélekkel állapíthatja meg, hogy aligha történik itt valami, azonkívül, hogy elfárad a karja, talán valami félszemű vadász lő ez alatt az idő alatt koszos prémű állatot, baloldalt tartva a puskát, mert a jobb szemére vak, és nem képes vele célozni, így meg mily sután áll a fegyver a kezében, de a büdös gerezna, emlékszik vissza Ő., még az imént is ott volt szegény öreg pára nyalka körül, talán a fokozatosan hűlő, enyhén vérző tetem melegét vonta ki belőle, mert oly hideget érzett a szíve körül... Ő. hozhatta rá ezt a fagyosságot, mert mi baja volt korábban, amíg nem is tudott róla?

És ezzel ez véget is ér, Ő. nem tud mit kezdeni effajta érzelmekkel és megérzésekkel, inkább valami oldalajtót keres, ahol, magát mentve, még időben kijuthat a részlegesen fogyatkozó égbolt alá, száradni te-regetett, lábuk között tönkrevásott bugyik között kapkod, akár a meg-némult denevér, annyira elvakulva avas szürkeségüktől: ez a világ háttára fordult terasza, túlságosan is rövid kifutópályája, neki az űrnek, az Űrnek, a JÜR-nak — nagyon elkelve már egy kis hó a homokra, és talán vonatfüst is a hóra: ezek volnának azok a struktúrák, amit említésre méltónak talál, egy elsötétedett szobából érkezve, fél hat lehet, mint mindahányszor, ha egyáltalán volt fél hat, vagy csupán lekonyultak és elszáradtak az óramutatók, amelyeket teljesen átítatott a mezei poloska szaga, és szerkezetük lángra kapott, lángolt a réz a rezes színűre fakult rézkarcalkonyaton.

Finis, infinitum, aeternitas — micsoda háromszög! — vélekedik Ő., hogy minden jelentés az ember nyelvében volna elrejtve, hanem Ő. maga végül is hol van elrejtve: az érzékek ugyanis csak annyit mutatnak, amennyit a tudat jónak lát, attól függetlenül, hogy valójában több van-e vagy kevesebb.

És egyre csak a kevesebb felé haladva, és mindinkább átlátva rajta, fölmerül a hiány oka, mint elvi, avagy morális (amorális) kérdés, semmiből támadó visszhang:

— Én magát szeretem, de megért, ugye, ha nem nyúlok magának oda — mondta egykor Manojlović Nünüke Szöpinek, vagyis szegény öreg párának.

És ez érthető is.

Világos példa.

Olyasvalami az egész, akár egy végtelen vérvezelés holdfogyatkozás éjszakán, télen, a havon, összevissza lehet vele irkálni a fehérséget, tehát valami eleven, helyettesíthetetlen anyag, csak az tudja vagy sejtí,

aiki a lassan elburuló eget meg földet nézi: füst csap ki az égbolt lyukán, egyszerre befelé kezd füstölni a mindenség, és gomolygását máris sodorja a föltámadó harmattan, nyüstöli és szíjjelteríti, miként homokot pergetne a hóra, és hol van már az a másik, az őszi pergetés, az édes ízek, a lépesméz illata, inkább csak a friss viasz fehérje maradt, enyhén elefántcsontszíne, továbbá a porcelán csillogása, ahogy az emeleti ablakon keresztül szinte alulról esik rá az utcai világítás.

Micsoda kurvaság lesz itt ez a szenteste, ez a *nagy néma hely*, amelyet szétkaszabolnak a bevert ablaktáblák, az ütés nyomán dárdahegyszerűre hasadt üvegdarabok: önkéntelenül is emlékeztetnek azokra az időkre, amikor valaki poharat morzsolt össze a markában, alacsony termetű lény, olyan elszánt fintorral, amit a levegő alighanem megjegyzett, ráalvadt, akár a halotti maszk, és most az, somfordál szobák hoszszán, mint valami kis Jézus.

Kinn, az állítólagos hóban, fénylő Auer-harisnyák vagy rezzenetlen gyertyák, mindenesetre fényforrások, és előbb-utóbb az utazás érzetét keltik az emberben; valaki vonatot keres vagy vonatot választ magának, utaznia kellene, mindegy, hogy a fél hatosival-e vagy sem, és mily kevés a lelkesedés benne! Hogy visszaáll tőle a szőre! Egy ilyen napon, mint a mai!

Borzongató és ködös idő, a sík megtörik, a hasadozott alkonyati felhőkre kapaszkodik föl, végigmérni tulajdon szélét és hosszát — bánnatos ez a mi hazánk, mi? —, és ott a rendezőpályaudvar, csupa füst, krákkogás és takony, várótermek büze hever bele a lénköves füstbe, és azután paskolja az eső azt, amit álmodik — talán hogy nem érdemes kimozdulni hazulról, ha létezik bármiféle otthon is, ha egyáltalán nem irigylésre méltó, akkor sem.

Am ki akarna beleszólni ebbe az esti, fáradt tumultusba, szemmel tartani az egyméként szétmászáló emberek csoportját, mintha a sötétség beszakadozó odvaiban lennének meg biztonságukat, ott lennének enyhülést, ebben a teljes, nyirkos omlásban, e sírhidegben és túlvilági kedélyállapotban.

Szavak használják a levegőt, jelentéktelen és értéktelen, érdektelen fogalmak vetik meg lábukat a fülben, a fejben, hogy mindent visszaépítsenek az eredeti semmit sem jelentésre, felvarrják foltjukat az elrongyolódott erőfeszítésekre, az affelé való nevetséges igyekezetre, hogy minden túltegyen vagy túl legyen önmagán, és másvalami felé forduljon, illetve mindez nézőpont kérdése, fércelődés és feslés, tartás, takarás, miegymás, és csak a peronok életével való küszködés marad, a fölébe kerekedés elképzelése — azaz tulajdonképpen mit képzel maga, közönséges szemfényvesztő az est határán, fellegekbeli hegymászó: ormok csak az égen vannak, madárfauna, miegyéb, különben meg isten vele, és aztán csak jót halljak magáról, ne olyasmivel kezdje, hogy meghá-

zasodik vagy elrészegesedik, elzülk, hallja, fiam, az szomorú lenne — inkább járjon el vadászatni . . .

Ez nem Nünüke hangja volt, hiszen ilyen tanácsot nem osztogathattott, gyűlölte a gyilkolást, és teljes egészében képes volt elmerülni önmagában, önmaga ügyeiben, aligha törődött volna mással, bezárkózott a testébe, amelyben szakadatlanul rosszul érezte magát, szorongások kínozták, mintha szűk lenne a bőre, igaz, sohasem fonnyadt meg annyira, mint Szöpi, azaz szegény öreg pára, úgyhogy a fonnyadást nem is kellett mértéktelen dagadással kitöltenie, ami megint csak nemhogy nem használ, semmire se jó.

Ám Nünüke idővel mégis megkérdezte:

— Hogy tudta magát így körülbástyázni? — és hangjában némi inígy ezüst csendült, ötvözve a vénlányos keménységgel. — Mondja, hogy sikerült ez magának?

— Nehogy azt gondolja, hogy én öregszem . . . Olyan állapotban vagyok még mindig, hogy akármikor gyereket szülhetnék — vágott vissza szegény öreg pára, és ha Nünükére néz, láthatta volna, nem valami nagy sikerrel.

— Tán csak nem azt akarja mondani . . . Jujj! — csapta össze a tenyerét mértéktelen tettetéssel — hogy áldott állapotban? — Nos, ez volt jellemző Nünükére, ez a hangvétel, és semmiképpen sem az iménti, a kíméletes.

Egyszóval, valami hihetetlen volt, mintha szattyánból szabták volna, hajlott, ráncosodott, de kirúgta magát, és nem gyűrődött, a pincében lakott a tulajdon házában — no, inkább a ház alagsorában —, mintha még mindig a bombázásokat várná meg a légósok sípszavát — pedig csak arról volt szó, hogy elmulasztotta az idejében való felköltözést, és vagy hat családot kapott szó szerint a nyakára lakónak, és azokból még ennyi idő után is megvolt három, és ezek most már valószínűleg addig maradnak, amíg rájuk nem dől a ház; Nünüke erre úgy tekint, mintha a ház a bombázások alatt összedőlt volna, de megmaradt belőle az illúzió, ami csak lassanként olvad el, akár a savanyú cukorka a szájban, mivel keserű cukorka nem létezik.

Hanem ez csak egy vetemedés a szövetben, mintha téves szál lenne a vetélőn, a Nünüke szála, hangszálai, ám nem ezeknek a hangja, a hang máshonnan érkezik, és inkább az őszi pergetés hangulatát idézi föl vagy a megbolydult, szeptember végi szelet — habár ez idő tájt már alaposan túl vagyunk vagy járunk rajta, inkább a deres ablakkerethez koccan reggelenként az ember homloka, s a vonuló varjakon kívül alig látni mást a levegőben, talán egy sötétebb tónusú felleget, Gorgó-főt, amelynek fürtjei és füle Maszkotot formáznak, ám az ábrázolást gyors iramban átgombolyítja a szél — és ki tudja, mennyi ebben a szándékoltság, és mi marad a véletlenre.

Aki utazni szándékozik, valahogy úgy megy, mintha fontos lenne

neki, bár azt sohasem tudni biztosan, hogy mi fontos az embereknek; új életet akarnak-e vagy valami mást akarnak, fordulatot vagy fordulópontot keresnek, ahonnan önmagukkal szeretnének szembenézni: vannak, akik egy ideig még naplót is vezetnek, hogy fönnyradjanak gondolataik, és ezt egészen addig rendszeresen meg is teszik, amíg be nem látják, hogy túl nagy fáradságot igényel e kevés tapasztalat (ha jobb híján ennek mondhatjuk), vagyis hogy új gondolataik egyáltalán nem különböznek a régiektől, illetve hogy még mindig nyoma sincs a fejükben semmiféle gondolatnak sem — ezt, természetesen, a följegyzések írója látja csupán így, az idegen mindig találna bennük valamit, ha egyáltalán idegen szemek elé kerülnének ezek az irományok, de ezek számára, sőt a jegyzetelők előtt is épp az idegen szemek a legszörnyűségesebbek, azaz ki az ördög látott már akkora marhát, aki közvetlen bepillantást engedne a maga előtt is rejtegetett gondolataiba, egyszóval a lelkébe, amennyiben van, és ez nem is annyira hit, mint inkább konstelláció kérdése.

Van itt nyilvánvalóan valami zavarodottság és megdöbbenés, egészen mélyen, amit valaki valami módon palástolni szeretne — hanem a leplezéssel szemben minduntalan ott a leleplezés vágya: hogy én, teszem azt, miként tettem volna a tulajdon helyemben. Hát ettől egyszerűen agybénulást kap az ember!

Megfontoltan tovaszívárogni a félhomályban, együtt a dohány szutykától és a köpésektől büzlő fülkével, ennek levegőjébe burkoltan és csukott szemmel, háttal a menetiránynak, mindennek háttal, olyasféle elszántsággal, mint aki nem áldozza föl péntekjét a szombatjáért, elfelé a sötétbe, habár pontosan nem tudná megmondani, hogy milyen nap is van.

Végül is ide lyukadva ki már megérzi, hogy mennyire magányos, és ez a tény magában foglalhat valamennyit a végzetéből is, hajlamoságából a lelki morbiditásokra, visszahúzódottabb, zarkózottabb, szótlanabb lesz a naplóíró, rejteni kezdi maga elől szervezete folyamatait, csupán a működésre figyel, a mikéntre már bizonyos napoktól kezdve nem: mintha megszabadulna tulajdon súlyától vagy terhétől, pontosabban képtelen volna viselni.

Hogy merőben szempont kérdése-e a megkönnyebbülés, a belenyugvás vagy -törődés, azt előbb-utóbb neki magának kell eldöntenie, hogy hányadán áll, vagy hol áll, mit is tekint talppontnak maga alatt — kibontakozik-e, mint egy összegyűrt, zsírfoltos papír, miután föltámad a szél, szárnyat bont-e: pedig nemrég tőpörtyűt csavartak a papírba, s annak a morzsalékát ette valaki, amikor már kenyerre sem volt mellette, sebesen, körül-körülpillantva, mintha attól tartana, hogy rajtakapják, ugyan mi az istenen? Hátát púposra domborította, akár egy vén, sokat tapasztalt majom a trópusi hegyvidék hidegen szemerkélni kezdő alkonyat utáni esőjében, és egyszeriben megállt vele az óra — fél hat,

biztos hogy fél, hat volt, esetleg pár perc hiányzott még fél hatig, három, mondjuk, a két mutató éppen fedte egymást, és olyan átmeneti volt minden, a napszak, az évszak, hogy lehetetlen volt megállapítani, reggel-e ez vagy este. Valami volt.

A tamariszkuszok ágai tapogatózva tövéről hegyére átkutatták azt a szelet, mindent tüvé tettek, összevissza irkáltak a levegőben, a naplóíró árnyékát is összefirkálták, pedig megállt még a sövény mellett, és eléggé ostobán azt gondolta, hogy a tamariszkuszok puszpángok.

(Folytatjuk)

Ló, 1959

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

SZIRTI SAS JELENÉSEI

HERCEG JÁNOS

A jugoszláviai magyar irodalom előidejéről mindent megírtak. A tárgyilagosságnak tekinthető irodalomtörténet az utókor sajátos fényében vizsgálta értékeit és hiányosságait, szereplőiről személy szerint is ítéletet mondva. Szirmai arcképét még ki is egészítette érzelmes vonásaival családi vonalon az érthetően elfogult magánszorgalom. Híre-neve ezzel az igyekezettel távoli kontinensek levéltári anyaga lett, ha valakit egyszer érdekelné ott is, hogy ki volt ő, és mit csinált. Szóval, látszólag már nem maradt semmi homályban felejtethetetlenül érdekes és kedves barátunkról. A korszak is lezárt fejezet. Volt és elmúlt. És Szirmai Károly másfél évtizede halott.

S ha én most mégis visszaidézem alakját abból a messzibe vesző korból, amelyben fegyvertársa voltam, kicsit ugyancsak elfogultan és elfogódva, az korántsem akar holmi perújrafelvétel lenni. Csak talán azt az együtt töltött harminc-negyven évet hoznám közelebb vele, amikor a világrengető események hullámai Európának ezen az álmos táján is át-átcaptak, s mi itt mégis mindenáron magyarul akartunk írni, verset, novellát, regényt, ami a kutyának se kellett. Legalábbis efféle közösségi tudattal szerettük volna igazolni megszállottságunkat az írással, amely persze merőben magánügy volt. Nála meg különösképpen személyes exhibíció, valóságon túli mutatvány, látomásokkal és jelenésekkel tele, amelyeket afféle Hiób-hírként okvetlenül közölni kellett a világgal.

És ezt neveztük mi vajdasági irodalomnak. Ezt az örületet, amely nélkül persze nincsen irodalom, nincs művészet, s amikor ezt a zseniális francia suhanc, Rimbaud megértette, még megírta a *Részeg hajót*, leszámolását minden konvencióval, azzal hátat fordított a világirodalomnak, és elment Afrikába.

Elnézést is kérek mindjárt a nagy példáért, amelyet inkább csak az attrakció közös ingere engedhet meg, s nem a mutatvány látványossága. De ez az inger leküzdhetetlen marad, ha százszor nem lesz belőle világszám! És azzal is beleragad a vidéki ekhós szekér a marasztaló sárba.

Bennem még egy különös alkalom is segít most megszólaltatni ezt a visszaemlékezést az említett időre és Szirmaira. Abba a tragikomikus helyzetbe kerültem ugyanis, hogy nemrég Szirmai-díjjal tüntettek ki, s hamarjában nem tudtam, nevessek-e vagy sírjak. Egyszer olyan volt ez, mint egy síron túli üzenet, másszor meg, mint afféle rossz tréfa, amelyet nem szabad komolyan venni.

Amíg ugyanis élt, kölcsönösségi helyzetünk erkölcsi és anyagi viszonyai szorosan összetartottak bennünket. Krajcáros gondok például a tiszteletdíjak kiutalásában, mert hol ő volt a szerkesztő és én a munkatárs, hol pedig szerepet cseréltünk, s az elszámolási gondok nem változtak. És egymás könyveiről írtunk a lehető legkedvezőbbben, túlzásoktól se visszariadva, mint a cinkosok. Mikor baloldali vádakkal próbáltak engem kitiltani a *Kalangyából*, kiállt értem, lemondással fenyegetőzött. Az ötvenes évek elején viszont én jártam utána, hogy szabadon engedjék, mert Böske hozzám jött sírva. De kihez mehetett volna? A húsz év, amennyivel Szirmai idősebb volt nálam, nem lehetett akadálya barátságunknak.

Amikor megismertem, fiatal volt és erős. Egy jól megtermett, negyven-egynéhány éves férfi, vállasan, dagadó izmokkal, kicsit szögletesen és darabosan, nyílt és tiszta jellem, szinte gyermeki kedéllyel. Néha szótlanul jött mellettem, mosolyogva, és messzire révedve kurucdalokat dúdolgatott. Mentünk le ebéd után a csatornára, s a munkásházakból úgy szólt oda minduntalan valaki kedvesen, de tisztelettel mégis, mint akit a szomszédok őszintén szeretnek.

— Most jó járása van a pontynak, doktor úr!

Szegény M. is azonnal a szívébe zárta. Mert mint fiatal feleségemet elvittem hozzájuk bemutatni. Oly lelkesen jött elénk s kapott M. keze után, hogy negyvenyolcas, magas szárú cipőjének teljes súlyával a lábára lépett.

— Pardon! Ezer bocsánat! — kiáltotta elrémülve, s nem tudta, hová legyen a zavarával. — Böske, hozd ki azonnal a jódot, amennyiben a nagyságos asszony lába megsérült volna. Ilyesmivel nem lehet tréfálni! A seb a legkisebb piszoktól elmergesedhet!

Mіндеzt kurtán, emelt hangon és szigorúan mondta, amitől egyszerre lett ijesztő és komikus a jelenet. Percekig hangosan mentegetőzött, s M. alig tudta megnyugtatóni, biztosítva róla, hogy igazán nem történt semmi, mintha legalábbis naponta a lábára lépett volna valaki. S elkezdte hamar dicsérni a csakugyan barátságos, kedves kis családi házat, s a tájat, a kilátást a messze kéklő Fruška gorával, míg a szélesen elterülő, fekete szántáson át a vicinális döcögött mesébe illőn, s ablakain kihajoltak az utasok.

— Ez kegyednek tetszik?! — kiáltotta, s megállt szétterpesztett lábával a szoba közepén, kicsit még előre is hajolva, és nevetve csapta össze a kezét. — Tessék csak őszig várni, ha majd ellepik feketén a varjak,

mintha a halál hírére hoznák! Vagy ha a boszniai baráberék tűnnek fel sötéten a ködben a répaszállító szekerek után! Hacker, a cégvezető revolver nélkül a lábát se teszi ki a gyárkapun!

Természet dolga, hogy valaki milyennek látja a világot. Hiába próbáltuk Szirmai jelenéseit és látomásait a táj embertelen sivárságából eredeztetni. A sötéten látás alkati adottság volt nála. Tizennyolc évesen írt, első novelláinak egyikében egy haldokló kisfiúért vágató lovak jönnek úri hintóval a tájon át, az úriasság valóságélemével adva kontrasztot a rémületnek. A szegény, dél-bácskai faluban a jegyző volt a legnagyobb úr, a szerző apja, s úr és paraszt szimbiózisban ott is maradt az ellentétek párhuzamában minden emléke háttérben, egész életén át. Szerb, szlovák és ruszin népi elemek élénk színezetében komoran érzékelte az osztálykülönbség olykor fojtogató hangulatát. Az idő megszűnéséből egyre növekvő vonzással mégis, s ott tartva mindvégig környezete foglyaként az író, hogy csak gyengéd érzelmességgel s ellágyulva tudott szólni róla. Rémképeivel dédelgetve magában a hatását, úgyhogy öregkorában cukorgyári, komor magányát is megszőpítve és elérzékenykedve idézte vissza.

Mire visszajöttünk a csatornáról, ahova nem is horgászni vitt le a barátom, hanem inkább csak azért, hogy titkos birodalmát is megmutassa az akácfás parttal, le egészen Kiss József zsilipjéig, ezt az elábrándozásra is fölöttébb alkalmas helyét a tájnak, a madárfütyös csenddel, egy uszályt vontató kis hajóval, amelynek fedélzetéről kék csíkos trikóra vetkőzve, ellenzős sapkával a fején a kormányos tisztelgett, s szólt oda vidáman: „Látom, vendége van a doktor úrnak!”... Mire visszaértünk, a kis ház ebédlőjébe, terített asztal várt ránk, és egy lenszőke hajú, nyurga, kék szemű fiú.

— Bandi, mutasd meg a könyveidet!

Szóval, egy rendes, barátságos kisúri családban találtuk magunkat, a fiúszoba fehér ágya fölött arany keretben az első áldozás emlékképeivel, s az alacsony, molett háziasszonnyal, akinek mindig kipukkadó nevetésre állt a szája, s nyilván a vendégek miatti idegességében gyújtott egyik cigarettáról a másikra.

Mikor asztalhoz ültünk, Szirmai diadalmasan, leleplező hangon kiáltott fel, amitől Böske máris elpirult a haja tövéig:

— Hát ezt megint kítől kölcsönözted?

A kék-fehér bécsi porcelán tányérokra mutatott egy újabb kiáltással:

— Hiába rugdalsz! — s felemelte az abrosz szélét. — Már amikor beléptünk, láttam, hogy ez nem a mi szervizünk!

Böskéből szerencsére megint kitorjt a nevetés, csak M. feszengett kicsit zavartan a helyén, mint aki a merőben szokatlan szituációban nem tudja mindjárt feltalálni magát. Elfelejtettem ugyanis kellőképpen előkészíteni: csak az íróról beszéltem, a *Kalangya* szerkesztőjéről, az emberrel jóval kevesebbet, a modorról meg éppenséggel semmit sem mond-

tam. Reggel utaztunk hozzájuk, s előző este felolvastam neki, amit Benedek Marcell írt Szirmai novelláskönyvéről: „A köd, mintha az író magát venné körül s ítelné magányosságra. A költő magányossága ez, aki ugyanakkor szociálisan együtt tud érezni szenvedő, nyomorgó alakjaival, ismeri és reálisan jellemzi népét, amelyet leír s világos képet ad szociális eltolódásokról is.”

Milyen szegényes ez a jóindulatú jellemzés, állapítom meg ötven év után, minden hangsúlyozott elismerés ellenére egy „fizetett olvasó” részéről, akinek Benedek Marcell nem kevés öngúnnyal nevezni szeretete magát, mivel könyvkiadók lektora volt, óriási tekintély a korabeli irodalomkritikában. Mert bármily tiszta szerű kritikus volt, mintha semmit se vett volna észre a különös légkörből, amely egy sajátos vidék nyomasztó konglomerátumából lepte be ezeknek a novelláknak a játékterét. Jóval több volt ez helyi színeknél, amelyek az erdélyieknél ugyanakkor oly megvesztegetők tudtak lenni, mint a transzszilvanizmus valamiféle patinája.

Én a különös ambiens jelenlétét épp Szirmaiánál éreztem, minden hangsúly nélkül persze, ahogy gyerekkori emlékeivel jelent meg a hátterben. Nem is annyira a *Stara sunce* lapjain, ahol némileg még erőltetettnek is érzem, ahol mintegy Szenteleky programjának engedett, sokkal inkább a *Vihar a Dunán* feszült hangulatában, oly hitelesen, hogy ma is beleborzongok a felismeréstől Újvidék és Palánka között utazva, jobbról a komlókertek vonulásával, balról a Duna fűzfásorával, amit még nyomatékosabbá tesz a le- és felszállók változatos népviselete.

De mintha nem is részesült volna ez a kivételesen eredeti novellista megértő kritikában, amíg élt. Az utánunk következőknek kellett felfedezniük és megadniuk a posztumusz tiszteletet, eközben élénken tiltakozva a „helyi színek” felismerése ellen. Magamat röstellném idézni, pedig igazán nem fukarkodtam az elismerő jelzőkkel, de úgy érzem, a szépíró elhomályosította bennem a kritikai jóízület ráérezőbb aspektusait. Túl közel álltam hozzá, nyílt és darabos emberiessége is sok mindent eltakart drámai jelenségeinek szépségéből a novelláiban. Tisztábban láttam volna, ha nem befolyásol gyakran komikussá váló, legendás modora a maga megannyi furcsaságával.

M. a rántott harcoszéletet dicsérte minden udvariasságon túl is őszintén, az egyébként is pompás ebéden, mire Károly megint felkiáltott:

— Igazán nem érződik rajta valami különös illat?

— Minek kellene érződnie?

— A szagos szappannak! Mert három napot töltött a fürdőkádban, hogy minél tovább élve maradjon! Igaz, Böske? Csak ne tagadd, hiszen jól akartunk!

Böske megint elpirult, majd fuldokolva kuncogott.

Elszokott az emberektől Szirmai abban az irdatlan magányban. Mint *Kalangya*-szerkesztőnek is ebből származott minden baja. Hiányzott belőle a legosekélyebb diplomatikus színlelés és takarás kötelező regaraja, amit Szenteleky túlzásba vitt. És ha még nyugton maradt volna! De nem! A fél világgal levelezett, expressz-ajánlva, olykor táviratban sürgetve a választ. Az elismerést is lelkesen tudatva. Babits beszélgető füzetében idézi a feleségéhez intézett, gavalléros bókot: „Különös tárgyválasztású novellája mély fájdalmat váltott ki.” Erre jegyezte meg Babits kajánul: „Neked megadták! Novellád mély fájdalmat váltott ki Jugoszláviában. A jugoszláviai magyar irodalom vezére írta.” Az ő mosolyában viszont a gúnyt az a tény is segítette kiváltani, hogy egyetlen magyar folyóirat volt, amely gyanútlanul helyet adott Németh László leszámolásának a *Nyugattal*, s az a *Kalangya* volt. Pesten rongyosra olvasták a *Kalangyának* azokat a számain, melyekben az *Ember és szerep* folytatásai megjelentek. A többi szöveg nemigen váltott ki érdeklődést, hogy én is így fejezzem ki magam. Ezt azonban Szirmai valami csodálatos jóhiszeműséggel nem vette észre. Sőt olyanoktól is kéziratot kért, akiket a *Tanú* szerkesztője nem a legelőnyösebb színben tüntetett fel. Ez a romlatlan, angyali naivitása tette, hogy aki szerette, mint én is, emberileg még közelebb hozza őt.

Szerkesztői munkájában sem ismerte a megalkuvás kényszerét. Az volt a legkevesebb, hogy hadat üzent a dilettantizmusnak. A *Kalangya* többé nem volt a „vajdasági irodalom virágoskertje”, ahol a dudva is zavartalanul megmaradhatott. Persze gyökeres változásokról nem lehetett szó. Voltak, akik kifeküdték a maguk helyét, s az olvasók amúgy sem népes tábora elnéző szeretettel olvasta, amit írtak. Az egykori torborzó jelmondat: „Szeressük, ami a miénk”, visszafelé sült el. „Mihál bácsi leveleit” szerették, Göre Gábor sápadtabb, vajdasági alteregóját, és persze a „jóízű” anekdotát.

— Mikor fogsz már végre igényesebb dolgokat írni? — kiáltotta oda Szirmai egy irodalmi est közönségének feje fölött szegény Czirákynak a maga természetes nonchalance-ával, mosolyogva, amit az annál könnyebben háríthatott el, mert ugyanazon az estén a szerkesztő maga a közönségnek hátat fordítva olvasta fel egy novelláját, azzal a mentéssel, hogy a fali lámpa így jobban világítja meg kéziratát. A sutaságában is eredetien, füttyülve a közönségre, mint aki nagyon jól tudja, hogy ez a „falusi intelligencia” nem kíváncsi az ő novellájára. Hát akkor hadd röhögjenek rajta, bánja is ő!

Író barátainak véleménye sokkal jobban érdekelte. Mintha csak egy szektának írt volna, vájt fülűeknek, ezért volt, hogy vendégeinek egy-egy este négy-öt novellát is felolvasott. Némelyiknél fátyolos lett a hangja, nagykockás zsebkendőt húzott elő, megtörölgetve bepárasodott pápaszemét, majd harsányan kifújta az orrát.

— Mit szólsz hozzá? — kérdezte egyszerűvé vált hangon, mint aki

iszonyú mélységekből bukkant fel a hétköznapok felszínére. — Nagyon rossz?

— Mondtam neki, te őrlt! — mesélte Kende. — Egész közönségesen szólva remekmű! De hát tényleg az!

Ezeokról az önmagával szemben támasztott kételyeiről, melyek alól a barátaitól várta felszabadítását az ilyen esti felolvasási szeánszokon, legendák keringtek, megint csak a hozzá húzók kis körében persze.

Radó jött tőle hozzám. Már a háború alatt, amikor a zsidók az üldözöttek közé tartoztak, s feleslegesen jártak-keltek a világban. Könyvtári irodámban volt egy kanapé, az irodalom vándorainak fenntartva, meg Konjović látogatóinak, úgyhogy B. Szabó Gyurka Budapest és Becskerék között ingázva napokig ott töltötte az éjszakákat, mintha csak előfizetett volna rá.

— Mindig szerettem az ilyen csendes helyeket! — mondta Radó nagy dioptriás szemüvegen át a barátságos fekhelyre pislantva. — Nem lehetetlen, hogy itt alszom nálad. Nagyon fáradt vagyok, s Szabadkára csak késő este van vonatom. Meg nincs is kedvem hazamenni, nem találom a helyemet.

S elmondta, hogy éjfélig beszélgettek Szirmaival, s amikor az már látta, hogy nagyon álmos, bevezette a hófehér gyerekszobába, ahol megágyaztatott Böskével, mielőtt aludni küldte volna, hogy ne zavarja őket.

— De nem bírtam lehunyni a szememet! — panasolta Radó, aki civilben könyvszakértő volt, hajlott hátú, vékony, kis öreg, akit az első világháborúban fegyverfogásra alkalmatlannak találtak. — Károly ugyanis behozott egy puskát, és csövével odatámasztotta az éjjeliszekrényhez. Mondom, mit akarsz azzal a fegyverrel, milyen hamar elsül itt nekem! Azt mondja: te nem tudod, hol vagy! Ez egy néptelen, vad vidék, gyanús alakokkal tele! Képzelheted! Dupla altatót vettem be, mégse voltam képes elaludni!

Szegény Radó! Amíg szerkesztőtársa volt Szirmainak, közvetítő szerepet vállalt a szabadkai *Napló* felé. Főleg azután, hogy Kende Újvidékre költözött, ő animálta az ottani munkatársakat, kéziratot sürgetve tőlük. Nyugodt modorú, csendes ember volt, mindenki szerette. S jóllehet a növekvő antiszemitizmus hatására le kellett venni nevét a folyóiratról, változatlanul a barátunk maradt. S ő volt az, aki leginkább hatni tudott Szirmaira, hogy gyakori lemondásait visszavonja.

Szabadkának valamiféle központi jelentősége volt a vajdasági magyar irodalomban. Függetlenül attól, hogy Szivácon, Verbászon vagy Zomborban szerkesztették a *Kalangyát*, esztendőnkön át ott nyomták, ott volt a cenzor, akit időnként le kellett szerelni, jobb belátásra bírni, úgyhogy persze a felelős szerkesztőnek is szabadkainak kellett lennie, s ez Radó volt még akkor is, amikor a címloldal fejlécéről rég lekerült a neve. A Városi Kávéházban külön asztaluk volt az újságírók-

nak, ahol kellő kompetenciával az irodalom dolgait is megtárgyalták lapzárta után. Majtényi is ott ült, Gál is, Csuka János és Szegedi Emil. Valamennyien a *Kalangya* munkatársai voltak. Mégis ott tört ki az irodalmi beháború Szirmai szerkesztési politikája ellen. A „mezei hadak” Kristállyal és Kisbéryvel az ottani *Hétről Hétre* című hetilapban sütötték el petárdáikat, néhány kárörvendő lesipuskás hallgatólagos beleegyezésével.

— Egy kis anyagi segítyt jártam ki vezérigazgatónknál szegény Kisbérynek — tudósított nem sokkal később. — A fiú ugyanis, mint halom, napszámba jár erdőt irtani, s ily körülmények között a keserűsége is érthető!

Kisbéry, Kosztolányi felfedezettje valóban napszámban irtotta az erdőt, ha a jáger felvette, s bár ugyanolyan magányosan élt Bezdánban, mint Verbász külterületén a *Kalangya* szerkesztője, az ő „keserűsége” is inkább egyéni természetű volt remeteségében. Egy falusi, szegény ember, száraz és ösztövé, szifofrén hajlamokkal is megverve, aki hétévi különélés után újra elvesztette feleségét, akitől már korábban elvált, hogy aztán majd a hontalanságban megint elváljanak.

— Indítatva éreztem magam, Jánoskám, szembeszállni a sorsommal, Spengler elméletét követve, csupán az időkategóriát megnyújtva hét évre! Annyi kellett nekem, hogy megértsem, Magdánál különb nő nincs a világon!

Mikor Kisbérynek ezt a tömör vallomását apróbb részletekkel kiegészítve előadtam Szirmainak, nevetve felkiáltott:

— Hát látod, ilyen örültekkel vagyok én körülvéve!

Megértően hajtottam le a fejemet.

Kisbéry aztán még néhányszor szembeszállt a sorsával, legutóbb végtelenen, a München melletti kisvárosban megint magára maradván, s már csak azzal vigasztalódva, hogy egy új filozófia alapköveit készül lefektetni német nyelven egy kinti folyóiratban. Részleteket nem közölhet, ahhoz a tizenhét oldalas levél nem lenne elég, de majd meglátom. Nem láttam meg, nemsokára meghalt.

Egyébként mintha Szirmainak is mindig az idővel lett volna baja. Hol a múltja, gyerekkora, ifjúsága, rosszul sikerült első házassága állt elébe a mindezzel járó szorongásokat is újra felhozva a messzeségből, máskor a kifürkészhetetlen, de annál fenyegetőbb jövő töltötte el rémülettel. Ez az ő belső magánya jóval nyomasztóbb volt, mint a valóságos, amely körülvette. Akik Kafkával vagy Musillal mérték össze, ha volumenjében nem is, de a reménytelen emberi magány lelkiállapotában fogant, kis remekműveivel igazolva ezt a hasonlóságot, nem jártak messze az igazságtól. Mert az állandóan benne élő borzalom metasztázisa hozta fel belőle látomásosan a témát, anélkül, hogy a valóságos világ arányai és ismertetőjelei megváltoztak volna műveiben.

S mindaddig, amíg zavartalanul bízhatta magát ösztöneire, magabiz-

tosan járta a költői pokolra menés mélységeit és magaslatait. Mindezen túl azonban még egy fontos szerepét tartja nyilván az irodalomtörténet — ha ugyan Szirmai Károly puritán jelleme egyáltalán alkalmas lett volna szerepjátszásra —, ez pedig szerkesztői munkássága. Azzal ugyanis bizonyos fölényt kapott. Mintha kételyei is eloszlottak volna szépírói képességeit illetően, novelláinak világa derűsebb s főleg levegősebb lett. A Gáspár Elemérről szóló történetében már egy kis humor is megjelenik, mesélő kedve ugyancsak szélesebben árad. Mintha már nem kellene befejeztetnie félelem és iszony sűrűbb töltetét, ha az említett humorba bele is borzong az olvasó. Mint szerkesztő azonban kénytelen volt kilépni önmagából, reális helyzetének megfelelően reagálni dolgokra. Sőt még harcot is hirdetni az elvadult dilettantizmus ellen, amely parlagi anekdotákban és a vidéki széplelkek ábrándképeiben élte ki magát, tértől és időtől messze, mélyen a legalacsonyabb színvonal alatt. Nem volt hálás feladat, amit vállalt a maga igényeihez szabva a mértéket. De éppen szigorúbb mércéje és harci készsége tette mindenkinél alkalmasabbá a szerkesztői helytállásra.

Nem volt vezér, de tiszta kezű, becsületos literátor volt, aki távoli magánya ellenére híveket és tisztelő barátokat tudott maga köré toborozni. S ha a *Kalangya* a határokon túl is némi figyelmet keltett, Szirmainak volt köszönhető. Ugyanakkor minden szögletessége ellenére mindig kész meleg emberségével képes volt megbocsátani s a vele szemben állók haragját is feloldani. S erre néhány nagyon szép találkozó adott alkalmat.

Augusztus 22-én Szenteleky emlékének áldozni gyűltünk össze Szivácon. Azért nem huszadikán, a halála évfordulóján, mert Szent István napjára esett, s egy kis rosszakarattal könnyű lett volna gyülekezésünket félremagyarázni. Mert Szivácon nagyon kevesen tudtak Szentelekyről. Stanković doktort ismerték. Harminc évvel később is a sziváci származású Leskovacnak kellett minden tekintélyét latba vetve bizonygatnia, hogy „mellesleg” ki volt.

Ezek a rekviemmel egybekötött találkozások nagyon szépek voltak. Ezen a napon minden ellentét háttérbe szorult közöttünk, csak magyar írók voltunk, egy maroknyi megszállott. Laták ugyan nem jött be a gyászmisére, amelyen Kristály ministrált, Cziráky meg a harmóniumot nyomogatta a kóruson, kicsit borízú hangján a Boldogasszony anyáncát is elénekelve, de a zombori *Jövendő* páholymestere éppoly megilletődve állt fel a halálfejes koporsó előtt, majd térdet hajtva, mint Radó Imre s a többiek.

— Majd inkább novellát küldök a *Kalangyának*! — mondta a Jaszibara költője, s Szirmai ragyogott, sorra ölelt bennünket. Ilyenkor több volt, mint szerkesztő, főlény magasodott, vezérünk lett, ha róla szólva nem patetikus a jelző.

Aztán a szétszóródás következett, a háború, s Szirti Sas, ahogy ké-

sőbb Czimmer Anna ajándékozta meg ezzel a találó epitheton ornanszal, riadtan húzódott vissza a viharok elől biztonságosabbnak tűnő magányába. A vele született szorongás most már objektív alapot kapott, s minden találkozásunkkor megszólalt belőle a kérdés: mi lesz velünk? Egyetlen fia eltűnt a háború forgatagában, sokáig minden gondolatát az kötötte le, s amikor aztán az évek múlásával minden rendeződött körülötte, s megint írni kezdett, már nem a régi Szirmai volt. Túl voltunk a szocrealizmuson, de az irodalom valóságigénye nem múlt el nyomtalanul, s ő közvetlen környezetéből keresett anyagot hozzá. Az irodában, a gyárban, a változatlanul sivár lakótelepen. Termékenyebb lett, mint valaha. Regényét is akkor írta.

„Az öreg Szirmai!” — így emlegették, ha szóba került szerkesztőségekben és klubokban Újvidéken, ahova hivatali beosztása folytán gyakran be-bejárt. Az öregség már magában véve bizonyos lefokozással jár. Őt szögletes modora még nevetségessé is tette.

— Mondtam a fiúknak — mesélte Czimmer Anna —, próbálják meg tisztelni szegényt! Mert azért ennyit megérdemel az utána jövőktől! Hiszen én is nevetek angyalian őszinte nyíltságán, de kizárólag a háta mögött.

„Írd meg sürgősen, kik az ellenségeim!” — szólította fel Majtényt egyszer, amin aztán évekig lehetett derülni.

„Sch. képtelen volt leküzdeni tartós ellenszenvét velem szemben! — panaszkodott máskor nekem. — Most legalább tudom, ki fekteti el novellámat a rádiónál! Ott is fölösleges vagyok!”

Egy-két hét múlva aztán ugyanerről az Sch.-ről azt írta:

„Jóllelkű, művelt és korrekt fiú! Kellemesen csalódtam benne. Kiszúrta B. M.-nél novellám soron kívüli közlését! Igazi kommunista!”

Ott voltam a 80. születésnapjára rendezett, kis ünnepségen. Ez volt utolsó felhőtlen találkozásunk. Böske úgy nevetett, hogy kicsordultak a könnyei. Szirmai ugyanis két kedves, szerb lánynak azt mondta, majd dedikálja nekik erre az alkalomra kiadott önéletrajzát a verseivel. Azazal felállt, a lányok meg követték. Nem tudták, hogy a folyosó végén levő illemhelyre megy előbb.

Nem sokkal ezután Böske koporsója után kísérem a temetőbe vezető, hosszú úton. Harminc éven át hallgattam az aggodalmát: „Mi lesz Böskével, ha meghalok?” Felesége megszabadította ettől a gondtól.

Aztán ő is elment.

EGY EURÓPAI

Cs. Szabó Lászlóról elbeszéléskötete kapcsán*

VARGA ZOLTÁN

Elképzelhetjük-e az emberiséget vagy inkább az emberi civilizációt holmi hatalmas, élő szervezetnek? Indokoltan aligha. Ám ha alapjában véve önkényesen mégis ezt tesszük, úgy benne mindenképpen Európa az agyvelő, a központi idegrendszer, vagy legalábbis az volt sokáig. Ha viszont földgolyónk lakóinak összességét, merő bizarrságra törekedve, valamiféle óriási egysejtűként jelenítjük meg, hát ez esetben, származékkultúráival együtt, megint csak Európa a központi irányító szerepét betöltő, működést szabályozó anyagokat szétküldő, de a visszajelentés hírvivőit is fogadó sejtmag, olyképpen, hogy a „többi”, az „egész” vizsgálja is hat rá. Ahogyan az minden önszabályozó rendszer esetében történik. Összefüggő egészé a világtörténelmet ugyanis Európa tette észrevétlen lassúsággal előremozduló, ciklikusan önmagát ismétlő folyamat látszata helyett akkor is érzékelhető mozgást végző, sőt egyre szédeletesebben felgyorsuló folyamattá is, ha nem tudhatjuk, hogy ez a mozgás hová vezethet.

Ne kérdezzük talán, hogy Európa erényeinek vagy bűneinek következtében-e, mivel Európa, szerepéből adódóan, de attól függetlenül is, egyaránt jelent jót és rosszat, szépet és rútat, mindent, ami nincs vagy inkább nem volt Európán kívül. Nem csupán megőrizni-, féltetni- vagy éppen elsratnivalót, hanem bírálni- és elvetnivalót semmivel sem kevésbé.

Legfőképpen pedig számba venni és a maga eszközeivel továbbadni-valót, olyan ember számára mindenképpen, amilyen Cs. Szabó László is volt, aki életművével együtt alighanem Európán kívüli okokból eredő száműzetésből alig néhány éve ért csupán vissza kelet-közép-európai látóköriünkbe. Gyors egymásutánban megjelentetett két esszégyűjteményének, az *Alkalomnak* és az *Őrzőknek*, valamint már posztumusz kiadott

* Cs. Szabó László: *A kigyó*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986

elbeszélésválogatásának, *A kúgyónak* köszönhetően. Mindenekelőtt az európai műveltség elkötelezettjeként, értékfélőként és értékmentőként. Lenyűgöző történelem- és művészetismerete révén kínálva számunkra is a kitekintés lehetőségét. Térben is, de még inkább időben talán.

Egyben pedig tulajdon kitekintő alapállásával is összhangban és szoros összefüggésben azzal, hogy a központ—periféria, a metropolis—provincia képlet nem csupán Európa és a „világ”, a többi földrész viszonylatában állítható föl, hanem Európán belül is hasonlóképpen. Hiszen a többi mintegy „vidékké” lefokozva Európán belül is létezett mindig az a bizonyos „vigyázó szemeket” magára vonó metropolis, méghozzá sajátos, helyét változtató központként — mivel, ha meggondoljuk, még félkész állapotban, eredetileg keletről, mindenekelőtt a Tigris és Eufrátesz mellékéről került görög földre, s tevődött át lassan Itáliába, hogy azután később a Földközi-tenger vidékéről egyre inkább az atlanti-partok térségébe helyeződjék át. Vándorlásának útiránya folytán hagyva meg égaljunktak szükségképpen vidéknek. Amiért is Kelet-Közép-Európa „európaisága” sok vonatkozásban a metropolis felé tekintéssel, a nyugatra és délre fordulással egyenértékű. Nemesnek is mondható, értékek begyűjtését célzó. újat meghonosítani törekvő hagyományokat fejlesztve ki a magyar irodalomban és kultúrában éppúgy, mint a térség más nemzeti kultúráiban, mert hiszen kezdetnénk a felsorolást Janus Pannoniusszal, hogy aztán Apácaival, Bessenyeivel, Batsányival egészen Adyig folytathassuk, vagy akár magáig Cs. Szabóig is, akinek elbeszéléskötetéből ez a kitekintő alapállás, a provincia Európa-keresése, nyilván tudatos törekvés eredményeként, könnyen kitapintható.

Nem csupán azért, mert a gyakran kissé útirajzszerű elbeszélések zöme részben vagy egészben külföldön játszódik, hanem mert a magyar környezetben lejátszódókban is rendre ott találjuk a „fény felé fordulásnak” ezeket a jellemzőit. Sőt éppen a kötet első darabjaiban mintha még külön is hangsúlyt kapna ez az Európát a provincia felől megközelíteni és meghódítani kívánó beállítottság, valószínűleg az életművét visszatekintve újraértékelő szerző válogató kezének is köszönhetően. Szembetűnően nyilvánul ez meg mindjárt a kötet két első írásában: a *Látogatás Antwerpenben* és az *Utrecht ostroma* címűekben, mivel a két novella közös hőse tisztelő zaránokként és magyar környezetből indulva közelíti meg Németalföld történelmét és kulturális hagyományait — az elsőben egy kedvesen valószínűtlen kis történet révén, a másodikban egy, a XVIII. sz. történelmében tett álombeli kirándulás segítségével. „Volt egyszer egy Európa, igaz: nagyon rég, amely az örömlány előtt is térdre ereszkedett, s szonettel kért pásztorórát”, olvashatjuk különben az utóbbiban, s ez a mondat, úgy tetszik, minden hódoló megnyilatkozása mellett, éppen a belőle kicsengő ironia révén, sűrítetten fejezi ki Cs. Szabó Európa-szemléletét. Még ha a

szerző leginkább éppen a kitekintő pontként szolgáló otthoni környezetet ábrázolja is a leginkább iróniával. Főleg azt a kisnemesi eredetű vidékiességet kezelve megértő elnézéstől, sőt szeretettől sem mentes vállveregetéssel, amelyből nyilvánvalóan maga is kinőtt. Vagy éppen e réteg metropolisba ruccanó képviselőit. Amilyen például a *Doktor Német Fruzsi* bumfordi apafigurája, Német Boldizsár nyugalmazott szatmári főbíró, aki szemében a Párizsban töltött néhány nap mintegy az *extra Hungariam non est vita* érvényességét igazolja csak, amellet, hogy számára, lévén „nyakas kálvinista” és tizenöt éve egyházkerületi gondnok, külön keserű pirulát jelent, amiért a Sorbonne-on lánya egy „pápisztából” doktorál. Hasonlóan gyámoltalanként mutatkozik meg azonban az *Egy táncosnő átutazik* Párizsban tanuló Jánosa is, aki „Egyszerűen és puritánul élt, mint az alapos tétlenek; minden erejét és gondolatát az időpazarlásra fordította”. Ezért is elégül ki, mozdulni képtelen oblomoviságából fakadóan, hirtelen fellobbanása barátja „menyasszonya”, az átutazóban levő táncosnő iránt egyfajta plátóian rózsacsokros gavallériában mindössze.

Nyilvánvalóan azzal a kulturális örökséggel, illetve társadalmi gyökérzetel összefüggésben, mellyel legközelebről az *Apai örökség* — az egyetlen teljes egészében otthon játszódó írás — kicsit krúdysnak is mondható világában találkozhatunk. Ámbár mondható ez a novella akár móríczinak is, amennyiben a „mindenki mindenkinek rokona” formuláját idézi. Arra emlékeztetve, hogy mennyire zárt világot is képviselt a maga idején a néhai magyar középosztály dzsentriből lett tisztviselőrétege, s hogy tagjai mennyire egymással voltak elfoglalva csak, annyira, hogy, a tisztos kivételektől eltekintve Európa legfeljebb holmi távoli egzotikumként létezett a számukra. Jobbára az alig vagy rosszul ismert világ vonzerejével bírva csak, vagy éppen kísértésbe vivő, bűnös világként. Úgy, mint az *Orpheusz és Eurüdiké*ben szereplő házaspár gazdag képzeltű asszonykája esetében, aki az elképzelt békebeli álom-Bécs helyett az 1934-es munkásfelkelés fegyverropogásos Bécsében találja magát. Akkor is a kiábrándulás élményével kerülve szembe, ha az illúzióvesztés folyamata benne nem a történelemmel való szembekerülés, hanem az intimitás síkján megy végbe, mivel az egykori császárváros számára szokatlan atmoszférája nem csupán korábban önmagának bevallani sem mert szerelmére ébreszti rá, hanem egyben a szerelem tárgyának valóságos mivoltát is álcázza előtte, éppen e leálcaztatás révén látatva meg vele mindeddig inkább csak naiv kötelességtudásból fakadó hűséggel vállalt, plebejus származású férjének valóságos értékeit.

Nem ez az egyedüli írás különben, ahol a kifinomultan „romlott” Európa katalizátorként hat a Cs. Szabó alkotta figuráknak arra a szikáran protestáns-magyar szemérmességére, ami, bár köze van hozzá, mégsem mindenben magyar megfelelője a nyugat-európai protestantiz-

mus közéleti vonatkozásban is kemény puritánságának. Mivel a magyar változat, feudális viszonyok közé ágyazottságának köszönhetően (főleg az alsóbb rétegekkel szemben), valójában sohasem riadt vissza egy kis asztalra csapóan vidékies basáskodástól — végtére is, ha meggondoljuk, a szintén e rétegből származó Ady által „geszti bolondnak” titulált Tisza István tipikus megtesztetője volt ennek a magatartásnak. Ebben a szellemben azonban sokszor az európai értékek iránti fogékonyság, a művelődésre való készség is benne rejtett. A mellett az erkölcsei igényesség mellett, ami Cs. Szabónál sajátos kétércűséggel, életörömtől gátló hatása ellenére, tagadhatatlan értéként is megmutatkozik.

Legkiteljesedettebben magában *A kígyóban*, ahol az *Orpheusz és Eurüdiké*-ben egyszer már megpendített téma bontakozik ki részletesebben és többszólamúbban. Olyan elrendezésben, ami lehetővé teszi a szerző számára, hogy a fentebb említett aggályosan puritán vidékiesség találkozását a mediterrán Európa „pogány életörömtől” sugárzó szellemével behatóbban is mérlegre tegye, ezúttal hosszabb, kisregénynek is mondható elbeszélés segítségével. Szerencsés módon éppen az írás kezettségével érve el a mondanivaló szabad kibontakoztatásának lehetőségét. Azzal, hogy az írás elbeszélője mindössze rövid szakaszon utazik együtt nem is túl közeli ismerőseivel, a Velencébe tartó Varróékkal, hogy azután elválva tőlük, útjukon képzeletben tovább kövesse őket, s kőrójük szője a maga meséjét. Fantáziájával mindössze abba akaszkodva, hogy a fiatal házaspár bizonyos életfélelmet is takaró igényességgel hangoztatja házassága különbségét a szokványos „pesti házasságoknál”, hogy aztán ezt az önhitt házasságesszményt tegye ki, most már a fikció síkján, a rafináltan erotikus Dél bomlasztó hatásának. Éppen Varróék görcsös boldogságakarásában találva meg a sebezhető pontot, a belső ingatagságot. Mert „A boldogságot ingyen adják, nem kell hozzá különösebb tisztaság sem belső nemesség”, ám „Varróék gögösen meg akarták szolgálni”. Úgyhogy végül is ennek következménye lesz, ami történik, vagy inkább, ami mégsem történik. Mert bár a házasság boldogságába vetett magabiztos hit, főleg Ágnes, a feleség esetében, megrendül, végső fokon ő is csak belül, azaz majdnem enged a kígyó bibliai szimbólumaként is megjelenő „bűn” csábításának. Mintegy elszűnve csak a valóság, sőt a tragikus végkifejlet lehetősége mellett is, amit akár úgy is értékelhetünk, hogy *A kígyó* pusztán az „elmélet síkján”, mintegy a lehetőségekkel való játékként alkotja újra Thomas Mann híres *Halál Velencében*ének alapképletét. Annak egyfajta légiésebb változatát hozva létre, ám az így életre keltett világ bizonyos elvonatkoztatottságát is indokolva egyúttal. Nem utolsósorban a párbeszéd helyenkénti mitológiával való túltelítettségét és műves cizelláltságát. Az egymással rivalizáló férfi barátok közt elhangzó olyan mondatokat, mint: „Ágnes mesélte, hogy kerülöd a mérgeket, nem feketézel,

nem cigarettázol, nem iszol. S közben gyanútlanul a legerősebb mérget használod, az önkínzó szerelmet. Az igazi szerelem legendáiban a tavasz viaskodik a téllal, mindig a tavasz győz, s a végén feljön az alvilágból. Te az alvilágba kívánczol. Egyenesen lecsábítod Eurüdikét, ahelyett, hogy felhoznád...” Az életet „nagy kanállal” fogyasztó és az elbeszélésben csábítóként fellépő Ákossal szemben Lászlót, a férjet nem csupán egyfajta nehézkesen provinciális tisztesség hordozójává, hanem kultúrától lefegyverzett áldozattá is avatva egyben. Nem egészen földön járó emberré, aki kötelességének érzi száz évvel korábban Rómába igyekvő, de Veronában meggyilkolt őse emlékének adózni. Olyanná, aki „Szánta a holtat, hogy nem jutott el Rómába, szánta Ágnest, hogy nem lehet Ákosé, s ha Ákosé lenne, egy hét múlva visszatérne, szánta Ákost, amiért folyton torkig jóllakott, s szánta magát, amiért Isten nagyon elrejtette előle a megváltást”.

Egyébként azonban az európai kultúra és történelem szembetűnő jelenléte szinte valamennyi írásban érezhetően azt is jelzi, hogy Cs. Szabó európaisága, enciklopédikus történelem- és művészetismerete nem külsőséges díszletezője csak ezeknek a történeteknek, hanem mindenképp előttrétezője. Az egyes írások életrehívó problémamagva, megírásuk apropója.

Más esetben ugyanis szintén a provincia és a metropolis szembehelyezése az európaiság egyik alapvető jellemzőjét, az Utópia kérdését állítja a középpontba. Mivel Európa felgyorsult történelme folytán szükségképpen lesz a szüntelen metamorfózisát végigkísérő válságokból kiutat kereső utópiák termelője is, megvalósíthatónak vagy annak sem látszó eszmék szétsugárzója. Újra csak a centrumból a periféria felé, ahol aztán a szülőhelyüktől távol került receptek a maguk kvázi megvalósultságuk folytán tűnnek felismerhetetlenül torzagnak. Nemegyszer talán azért, mert a provincia naivitása túlságosan is komolyan veszi őket.

Cs. Szabó másik terjedelmesebb írását olvasva legalábbis ez jut eszünkbe. Mivel *Az idegennek* a mondanivalója az utópia bukásának jelenségére épül. Ezúttal képzeletbeli országokba helyeztetten és a fantasztikum síkján, de ismét csak két világot szembeesítve egymással. „Az orvosok rászoktattak, hogy minden testi, lelki és szellemi erőnket összeszedjük a halál ellen. A régiiek viszont minden tettükkel vállalták. A tett volt fontosabb, nem a fennmaradás. Halál és ember ma két alku-dozó fél. Azelőtt csak az öröklét szállásmestere volt. Nem félték tőle, tehát az erejüket állandó testi önvédelem helyett nagyobb s tartósabb dolgokra fordították” — olvashatjuk itt, s bármennyire kikíváncsozson is belőlünk egy szkeptikus „már akik” megjegyzés, teljes egészében mégsem tagadhatjuk, hogy tartalmaz némi igazságot is. Azon túl, hogy aligha lehet megvonni az elismerést attól a kemény protestáns-puritán szellemtől, amelynek — akár Max Webertől, akár Erich Frommtól tud-

juk is ezt — tagadhatatlanul a történelem eddigi leghatékonyabb embertípusának, illetve társadalmi karakterének létrehozásában volt nem kis szerepe. Attól a szellemtől, amelynek tisztelőjeként érkezik távoli hazájából, Avarországból, az elbeszélés aszkétikus hajlamú humanistája, Cardo emigránsként, a minden vonásában Hollandiára emlékeztető Frigyesországba. Hogy azután itt, önmagától minden örömet megtagadva és erőszak nélküli világot álmódó munkáinak megírásába temetkezve, hatásával mégis csak a hazája felett uralkodó Zsarnok erőszakos halálának előidézője legyen, szükségképpen az erőszak további távlatait is felidézve. Vagyis, amit, nehogy maga is „ellenzsarnokká” váljon, valójában nem is akarhat. Azt vallva, hogy „Nekünk a hatalom se kell. Sőt egyenesen egy hatalom nélküli világban gondolkodunk”. Amiért is győzelme látszatgyőzelem csupán, lényegét tekintve vereséggé válik számára. Ezt, vagyis az eszmék elidegenedését, átcsapásukat önmaguk elmentébe, jelképezik itt különben a fantaszttikum elemei is: ezért következnek be hirtelen a harminc éven át változatlanul fiatalnak megmaradó Cardo néhány nap alatti gyors öregedése, betegsége és halála — útközben, mielőtt még hazájába megérkezhetne. Kétségtelenül az Utópia tehetetlenségét jelképezve, olyasvalamit, hogy a cselekvéssé váló eszmék nyomban érvényüket veszítik, születésüktől távol eső talajban foganva meg különösképpen. Üzenetként, vagy inkább helyette, szegezve mellünknek a kérdést, hogy akkor mi szükség rájuk. Ha egyszer jámbor óhajokként létezhetnek csak.

Szinte csak játékos ötletből születve, mint *Az angol postakocsi* esetében. Ugyancsak az utópia jegyében, de az utópia karikatúrájaként is egyben. Keserű iróniát leplező, látszólag légiesen gyermeketeg meseként, ahol a magyar népmesék ismert alakja, Kacor Király mesébe illő hatalmával és fáradhatatlan ügybuzgalmával akadályozza meg egyik háború kitörését a másik után, olyanokét, amelyek egytől egyig az irodalom és a művészet vitás kérdései miatt fenyegetik fegyveres konfliktussal minden más bajon már úrrá lett földrészünket, méghozzá számunkra már a közeljövőben, 1991-ben. Ugyhogy nem csupán akkor komolyodunk el, ha e látszólag komolytalan írást elolvassuk az alatta levő 1941-es évszámra is rápillantunk, hanem arra gondolva is, hogy vajon miképpen viszonyulunk ma azokhoz az értékekhez, amelyeknek Cs. Szabó, elbeszéléskötetének tanúsága szerint is, elkötelezettje és védelmezője. Sokban itt is az esszéíró sajátosságait mutatva, mivel ropant tárgyismerete gyakran fölébe nő az elbeszélőnek, ezért is, hogy a *Hét nap Párizsban* című szingazdag útbeszámoló szervesen illeszkedik a kötetbe, végső fokon arra mutatva, hogy Cs. Szabó igazi műfaja mindenképpen az esszé. Benne lelte meg a szerző önmagát, és benne mutatta meg leginkább — a magyar irodalomban egészen kivételes szinten —, mit is jelent Európa. Számunkra, kitekintők számára.

„LEHETETLEN” KAPCSOLATOK „LEHETETLEN” IDŐKBEN (I.)

*Jegyzetek a XIX. századi horvát folyóiratok magyar és
magyar—horvát anyagából*

BOSNYÁK ISTVÁN

I. TIPOLOGIA HELYETT „KONTAKTOLÓGIA”?

Az egyaránt a Habsburg-birodalom állami kereteiben egzisztáló, de a függőség különböző méreteivel meghatározott magyar és horvát irodalom múlt századi alakulásra nyilván az *összevető* vizsgálatokra alkalmas elsősorban, míg a *kapcsolattörténeti* kutatásoknak — a magyar—horvát politikai és művelődési viszonyok közismerten antagonisztikus jellege miatt — természetesen kevesebb és eleve jóval kisebb az esélye.

Igaz ugyan, hogy a század egyetemes művészet- és irodalomtörténeti korszakai és irányzatai a kelet-közép-európai irodalmak általános „fáziseltolódásain” belül e két nemzet irodalmában nincsenek jelen valami eszményi egyidejűséggel, folyamatos szinkronnal. A tipológiai összehasonlításoknak sem ideálisak tehát a lehetőségei az esetben, ha a század egy-egy meghatározott időszakmentumán *belül* akarunk ilyen vizsgálódásokat folytatni.

Az általános, mindkét irodalomra érvényes „fáziseltolódás”, illetve kelet-közép-európai irodalmi „késés” mértéke ugyanis valamelyest kisebb a XIX. századi magyar irodalom esetében, s ez a körülmény egy-egy időszakban a két irodalom összképében is gyakran a másságot hozza előtérbe a viszonylagos azonosság vagy nagyfokú hasonlóság ellenében.

Igy például a magyar reformkor és a horvát illírismus korát megelőző negyedszázadban — hogy a két társadalom viszonylag szinkronban levő fejlődéstörténeti szakaszait vegyük összevetési alapul — irodalmunkban már jelen van a romantika is a kiteljesedett klasszicizmus

mellett, míg a horvát irodalomban az előbbi teljességgel hiányzik, s az utóbbi sem mondható kilombosodottnak.

A magyar reformkorban, illetve az illírismus első, mozgalmi időszakában viszont a magyar irodalomban már „kifutja” magát a romantika — legalábbis a lírában, ahol tetőpontját is eléri —, hogy a lealkonyuló klasszicizmus mellett immár a realizmus is „kopogtasson” literatúránk ajtaján. Ugyanekkor pedig a horvát irodalomban még a klasszicizmussal elegy romantika van szintéren az illírismus politikai mozgalmának irodalmi kifejezőjeként.

S hasonló módon az abszolutizmus csaknem két évtizede alatt a realizmus még mindig „késik” a horvát irodalomban, ahol továbbra is a klasszicizmussal vegyített romantika az időszakot meghatározó domináns jelenség, míg emitt a „tisza” romantika újabb — epikus — kiteljesedése mellett nemcsak a romantikával elegy realizmus, de utóbbi „tisza” megnyilvánulásai is számolni lehet már.

A dualizmus első két évtizedében a tipológiai aszinkron nem annyira nyilvánvaló ugyan, mint az előbbi társadalomtörténeti időszakban volt, ám a megfelelések, viszonylagos azonosságok mellett továbbra is a különbözés, az eltérés mozzanata áll előtérben. Amíg ugyanis a horvát irodalomnak a kiegyezés utáni negyedszázadában a romantikától gyökeresen elválni alig tudó realizmus dominál, s a *modernának* nevezett megújulás első szakaszára csak 1892 és 1903 között kerül sor, addig a magyar irodalomban a romantikával és realizmussal szembeni progresszív irodalmi oppozíció kezdeti tünetei afféle „közjátékként” már a dualizmus első évtizedében fölsejlenek, hogy a naturalizmus és a preszimbolizmus, s általában a szecesszió előfutárai mintegy másfél évtizeddel a horvát *moderna* színre lépése előtt jelentkezzenek irodalmunkban.

A tipológiai *aszinkronitás* vizsgálatát kínálja tehát elsősorban a két irodalom XIX. századi alakulásrajza — bár természetesen nem csupán azt —, s e körülményt csak még nyilvánvalóbbá teszi az a tény, hogy a múlt század horvát irodalomtörténete nem ismeri a magyar „népieség” rokokóban fogant, Faludtól Petőfiig kiteljesedő, az egész XIX. századi literatúránkon is hol „búvópatakként”, hol valóságos „folyamként” áthaladó, a „nép-nemzeti iskolában” pedig különálló, sajátos irányzattá is váló jelenségét. Aminek viszont ilyen formában a horvát irodalom múlt századi valóságában sem szinkron, sem aszinkron jelenségként nincs megfelelője, viszonyítási alapja, összevetési lehetősége.

Mindezek ellenére — s ugyanakkor mindezek miatt! — mind a klasszicizmus, romantika, realizmus, mind pedig az avantgárd mozgalmak előhírnökei együtteseként felfogott *moderna/modernizmus* változó (irodalomtörténeti) és állandó (művekben/életművekben realizálódott, azaz esztétikai) jelenségei egyaránt vonzó összevetési lehetőséggel, tanulságos tipológiai vizsgálatokkal kecsegtetnek mindkét irodalomban.

Am miféle érdemlegesebb „kontaktológiai” érintkezések után lehetne kutatni a két irodalomnak azon „lehetetlen” századában, amelyben a Mohács utáni „Habsburg-nász” minden negatív történelmi következménye a legdrasztikusabb módon kulminált a horvát—magyar társadalmi, politikai, művelődési, sőt — Jelašić ellenforradalmi, a marxizmus klaszszikusai által is elítélt hadjáratára gondolva — még a hadi viszonyokban is? A kulturális, művészeti, irodalmi és tudományos kölcsönösségnek milyen jelentősebb pozitív tényei, kapcsolattörténeti faktumai után lehetne búvárkodni abban a században, amelyben nemcsak a társadalmi, de a szellemi életet is épp a kölcsönös konfrontáció, a gyakran programatikussá is váló kölcsönös elzárkózás, sőt fanatizmusba torkolló gyűlölködés jellemezte?

Erre a kultúrtörténeti reáliára hívta fel figyelmünket egyik horvát kollégánk, amikor évekkkel ezelőtt filológiai segítséget kértünk A XIX. századi horvát periodika magyar és magyar—horvát anyaga c. kutatási témánkhoz. „Mi itt úgy véljük, lévén hogy a 19. században a magyarok nem voltak népszerűek a mi tájainkon, több adalék, fordítás stb. fordult elő a napilapokban, mint a folyóiratokban” — hangzott az illúziómentes levél kollegiálisan tapintatos ténymegállapítása, melynek igazoltságára sokszor kellett gondolni a mögöttünk maradt bibliográfiái búvárlatunk során. Ugyanakkor azonban nemritkán e tényállás bizonyos árnyalásának a szükségességére is.

Hisz negyedszáz horvát folyóirat mintegy 130 évfolyamának bibliográfiái átböngészése után arra az öröndetes — ha nem is euforikus — megállapításra jutottunk, hogy e periodika XIX. századi történetének hat és fél évtizede — ti. nem számítva a német nyelvű *Lunát* (1826), amely elvétve kaj-horvát adalékokat is közölt, az első horvát folyóirat, a *Danica* csak 1835-ben látott napvilágot — mégiscsak értékes hagyatéka a magyar—horvát historiográfiái, művelődéstörténeti, tudományos, művészeti és irodalmi „kontaktológiának” is.

A két nép történelmi/állami együttélésének interpretálása a folyóiratok szakírásában; a horvát (és más délszláv) etnikum magyarországi szigeteinek és szórványainak társadalmi és művelődési élete a századok során; a Zrínyiek kultusza a folyóiratok szépirodalmában, publicisztikájában és historiográfiájában; magyar táj- és társadalomrajzok a horvát periodika útleírásaiban és a tudósításokban; híradások a magyar irodalmi, színi, képzőművészeti, zenei és tudományos élet jelenségeiről; a magyar irodalom fordításai a horvát folyóiratokban; hungarikák az ott közölt horvát népköltészeti alkotásokban, illetve magyar történelmi események és személyiségek az irodalmi művekben és publicisztikában... Bibliográfiái tallózásaink során a század horvát—magyar kapcsolattörténetének e főbb kérdéskörei sejtettek föl, s noha ezek „extenzív frekventáltsága” olykor csak szerény számú bibliográfiái egységre korlátozódik, az összképben — a XIX. századi horvát folyóiratok magyar és

horvát—magyar anyagában — nyilván a legkisebb mozaikkönek is megvan a maga el nem hanyagolható fontossága.

Egy vázlatos előzetes után (vö.: *Hungarológiai Közlemények*, 1982/3. sz.) most erről az összképről szándékozunk behatóbb áttekintést nyújtani.

II. DANICZA HORVATZKA, SLAVONZKA Y DALMATINZKA

A múlt század horvát folyóiratainak története két teljes és egy csonka — jórészt a jelen századba is átnyúló — irodalomtörténeti szakaszra tagolható.

Az első időszak egybeesik az illírismus hőskorával és inkább latens mint mozgalmi-programmatikus utóéletével, illetve a klasszicizmussal árnyalt horvát romantika korával (1835—1867). A második periódus a horvát realizmus kibontakozásával azonos (1867—1892), míg a csonka harmadik időszak a *moderna* első évtizedére esik (1892—1903), s csupán formális-kronológiai szempontból nevezhető XIX. századi szakasznak; a társadalmi mögöttes, az ekkor megjelenő folyóiratok szellemi-esztétikai orientációja s nem utolsósorban „kontaktológiai” jellegzetessége szempontjából immár egyaránt XX. századi jelenségcsoporttal állunk szemben.

Az *első időszak* két külön időegységre tagolható a periodika tekintetében is: az illírismus hőskorára és az abszolutizmus idejére; az elsőben három, a másodikban hat folyóiratot tart számon a horvát irodalomtörténet.

A zadari *Zora dalmatinska* (1844—1849) mellett, mely inkább a parasztságnak szánt, népnyelven írt és regionalizmussal terhelt művelődési orgánum volt, s a *Kolo* (1842—1853) ellenében, melyet a horvát irodalomtörténet mint a Vraz égisze alatt megjelenő, a horvát irodalomkritikát megalapozó és dilettantizmusellenes folyóiratot tart számon, s réjtett tendenciájának nem az illírismus politikai eszméinek szorgalmazását, hanem épp a Gaj-orgánumokkal való irodalmi és esztétikai opponálást nyilvánítja: az illírismus hőskorának központi, inkább mozgalmi-politikai, mint irodalmi-esztétikai orgánuma a *Novine horvatske* melléklapjaként induló *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinska*, majd *Danica ilirska*, illetve *Danica* volt 1835—1849 között.

Gajnak e legendássá vált folyóirata a mi részleges — kapcsolattörténeti — vizsgálódásunk szemszögéből nem mondható egyenletesen gazdagnak és kiegyensúlyozottnak. Az Antun Mažuranić segédszerkesztésével induló első évfolyam magyarosításellenes, polémikus hangütése után két „csendes” évfolyam következik (ekkor Dragutin Rakovac a Szerkesztő anonim segédje), hogy aztán 1838 és 1840 között — témánk szempontjából így is mondhatnánk — Rummy Károly György évfolya-

mai következzenek amikor is Vjekoslav Babukić az operatív szerkesztő, s amikor az illírizmus radikális elnyomásellenessége, tehát jórészt egyoldalú, Bécszet taktikai okokból is kímélő Magyarország-bírálatra is eléri első tetőpontját. A Bogoslav Šulek segédletével megjelent évfolyamok (1841—1846) a vita extenzitásának és intenzitásának megcsappanásáról tanúskodnak — kivételnek valamelyest csak az 1841-es évfolyam tekinthető —, hogy aztán a hőskor utolsó, Dimitrije Demeter segédletével realizált három évfolyam „csendes” kezdéssel és véggel, s természetesen a heves 1848-as közjátékkal írja be magát a magyar—horvát kapcsolatok történetébe.

Nem jelenti ez azonban egyúttal azt is, hogy a „csendes” időszakok a mi problematikánk szempontjából jelentéktelenek: amíg a „hevesebb” évfolyamok a magyar—horvát (és más nemzetiségi) viszonyok XIX. századi historiográfiájához szolgálnak igen gazdag adalékokat, ugyanakkor pedig — csak kisebb mennyiségben — a magyar—horvát történelmi kapcsolatokhoz általában is, addig a „csendes” időszakok olyan fontos művészeti, irodalmi és tudományos témaköröket anticipálnak, amelyek majd jelen lesznek a következő félszázad periodikatörténetében is.

Eltelkintve a kapcsolattörténeti témáknak e kronológiai váltakozásától, vagyis a különböző jellegű témakörök időrendi apályától/dagályától, a *Danica* hőskorának vertikális vizsgálata a domináns témakörök tekintetében a következő képet tárja elénk:

1. *A magyar irodalmi élet reformkori jelenségeiről* túlnyomórészt polemikus írásokat közöl Gaj folyóirata. Bírálja például a *Századunk* Csaplovics-cikkét Vörösmartyval kapcsolatban (1840. 47. sz.), a *Hírnök* Kazinczy Gábor-méltatását (1839. 39.), továbbá az *Aurorát* is, amiért 1837-es évfolyamában Pintér Endre Az utolsó Orbita c. novellája gyanánt voltaképpen a cseh Vocel szóról szóra plagizált (!) művét közölte... Rummy Károly György — dr. Dragutin Rummy néven — a *Figyelmező* 1838. 31. és 32. számával vitázik a magyar irodalmi nyelv állapotával kapcsolatban (*Danica*, 1839. 41.), a folyóirat első évfolyama pedig gúnyos nekrológot közöl „Pavol Szabó”-ról, az esztergomi püspökről és kanonokról, a *Felső-Magyarországi Minerva* 1. számában megjelent, a latin és a magyar nyelv használatáról szóló disztichonja ürügyén (*Danica*, 1835. 38.). S ugyancsak az első évfolyamban olvashatunk lesújtó véleményt a magyar irodalmi nyelv állítólagos lexikai szegénységéről is. Miközben ugyanis egyik hirdetésében a *Danica* felhívja olvasóit „na produženje [pretplate] kritičko-etimologičkoga rečnika magjarskoga jezika po Gerguru Dankovskom”, az addig megjelent A—K szótárrész alapján sietős statisztikát is készít, miszerint a magyarok „saját szókészletük hiányossága és szegényessége miatt” 1988 szót voltak kénytelenek átvenni más népektől, míg „eredeti szavuk”

mindössze 139 van az A—K szókészletben... Vagyis: „1 proti 10” az eredeti és idegen szavak leşújto aránya... (*Danica*, 1835. 29.). Évek múltán viszont az egyik folytatásos közlemény a magyar nyelvészek és irodalmárok túlzottnak minősített buzgalmát pellengérezzi ki, mely arra irányul, hogy a *slavjanština*t kiűzzék a magyar nyelvből, holott az — a *-k* iniciáléjú szerző gazdag példatára szerint is — annak szerves tartozéka (*Danica*, 1845. 29. és 30. sz.). A magyar irodalom és irodalmi nyelv korabeli jelenségeit kritikusan tárgyaló adalékok sorában meg kell aztán említeni a szakfordítást bíráló *Danica*-recenziót is az 1839-es évfolyamból (A magyar magános polgári törvény. Grusz Antal után magyarítá Szekrényesi Endre ügyvéd, Pest 1838), míg affirmatív írásként csak egyet említhetünk: Rummy Károly György *Franja Kazinczy o nemagjarskoj literaturi u Ugarskoj i sdruženiš deržavah* c. írását, bár ez is inkább a reformkor előtti időszakra vonatkozóan nevezhető affirmatívnak. Rummy ugyanis Kazinczy azóta sokat idézett és közismertté vált, Mušickihoz írott 1812. február 5-i levelét állítja cikke gondolati középpontjába, vagyis azt a levelet, amelyben klasszikusunk nemcsak a szerb népköltészet értékeit méltányolja nagy készséggel, hanem szorgalmazza a magyarországi nem magyar nyelvek, kultúrák és irodalmak felvirágoztatását is, ami a Rummy-cikk szerint az aktuális jelenben is példának szolgálhatna... (*Danica*, 1840. 40. sz.).

2. *A magyar színi és zenei életről* csak néhány tudósítás és híradás olvasható a folyóirat hőskorában. Az 1845. 23. szám egyik glosszája például elvitatja a Rákóczi-nóta dallamának magyar voltát, mondván, hogy annak a cseh Ružička a szerzője, a következő évfolyam pedig Liszt Ferenc zágrábi szerepléséről tudósít (1846. 32. sz.). Az egyik polemikus cikk a pesti magyar és német színjátszást veti össze s közben Kapuváry Ferdinánddal vitázik (1839. 47.), míg Rummy Károly György elmarasztaló színi bírálatot közöl Gaal József *Svatoplukjának* bemutatójáról, megállapítván, hogy „a pesti magyar népszínház igazgatósága éles megróvást érdemel, amiért megengedte, hogy ezt a sértő, a népgyűlöletet Magyarországon még az 1839. esztendőben is terjesztő darabot nyilvánosan is bemutassák”... (*Danica*, 1839. 14.).

3. A folyóirat *szépirodalmi anyagában* néhány magyar vagy horvát—magyar történelmi személyiségnek és eseménynek szentelt alkotást is találunk. Báró Bužinski egyik ifjúkori (14 éves korában írt) versében Mátyás király a túlvilágon a Zrínyiekkal társalkodik (*Danica*, 1846. 21.), Demeter viszont Mátyás királyról szóló horvát népéneket variál (1839. 3.), míg Mato Topalović Szigetről versel (1837. 8.), Dragutin Galac pedig Tito Dugonićról (1841. 52.).

4. *A magyar és horvát irodalom történetében egyaránt számon tartott írók és műveik* is fel-felbukkannak a folyóirat hőskorában. Az 1844-es évfolyam például folytatásos ismertetőt közöl Janus Pannoniusról (38., 39. és 40. sz.), míg Werbőczy *Hármaskönyvének* latin és „il-

lír” változatát veti össze a *Danica* (1839. 40.). Zrínyi Péter/Petar Zrinski Viola-énekeinek első és második darabját, valamint az *Adrianskoga Mora Sirena* 1660-as kiadásának szerzői előszavát viszont Gajék úgy teszik ismét közzé, hogy eközben epés szerkesztői tájékoztatót nyújtanak a horvát olvasónak a „hűtlen” költő-bátyáról, Miklósról: „Knjigu ovu [ti. az *Adriai tengernek Syrenáját*] ispisal je najprije zatajivši svoju ilirsku kerv, u magjarskom jeziku grof Nikola Zrinski ban horvatski i veliki župan saladski i šimežki. To jest taj isti, koji je prekrasno naše Medjimurje od horvatskoga kraljevstva, varmedije varaždinske odtergnul i k ugarskomu kraljevstvu, varmediji saladskoj priklopil”... (*Danica* 1836. 3.). Itt említjük meg, hogy a folyóiratban Šafárik egy tájékoztatót közölt XV—XVI. századi „illír nyelvmemlékekről” Hont, Zala és Vas megyéből (1840. 26.), a horvát irodalomban hét évtizeden át tevékenykedő illírpárti Ivan Trnski pedig a magyar—szerb irodalmi kapcsolatok történetében is számon tartott Lukijan Mušickinak szentel emlékverset (1847. 32.).

5. *A magyar irodalom fordítása a Danica* hőskorának tizenöt évében csupán egyetlen — jellegzetes — tétellel szerepel. Az 1840. évfolyam 49., 50. és 51. száma ugyanis Széchenyit közli fordításban (*Marsiljkinja [Marseillaise]. Iz magjarskoga od gr. Stepana Széchenyija. U Pešti, mes. Studenoga 1840.*). A tétel jellegzetessége — a témájától eltekintve is — nyilvánvalóan abban van, hogy mérsékelt nemzetiségpolitikája miatt Széchenyi István nemcsak a románok és szászok körében volt népszerű (vö. *Magyarország története 1790—1848*, Budapest, 1980. 829. p.), hanem az illírismus legfőbb orgánumában is befogadásra talált — egyetlen magyar szerzőként a tizenöt évfolyamban. Közlése egyúttal beszédesen tanúskodik arról a paradoxonról is, hogy a radikálisabb abszolutizmusellenesség a magyar reformmozgalomban a türelmetlenebb nemzetiségpolitikával járt együtt, s fordítva: a konzervatívabb Bécs-ellenesség képviselői a nemzetiségek elmagyarosítása tekintetében jóval mérsékeltabb álláspontot képviseltek (i. m. 983—984. p.) s ennek, mint látjuk, logikus kihatása lett a magyarok és a magyarországi nemzetiségek (esetünkben: a magyarok és horvátok) irodalmi kapcsolataira is.

6. *A magyar—horvát történelmi kontaktusokkal* foglalkozó *Danica*-adatok közül kiemelkedik az 1838-as évfolyam ötrészes, monogramos cikksorozata a horvát és szlavón vitézeknek a magyar—horvát történelemben betöltött szerepéről, valamint A. Tkalčević nyolc folytatásban közölt, egy 1848 nyarára utaló szerkesztőségi jegyzettel külön is aktualizált értekezése a két nép történelmi együttéléséről. S jellemző a folyóirat irányvételére, hogy még ebben az általános historiográfiai témakörben is képviselve van a polémia: Antun Mažuranić például az 1838. 3. számban Tito Dugović magyar vagy nem magyar voltával kapcsolatban vitázik „Gabrien Döbröntey”-vel... Viszont a történelmi együtt-

élés parciális kérdései között felbukkan a Zrínyiek 1849 után — s egészen a századvégig — rendkívül erőteljesnek mutakozó kultusza is, míg a horvátok (és más szlávok) magyarországi múltjával a Habsburg-birodalom egészen belül s külön Alsó-Ausztriára korlátozódva is foglalkozik a folyóirat.

7. *A horvátok (és más nemzetiségek) társadalmi és politikai helyzetéről a reformkori Magyarországon* több szempontból s meglehetősen rendszerességgel írnak Gajék. A pesti, felső-magyarországi, gömöri stb. tudósítások a nemzetiségek hátrányos helyzete mellett az öntudatra ébredés pozitív jelenségeit is fel-felmutatják a horvátországi olvasónak, miközben a kritikai helyzetfeltárás láthatóan megfontolt, tervszerű szerkesztéspolitikai eszköze az átvétel: a *Serbski letopis* mellett például a *Češke wčele* és *Česki cvet* is igen gyakran szerepel a *Danicában* a kritikai helyzetfeltárás forrásaként. (Az utóbbiból egyebek közt Rumynak is több írását újraközlik.) S ugyancsak jellemző, hogy a kishírektől a statisztikai adatok közléséig a látszólag legjelentéktelenebb apróságokat is tervszerűen a nemzetiségek társadalmi helyzete közvetetten bíráló feltárási szolgálatába állítja a *Danica*; az 1845-ös évfolyam egyik száma például kommentár nélkül közli az amúgy is eléggé beszédes hivatalos statisztikát, miszerint az osztrák császárságban jelenleg (1845) 41 politikai lap jelenik meg, s ebből 17 német, 12 olasz, 7 pedig magyar nyelven, míg az össz szláv nyelvekre mindössze 4 újság jut . . . Itt említjük meg Ivan Kukuljević folytatásos útbeszámolóját is a *Danica* 1847-es évfolyamából, amelyben a szerző stájerországi, bécsi, pesti és pozsonyi úti élményeiről számol be, miközben az ottani nemzeti ségek (így a horvátok) életét is érinti.

8. *A horvátok (és más nemzetiségek) művelődési jelenének a reformkori Magyarországon* Gajék természetesen ugyancsak nagy teret szentelnek. Természetesen s mintegy a korszerű magyar marxista historiográfia azon megállapítását is igazolva, hogy az illírizmus mozgalmában a nemzeti küzdelem a kultúra és művészet területén is folyt, miközben „A magyar lapok ellenségesen szemlélték a nagy akadályok leküzdése árán fejlődő horvát kultúrát, művészetet” (*Magyarország története 1790—1848.* i. m. 1156. p.). A *Danica* viszont e küzdelemben nemcsak a szlavóniai és horvátországi művelődési élet afirmatív és kritikai taglalásával, hanem a Dráván túli horvát (és más nemzetiségi) kultúrintézmények és orgánumok létrehozását vagy fejlesztését sürgető adalékaival is folyamatosan részt vett. Cikkezett, például, a mintegy 5 millió magyarországi szlávok tudományos életének megalapozására hivatott szlavisztikai tanszék felállítási kísérleteiről a pesti egyetemen (1841), a pesti színház alkalmi nemzetiségi előadásairól (1839), a még Pesten székelő Maticáról (1844), a szláv nyelvek és irodalmak fejlődését szorgalmazó társaság („Društvo za izdavanje »Zore« i za unapređenje slavjanskog jezika i literature u Budimu i Pešti”) működéséről (1839), az

„illír fiatalok” pécsi olvasóköréről (1839) és az illírismus szegedi térhódításáról (1840), továbbá a Budán és Pesten megjelenő szerb lapokról (*Serbski narodni list*, 1835; *Peštansko-Budimski Skoroteča*, 1842; *Slavjanka*, 1847), továbbá Vraznak a Magyarország területéről való gyűjtést is tartalmazó népdalkötetéről (*Narodne pesmi ilirske, sakupljene po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*, 1839) s a magyarországi szerbek irodalmáról általában is (1846). A szláv nemzetiségek közös kultúrérdekeit képviselő, illetve a külön szerb és horvát művelődési intézmények és orgánumok szerepeltetése mellett a *Danica* több ízben is foglalkozik — átvételek révén — a magyarországi szlovákok művelődési életének fogyatékoságaival; e kritikus helyzetfeltárások közül kiemelkedik a Šafárik nyomán folytatásokban közölt kultúrtörténeti polémia — egyebek közt — gróf Telekivel és „Andrej Dugonić”-tyal . . . (Vö. 1835. 35—38. sz.).

(Folytatjuk)

Orrszarvó, 1985

A KLASSZIKUS PSZICHOANALÍZIS HATÁSA A HÚSZAS-HARMINCAS ÉVEK MAGYAR LÉLEKTANÁRA ÉS KULTÚRÁJÁRA*

BALOGH TIBOR

A klasszikus pszichoanalízisnek (elsősorban Freud analízisének) a hatása a húszas-harmincas évek magyar lélektanára és kultúrájára jellemző, sokoldalú — intenzív és tartós volt. Freud munkásságának nem pusztán receptív megismerését olyan tudósok és művészek tevékenységének szemlélésével, munkásságának említésével kívánjuk demonstrálni, akik legkarakterisztikusabban (a legkevesebb interferenciával) s talán a legpartneribb módon reprezentálhatják a freudizmus befolyását, a freudizmus sajátos feldolgozását, „beépítését”. Beszámolóink szűkre szabott voltáért mentegetőznünk kell: korábról kezdetnénk és természetesen legmeghosszabbíthatnánk a jellemezni kívánt időszakot; s ha csak a húszas-harmincas éveknél maradunk is, imponálóbb lehetne a lista, azon kutatók-alkotók névsora, akikről méltán beszélhetnénk még.

Tulajdonképpen két kérdést exponálunk: a pszichoanalízis önreflexiójának problémáját — azt tehát, hogy az általunk kiválasztott korszak analitikusai milyen teoretikus értékelését adták Freud elképzeléseinek, elméletének, s hogyan reflektáltak ezáltal önmaguk elméletére is, hiszen Freud követőiként, a freudizmus művelőiként aposztrofálhatjuk őket, ők maguk is így szituálták munkásságukat; másrészt a kultúra-értelmezés (főként a művészet-interpretáció) problémáját vázoljuk.

*

1. Az első kérdés a legdirektebben filozófiai: a rendszerre, a szemlélet rigorózusan teoretikus elemeire, az emberkonceptióra, az ember és világa viszonyára irányul. Mindenekelőtt Csáth Gézára utalunk. Csáth extrém érdeklődésű és pályafutású személyiség volt. Íróként, esztétaként,

* Eredetileg francia nyelven publikált tanulmány (az Akadémiai Kiadó által a 17. Filozófiai Világkongresszusra megjelentetett *Philosophy and Culture* c. kötetben).

ideg- és elmeorvosként egyaránt számottevőt produkált. Már 1912-ben, akkor tehát, amikor első tanítványai Freud köre szerveződnek (Bleuler, Jung, Abraham, Sachs, Stekel, Rank, Adler), Csáth közzéteszi *Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa* c. kötetét. Csáth nagyra értékeli Freudot: A tudományos megismerés útját vázolja, a modern természet-tudományokat jellemzi. Szerinte Kopernikusz, Darwin és Freud neve jelzi azt, hogy a világról való ismereteink végleg helyeseknek fogadhatók el. Ami Freud döntő és határjelző felfedezését illeti, ő a megismerő személyiség önismeretének fontosságára figyelmeztet. Az önismeret lelki egészségünket szavatolja, s igen komoly ismeretelméleti akadályok elhárítására képes.

Csáth szerint a társadalmi evolúció a kultúrtársadalmak folytonos differenciálódását, az egyének szellemi evolúciójának élénkülését, nekilendülését eredményezte. Olyan sajátos korrelációt konstatálhatunk, amelyben az egyén és az összesség fejlődése kölcsönösen feltételezi és előidézi egymást. Az aktív emberismeretre intencionál bennünket a jelzett összefüggés; erre készítet a gazdasági szükség és a szellemi élet evolúciója. Csáth szerint az újkor embereinek önismerete nem spekulatív, nem nagy elméletekkel dolgozó, hanem praktikus, oki relációkat kereső. Az adekvát önismeret teszi érdekessé számunkra a többieket, készítet bennünket mások megismerésére. Az emberismeret legfőbb segítőjeként Freudot nevezi meg Csáth. A Freud által teremtett modern pszichológia státusát a természettudományi helyzet jellemzi, az, hogy végképp elszakadt a filozófiától — figyelmeztet Csáth.

Csáth esetében Freud hatásáról szólhattunk; *Ferenczi Sándor* esetében azonban a hatás kölcsönösségét említhetjük. Noha — főként kezdetben — Freud szerepe a domináló, a túlsúlyos, később az impressziók, befolyásolások kétirányúak lesznek. Csáth impresszionistábban reagált Freudra, kötődése élményre alapozódóbb volt, mondhatjuk talán: bevezetőbb jellegű (ezért is hivatkoztunk rá annak ellenére, hogy az általunk vizsgított szigorú időhatárhoz nem illeszkedik, hiszen Csáth már 1919-ben meghalt).

Ferenczi a klasszikus pszichoanalízis egyik legismertebb művelője. Képességeit Freud is értékelte; az, hogy a húszas évek végén tett amerikai látogatása idején radikalizálódott Ferenczi nézete, s emiatt meglazult Freudhoz fűződő kapcsolata, hogy Freud kritizálni kezdte Ferenczit, véleményünk szerint elsősorban metodikai kérdéseknek tulajdonítható. Olyan metodikai eltéréseknek, amelyek konfliktushoz vezettek, amelyek azonban közvetlen filozófiai evidenciával nem bírnak, ezért számunkra nem is relevánsak.

A pszichoanalitikus mozgalomban mindenesetre Ferenczi volt a legortodoxabban freudista (legalábbis 1926-ig): a Freud—Jung-szakítást is részben ő provokálta ki. Ferenczire úgy hatott Freud, hogy e hatás nem akadályozta őt szuverén elméletek kidolgozásában. Egyetlen pél-

dára utalunk: a valóságérzék fejlődésének négy fázisát megnevezve Ferenczi két fázist Freudtól származtat át, de a négy etap kidolgozása végül is olyan önálló teljesítménye, amely kiinduló elméletté vált pl. Rapaportnál, White-nál, hasonlóan jelenik meg Piaget-nél, Canonnál és így tovább.

Csáthnak a pszichoanalízis főként azért imponált, mert úgy gondolta, hogy az a determináltság hangoztatásával, az ok—okozati összefüggések rigorózus felkutatásával természettudományos szabatossgot ígér. Ferenczi viszont épp a természettudományoktól választja el a pszichoanalízist; szerinte, ami a lelki jelenségekből mérhető, képletekbe foglalható, kísérletekkel felderíthető, az lelkivilágunk elemi és csekély része. (A tudatalatti jelentőségére is a „Natur-Experiment”-ek hívták fel a figyelmet.) Hangoztatja: a kísérleti lélektan egzakt, de tanulság nélkül való; a pszichoanalízis viszont inegzakt ugyan, de nem is jetett összefüggéseket mutat ki, és a lélek eddig hozzá nem férhető rétegeit tárja fel. Ferenczi is nagyon sokat vár a pszichoanalízistől: a hipokrizis, a dogmák, a tekintélyuralom megszűnését, az önkritika képességének kialakulását, elterjedését. Olyan nemzedék felnevelődését, amely nem fojtja el, hanem megtanulja tudatosan elviselni természetes — a kultúrával olykor összeütköző — ösztöneit, vágyait. A pszichoanalízist elméleti tudománynak tartja, de ugyanakkor kijelenti: a lelki történés determináltságának körülményeire vonatkozó pszichoanalitikus fejtegetések közvetlenül gyakorlati jelentőségűek is.

Elismerve Jung inspiráló hatását, Jungról és Adlerről úgy ír Ferenczi, mint olyanokról, akiknek tevékenysége nem jelent haladást a neurozisztanban, sőt visszaesést jelent, a pszichoanalízis előtti helytelen irányokra, letérést a tisztán tudományosról a filozófiai, teológiai spekulációkra. Érdekes egyébként ahogyan más analitikusok tevékenységét elemzi, illetve az analízishez is vonzódni látszó gondolkodók hipotéziseire reagál. Ferenczi kritizálta többek között Mach *Kultur und Mechanik* c., 1915-ös művét is. Ferenczi úgy gondolta: Machot ambíciója a pszichoanalízis eredményeinek felhasználására bírja rá, hiszen sajátos „megismételt visszaemlékezési kísérletei” mintegy erre intencionáltak. Mach azt választotta vizsgálati tárgyául, hogy a mechanika őstörténetét az individuális lelki élet szisztematikus genetikai vizsgálatával tárja fel; közismert ugyanis, hogy a gyermekkor lelki tendenciáiban fajtörténeti élmények is vannak. Analógiát konstatálhatunk az emberiség kultúrtörténete és az individuum lelki fejlődésének története vonatkozásában. Fel kell azonban tárunk — figyelmeztet Ferenczi — a *szükségletet* mint fejlesztő motívumot; az analógia két komponense csak a szükségletek motívumának a leírásával, a szabad asszociáció — s általában az analitikus módszerek alkalmazásával —, a tudattalan háttér leírásával történhet meg. Mindezek hiányoznak Machból, s egyoldalúvá, részszerűvé

teszik művét; Ferenczi szerint az egyoldalúság érzését csak fokozza az, hogy Mach pusztán a mechanikus képességek fejlődésével foglalkozik.

Ferenczi „ortodox freudista” mivolta határozottan manifesztálódik; bárkiről írjon is, a végső minősítő kritérium az, hogy mennyire kerül az illető Freud hatása alá. Dicséri pl. Jonest, mert megelégszik a tények csoportosításával s annyi elmélettel, amennyi ebből a csoportosításból önként, erőszak nélkül adódik (éppúgy, mint Freud — teszi hozzá Ferenczi —, aki óvakodott az elhamarkodott rendszeralkotástól). A bordeaux-i pszichiátriai iskoláról szólva Ferenczi kiemeli: a pszichoanalízis fejlődésben levő tudomány, be kell tehát hogy érje a tények összefoglalásával — tartózkodnia kell a merev meghatározásoktól. Ferenczi Jungról, illetve Adlerről adott értékeléséhez visszatérve: mint ismeretes, Jung csoportja 1914-ben szakad el Freudtól, új irányzatukat *analitikus*, majd *komplex* pszichológiának nevezve el. Ferenczi mindenesetre már egy 1913-as Jung-fejtegetésre is igen elutasítóan reagált. Elfogadhatatlannak ítélte azt a majdhogynem karikírozott szembeállítást, amely Jung extravertió—introvertió fogalompárjában mutatkozik meg. Külön kárhoztatja azt a besorolást, amely szerint Freudra az extravertió, Adlerre pedig az introvertió lenne jellemző. (Előbbi materialisztikus, empirikus, szenzualista, rendszerképzésre képtelen, a kauzalitást preferáló gondolkodóként, utóbbi idealizáló, vallásos, racionalisztikus, szisztematizálni óhajtó, finalisztikus gondolkodóként van feltüntetve Jung tipológiájában.)

Az adleri törekvés legfőbb hibája Ferenczi szerint a filozófiává terebélyesedés. Ferenczi méltányolja Adler helyes megjegyzéseit, szellemes biológiai és jellemrajzi gondolatait, az agressziós ösztön adleri leírásának bizonyos elemeit. De elhibázottnak tartja a lelki determinizmus koncepciójának feladását. Adler filozofikus beállítódásáról azt írja: „A filozófiai rendszerek (...) nem egyebek, mint annak a türelmetlenségnek a kifejezői, hogy valóban létező bizonytalanságokat nem vagyunk képesek elviselni; a rendszeralkotás a kételyek legyőzésének a kényszere; egy varázsütésre nyugalmat szerez a filozófusnak és felmenti azon kötelesség alól, hogy félős, vonakodó próbálgatásokkal kelljen kísérleteznie. Akármilyen boldog a filozófus lelkiállapota, mi nem irigyeljük érte, hanem a belső harmóniáról egyelőre lemondva, megelégszünk azokkal a valóságos értékekkel, amiket a pszichoanalízis nyújt nekünk.”¹

Azt mondhatjuk: Ferenczi, akit a *budapesti iskola* névvel jelzett gyógyító és kutató közösség vezetőjeként, az 1913-ban szerveződött „Magyarországi Pszichoanalitikai Egyesület” irányítójaként is számon tartunk, egyik fontos feladatának Freud védelmét, az autentikus (freudista) pszichoanalízis bemutatását, terjesztését érezte. Aforisztikus jellemzésünk-

¹ Dr. Ferenczi Sándor: *A pszichoanalízis haladása*, Értekezések. Budapest 1919, 182—183. oldal.

ben azt próbáltuk demonstrálni, miként hat Freud Ferenczire. Ami Ferenczinek a klasszikus pszichoanalízisre gyakorolt hatását illeti, úgy véljük, hitelesnek minősíthetjük Pfeifer állítását: „... Freud után senki sincs, aki annyi módosítással gazdagította s fejlesztette volna tovább a lélekelemző technikát, mint ő.”²

Ferenczi (akárcsak Freud) távol óhajtja tartani a pszichoanalízist a filozófiától; figyelmeztet az egzakt természettudományok és a pszichoanalízis eltérésére; a determinizmus-felfogás respektrálására, a kauzalitás szerepének kitüntetésére szólít fel. Mindezek persze nemcsak rá jellemzőek; ugyanezt a koncepciót teszi magáévá Ferenczi egyik legtehetségebb tanítványa, a szintén világhírű *Hermann Imre* is, akinek fő műve, *Az ember ősi ösztönei* 1943-ban jelent meg. Aki (Ferenczihez hasonlóan) úgy újít, hogy soha nem távolodik el a klasszikus lélekelemzéstől.

Alexander Bernát filozófiai-esztétikai életművének integráns része az analízis-interpretáció. 1923-ban megjelent, Spinozáról írott kötetében rokonságot mutat ki Spinoza némely pszichológiai érvényességű megállapítása és Freud pszichoanalízise között (Alexander kimutatja pl. a freudi elfojtáselmélet és az ambivalencia-jelenség spinozai előképeit). Nagyon lényeges — témánkat illetően — az a szintén 1923-hoz kötődő értekezés is (A tudattalan lelki életről), amelyben Alexander Leibnizre apellálva értelmezi a *tudattalant*; értelmezése eltér Freudétól. Jelentősnek gondoljuk egyébként épp a tudattalan alexanderi felfogása szempontjából azt a bírálatot is, amellyel ő Schopenhauer és Hartmann koncepcióját elfogadhatatlanul pesszimistának ítéli. Szemere Samu, aki bevezető tanulmányt írt Alexander Bernát: *A művészet (Válogatott tanulmányok)*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1969, c. kötetéhez, megjegyzi: Alexander kreativitása gyermekeiben is folytatódott — két fia közül az egyik világhírű pszichoanalitikus, a másik jelentős kémikus lett. Érdemes lenne megpróbálni nyomon követni Alexander Bernátnak a pszichoanalitikus Alexanderre gyakorolt hatását!

Pszichoanalitikusként is számon kell tartanunk *Róheim Gézát*, aki 1915—16 folyamán Ferenczihez is járt analízisre, s 1918 szeptemberé-

² Pfeifer Zsigmond: „Ferenczi Sándor újításai a lélekelemző technikában”, in: *Pszichoterápia*. A válogatást készítette, az előszót és a bevezető tanulmányt írta: Buda Béla. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1981, 99. oldal.

Freud magyarországi útjait illetően: felkereste Ferenczit Pápán, amikor az ott katonai kötelezettségének tett eleget, s Budapestre is ellátogatott (1918 szeptemberében): az 5. nemzetközi pszichoanalitikai kongresszuson elismerően nyilatkozott Ferenczi terápiás gyakorlatáról.

Nem kívánjuk elemezni a Freud—Ferenczi szakítás motívumait, mivel — jóllehet lényeges — véleményünk szerint filozófiailag kevésbé releváns. A Ferenczi által elkövetett „technikai tévedéseket” szavá tevő freudi megnyilatkozást illetően egyébként Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*, Európa, Budapest 1973, (Fordította: Félix Pál) 628. oldalára hívjuk fel a figyelmet.

ben ismeretséget köthetett Pesten Freuddal. 1921-ben Freud-díjjal jutalmazták azért, mert a pszichoanalízist más szakterületen (a néprajzban) kiválóan alkalmazta. Róheim etnográfiai, kulturális antropológiai stúdiumai összefonódtak a klasszikus pszichoanalízissel. Ez esetben is csak jelzésszerűen: kiemelhetjük a primitív népek életéről, szokásairól, lelki alkataráról analitikus szempontból író Róheim eredményeit, az 1925-ben megjelent *Magyar népből és népszokások* c. kötetét, s azokat az 1936-ban publikált tanulmányait, amelyekben Freudról és az antropológiáról, a pszichoanalízis tudományos jelentőségéről, valamint a pszichoanalízis, az antropológia és a folklór néhány kérdéséről ír. Róheim egyébként egyik írásában arról szól: számára „Freud és a pszichoanalízis minden más hatásnál többet jelent”.³

Szondi Lipót 1937-ben kezdett sorsanalitikai kutatásának kiindulóhipotézise szintén az a feltevés, hogy az emberi egzisztencia *nem véletlen*. Ő úgy gondolja — s ezzel el is távolodik Freudtól —, hogy az ember egyéni *terv* szerint éli le életét. Cselekedetei, választásai (barát-, pálya- és párválasztása), megbetegedései determináltak, s halála is meghatározott. Szondi szerint az emberi életen egy „terv” vonul végig, az ember életpályája részeiben összefüggő, tervszerű egész — akárcsak egy eposz vagy egy regény. Szondinál a sorselemzés, az ösztöndiagnosztika célja: kikutatni az egyes ember sorsában azt a tervet, amely életét a születésétől haláláig egészé formálja. Szondi determinizmus-felfogása, kauzalitás-keresése egész életműve szempontjából döntő mozzanat.

Az természetesen inkább csak ambíció, inkább idealizált kép, amit Ferenczi a filozofikusságtól mentes pszichoanalízisről rajzol. Gondoljunk pl. Freud *Totem und Tabu*-jára (1913), *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (1932) c. művére, vagy akár Ferenczi „Entwicklungsstufen des Wirklichkeitssinnes” (1913) c. értekezésére. Az imént jelzett alkotások is bizonyítják: *kísérletet lehet tenni a filozófia tendenciózus kikerülésére, e kísérlet azonban, legalábbis ideiglenesen, óhatatlanul megszakad — Freudnál is, Ferenczinél is, Hermann-nál is. A megszakadás, a ruptúra azért szükségszerű szerintünk, mert végső soron minden analitikus metódus, minden, az analitikus gyakorlatra közvetlenül reflektáló elméleti gyakorlat olyan filozófiai absztraktságú teóriát involvál, amely — nyíltan vagy rejtettebben, de — valamennyi pszichoanalitikus életművében megtalálható.*⁴

³ Vö.: Verebélyi Kincső: „Róheim Géza”, *Ethnographia*, 1977, 581. oldal.

⁴ Nem lenne haszontalan azon — többnyire rövid életű — orgánumok számbavétele sem, amelyek a freudizmus magyarországi elterjedtségének dokumentumaiként tarthatók számon. Kettőre utalunk: a *Lélekkutatás* c., 1929-ben indult orvosanalitikai, társadalomtudományi, jogtudományi és pedagógiai szemlére (dr. Feldmann Sándor szerkesztette) és az 1934-ben napvilágot látó *Emberismeretre*. Arra a pszichológiával, grafológiával, pedagógiával foglalkozó lapra, amely első számának előszavában jelezte — szintézist nyújtó tanulmányok fórumává szeretne lenni. A szintézist illetően érdekes az említett előszó

2. A pszichoanalízis önreflexiójának problémája után a pszichoanalízis kultúra-interpretációjáról szeretnénk szólni. József Attila költői és kritikusai, elméletírói életművében is eklatáns a klasszikus pszichoanalízis jelenléte.

Ferenczi — többek között Putnam egyik értekezését bírálva — tiltakozik az ellen, hogy a pszichoanalízist bármely világnézetnek alárendeljék. Azt azonban elfogadhatónak tartja — Freudra utalva —, hogy a metafizika bizonyos problémáit lélektanilag kíséreljék meg magyarázni, sajátos metapszichológiát létrehozva ily módon; a pszichológia legyen bírálója a filozófiának, ám maradjon szuverén, ne kösse magát egyik filozófiai rendszerhez sem. A pszichoanalízis ugyanis tudomány, a filozófia pedig a valláshoz, a művészethez hasonlóan megsejtésekkel dolgozik.

József Attila viszont megpróbálta összehangolni a filozófiát (a marxista filozófiát) és a pszichoanalízist. Kísérletet tett a marxista filozófia és a freudizmus gondolatrendszerének az összeszervezésére — a társadalom és az individuum interferáló problémáinak az összehangolására. Az emberi lét egzisztenciális kérdései József Attilánál ontológiailag, ismeretelméletileg és értékelméletileg egyaránt involváltak a freudizmus felhasználását.

József Attila azon kísérlete, amely Marx és Freud teóriájának szintetizálására irányult, az 1930-as esztendőkből Magyarországon sem számitott éppen extrém próbálkozásnak. Úgy gondoljuk, e problémát illetően Garai fejtegetései igen orientálóak lehetnek számunkra. Garai szerint a marxisták Freuddal szembeni állásfoglalása nem volt egységes. Akadtak közülük olyanok, akik mindenféle tudományos értéket nélkülözötként aposztrofálták Freud tevékenységét; voltak olyanok is, akik elismerték Freud felfedezésének jelentőségét (azt tudniillik, hogy a tudattalant felderítette), ám kifogásolták Freud eredménytelenségét, mondván, tudattalan jelenségek alapját Freud nem volt képes megnevezni, s nem volt képes a *tudattalan* által involvált problémák megoldására sem. Végül akadtak olyan marxisták is, „akik úgy vélték, hogy *Freud* teljesen kielégítő magyarázó elveket talált az egyének lelkivilágának jelenségeire, a hibát csak ott követte el, amikor ezeket az elveket a társadalom egészére kiterjesztette, amikor a társadalmi jelenségeket — az erkölcsöt, a művészetet, a vallást, az egész emberi kultúrát — az egyes emberek lelki jelenségeiből akarta megérteni. A marxisták ez utóbbi cso-

azon fejtegetése, amely szerint a Freud névvel jelezhető új pszichológiai irányzat az ösztönéletre alapozódik, s leleplezi „az ember rejtett és nem vállalt ismeretlen világát, a tudattalant”. Ez a freudi felismerés azonban nem elégséges, hiszen az embert „a maga egyedülvalóságában” fedeztetni fel velünk. Adler érdeme éppen az, hogy ő az ember *társadalmi lény* mivoltát respektáltatja.

portja a marxizmus és a freudizmus egyesítésének eszméjét a húszas–harmincas években magáévá tette”.⁵

Ami József Attila próbálkozásának megítélését illeti, úgy gondoljuk: a marxizmus és a freudizmus sajátos egyesítésének eszméjét a korabeli munkásmozgalom nehézségeinek, ellentmondásainak a felismerése fogalmaztatta meg vele, s annak a párhuzamnak a konstatálása, amely a marxizmus és a freudizmus vonatkozásában talán valóban fennáll.

Az „Egyéniség és valóság” problémáit taglalva József Attila azt írja: az *egyén*, az *egyéni*ség társadalmi folyamat — termék és termelés is. Tárgya és alanya a termelésnek, társadalmi alany és társadalmi tárgy. Az *egyén*, illetve *egyéni*ség (már keletkezésében) tárgya más emberek tevékenységének, társadalmasítottan lesz a társadalmi alanyok tárgyává. Ugyanakkor: az *egyén*, illetve *egyéni*ség mint alany hat a többi emberre. József Attila ebben az 1932-ben írt tanulmányában a neurozist úgy jellemzi, hogy a neurotikus magatartás megjelenését a társadalmi alanynak a társadalmi tárggyal történő szembekerüléséből dedukálja. A neurotikust sajátos társadalmisága neurotizálja — egyfelől pusztán társadalmi tárggyá, másfelől pusztán társadalmi alannyá deformálja. Ebből keletkezik a *neurotikus személyiség* paradoxonja: *egyéni*leg kívánja társadalmasítani az *egyéni*tett társadalmi tárgyat (s ez azért nonszensz, mert, ahogyan jeleztük, az *egyén* maga is társadalmi folyamat terméke és termelése). A neurotikus tevékenysége tudattalan tárgya nem az anyagi valóság, hanem az anyagi valóságtól leválasztott erkölcsi. József Attila elfogadja Freud *Totem und Tabu*-jának azt a konzekvenciáját, amely szerint a „vad népek” nem neurotikusok már csak azért sem, mert az ő lelki életük a társadalmi-történelmi intézményükkel adekvát ismereteik tudatosításával folyik.

József Attila szerint a marxizmus az elnyomott proletariátus fölszabadításának, a pszichoanalízis az elfojtásokkal terhelt psziché gyógyításának a tudománya. József Attila hangsúlyozza, hogy a marxi filozófia prezentálja: a tudat kialakulásának mindig adott történelmi feltételei vannak; a marxi bölcsélet az emberi tudat alakulásának bölcsellete; a marxi „homo oeconomicus”-elmélet tulajdonképpen nem idegen Freudtól sem, hiszen Freud felleli a neuroziszban is az ökonomiai elvet.

József Attila szisztematikus kísérletet tesz Marx és Freud „összedolgozására”. Kísérletének jellegét érzékeltetendő, idézzük a valószínűleg 1935-ből való „Hegel, Marx, Freud” c. tanulmányának befejező fejtetetését.⁶

⁵ Garai László: „Freud és a modern emberfelfogás”, in: *Szabadságszükséglet és esztétikum*, Tanulmánygyűjtemény. Múzeion Könyvtár 3. Sorozatszerkesztő: Szerdahelyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest 1980, 136. oldal.

⁶ Ami a tanulmány megírásának előzményeit illeti, a József Attila-kritikai kiadás szerint: a költő-esztéta már 1933–1934-ben hangoztatta a később pa-

„Marx (...) az embert mint látható, érzéki valóságot szemléli, életfeltételeiből és *reális énjéből* következtenet jövőjére. Következétesen meg is teheti ezt, hiszen úgy gondolja, hogy az egyén léte adva van saját tudata számára. „A tudat sohasem lehet egyéb, mint a tudott lét, és az ember léte az ő valóságos életfolyamata.” „Nem a tudat határozza meg az életet, hanem az élet határozza meg a tudatot.” Ehhez kapcsolódik az a nézete, hogy az ember úgy fejlődik, hogy megváltoztatja életkörülményeit, s ezek a megváltoztatott életkörülmények megváltoztatják őt. Eszerint saját tudatunkkal közvetlenül nem alakíthatjuk létünket.

Egy új természettudomány, a pszichoanalízis, azonban azzal a felfedezéssel vált betegek gyógyító módjává, hogy a tudat képes a lét közvetlen alakítására, ha másként nem, hát úgy, hogy kivet magából, elfojt oly gondolatokat, amelyeket éppen a valóságos természetes lét sugalmaz s ezzel az elfojtással annyira megváltoztatja a létet, hogy az egészséges ember beteg emberré válik, az érzéken-ésszerűen gondolkodó lényben létrejön pl. az a vallásos kedély, az a valóságos lelkiállapot, amelynek fogalmát oly mulatságosnak találta Engels Feuerbachnál.”⁷

Freud *Das Unbehagen in der Kultur* (1930) c. művében a *kultúra* feszélyező voltáról értekezik. Azt állítja, hogy a kultúra túlságosan fékezi az ember erotikus vágyait (ezáltal idegessé teszi), s még inkább fékezi az ember támadó vágyát, agresszivitását (ily módon büntudatos-sá, elégedetlenné, kellemetlenül feszültté téve az embert). A kultúra mintegy hadat üzen az agressziós vágyaknak, ebből a hadüzenetből azonban semmi jó nem származik. Az ember — nem utolsósorban a kultúra pressziójának hála — fékezi, nem teszi külsővé, nem manifesztálja agresszióját, hanem önmagát támadja, illetve időszakonként heves agressziókitörésekkel redukálja a benne felhalmozódó feszültségeket.

Freud szerint a kultúra valódi, immanens feladata az életküzdelem megmutatása; másra nem alkalmas, nem képes pl. barátságot létesíteni (létesíttetni) emberek között. Freud a magántulajdont is az agressziós

pírra vetett nézeteket, sőt egy előzetes polémiáról is tudunk e kérdéskör vonatkozásában.

A kritikai kiadás említi: „A város peremén befejező szakaszától kezdve nyomon követhetjük (...) a marxizmus és freudizmus összeegyeztetése gondolatát. Nyilván ennek legmagasabb fokú, tudományos összefoglalójául készült a „Hegel, Marx, Freud.” (*József Attila Összes művei* III. kötet: Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Sajtó alá rendezte: Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958, 455. oldal.)

Kronológiailag nézve egyébként megjegyzésre érdemes, hogy a „Hegel, Marx, Freud” c. tanulmányt először Sándor Pál idézte; de citálta Fejtő Ferenc is, „kiemelve, hogy a tanulmány mélyén rejlt alapkérdés (hol csúszott hiba a számításba...) az 1933-at követő időkben minden gondolkodó marxista főproblémája volt”. (I. m., i. k., i. h.)

⁷ József Attila: „Hegel, Marx, Freud” *József Attila Összes művei* III. kötet: Cikkek, tanulmányok, vázlatok. Sajtó alá rendezte: Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958, 268—269. oldal.

vágyból vezeti le. Freud azt állítja, hogy az emberiség sorsának további alakulását a determinálja: a kultúrfejlődés során milyen mértékben lesz képes ténylegesen legyőzni az agressziót, milyen mértékben tud úrrá lenni önpusztító vágyán. Segítséget ehhez a kultúrától nem várhat. Úgy tűnik, hogy a vallás után (gondoljunk a *Die Zukunft einer Illusion*-ra, 1927) Freud a kultúrát is illúzióknak minősíti, s a valláshoz hasonlóan a kultúrát is feladásra érdemes illúzióként aposztrofálja.

József Attila azt állítja, hogy a művészi termék (amely éppúgy áru, mint bármely más termék) társadalmi szükséglet kielégítésére szolgál. József Attila a művészi tevékenységet az érzéki tevékenységre készítető ösztönből eredezteti. Ehhez az ösztönhöz társul szerinte egy másik erő: amely ha érzéki tárgyától nem tudja is, legalább érzéki céljától elszakítja az ösztönt, szellemi célok felé sarkalva. József Attila úgy gondolja: a műalkotás végső szemléleti mozzanat, amely egy végső szemléleti egészet ad a műalkotás befogadójának — minden kor minden igazán műalkotás értékű objektivációja a világegészet reprezentáló szemléleti egész. E végső szemléleti egész, a teljesség érzéki sóvárgása, a totalitás szemlélésének óhajta az az állandó momentum, amely végső érvként, alapvető igényként a műalkotások nélkülözhetetlenségét igazolhatja (akár a műalkotás létrehozásának, akár elsajátításának aktusára gondolunk).

Ferenczi egy tökéletesebb nemzedék kinevelését várja a pszichoanalízistől. Freud a kultúra pressziójáról beszél. József Attila a társadalmi mozgalmótól várja az önmagát tökéletesítő egyén (egyéniség) önfelépítését; szükségesnek ítéli a művészetet — sajátosan összekapcsolva a művészi tevékenységet és az ösztönt. A pszichoanalízis József Attila szerint segítheti a társadalmi mozgalmat, mert feloldhatja, korrigálhatja a társadalmiasodás zavarait. De nem helyettesítheti a pszichoanalízis a társadalmi mozgalmat. József Attila szerint a kultúrában mutatkozik meg az általános, egyetemes emberi specifikum.

Freud hatása József Attila költészetében is manifesztálódik, erre azonban nem térünk ki.⁸ Nem hagyhatjuk viszont említés nélkül azt a tényt, hogy amilyen általános hatást gyakorolt Freud a húszas—harmincas években a magyar *lélektanra, pszichiátriára*, éppen annyira általános

⁸ A leglátványosabb gesztust — úgy érezzük — mégis idéznünk kell; Freud nyolcvanadik születésnapjára írja József Attila „Amit szívedbe rejtész” c. versét.

„Amit szívedbe rejtész,
szemednek tárd ki azt;
amit szemeddel sejtész,
szíveddel várd ki azt.

A szerelembe — mondják —
belehal, aki él.
De úgy kell a boldogság,
mint egy falat kenyér.

volt a magyar kultúrára, főként az irodalomra — a jelzett időben — gyakorolt Freud-hatás.

A freudizmus kibontakozó, kiteljesedő, majd halványuló hatása nálunk nyilván *különös* sajátosságokat is mutat. Mi ez alkalommal inkább azt az *általános* momentumot hangsúlyozzuk, ami a magyar kultúrát s más kultúrákat is — ebből a szempontból — egyaránt jellemez. Trilling írja: „Az egyetlen olyan pszichológiai rendszert, mely finomság, összetettség, jelentékenység és tragikum dolgában felveheti a versenyt azokkal a lélektani felismerésekkel, melyeket az irodalom hosszú évszázadok során, kaotikus masszában, igaz, de mégiscsak felhalmozott, Freud alkotta meg. (...) Voltaképp azonban kölcsönhatásról van itt szó: az irodalom éppúgy befolyásolta Freudot, mint Freud az irodalmat.”⁹

Úgy gondoljuk, hogy a magyar irodalom — s általában a magyar kultúra reprezentánsai — Csáth korában, Babitsék idején evidencia-élménnyel fedezték fel maguknak azt a lélektani rendszert, amely maga sem volt éppen kultúra-közömbös; azt a Freudot, akit a görög drámaírók éppúgy érdekelnek és inspirálnak, mint Leonardo művészete. Fedezték tehát az analízist, s első reakciónk az átvétel, az elismerés, az idealizálás volt. A distancia-érzés — értelemszerűen — legtöbbször később jelentkezett.

A freudizmus a magyar irodalomban a húszas években bontakozott ki, a *Nyugat* hőskorában. József Attila és Csáth mellett legalább még *Babits Mihályra* kell hivatkoznunk, aki *A gólyakalifa* c. (1916) regényében a tudat alá szorított, elfojtott ösztönökről, az áloméletről a pszichoanalízis tanításait ismerve, azokat respektálva ír. Babits regényének

S aki él, mind-mind gyermek
és anyaölbé vágy.
Ölnek, ha nem ölelnek —
a harctér nási ágy.

Légy, mint a Nyolcvan Éves,
akit pusztítanak
a növekvők s míg vérez,
nemz millió fiat.

Már nincs benned a régen
talpadba tört tövis.
És most szívedből szépen
kihull halálod is.

Amit szemeddel sejtesz,
kezeddél fogd meg azt.
Akit szívedbe rejtész,
öld, vagy csókold meg azt!”

⁹ Lionel Trilling: „Freud és az irodalom” (Fordította: Árokszállásy Zoltán) *Művészet és neurózis*. Modern Könyvtár 382. Európa, Budapest 1979, 85. oldal.

hőse kettős életű: énhasadását bemutatva Babits a pszichoanalitikus lélekrajzot a fantasztikumig vezeti. De látványosan hatott a freudi lélektan pl. *Karinthy Frigyesre* is. Úgy tűnik: a lélektan — s elsősorban éppen Freud — nyomán jut el Karinthy az örület, az álom ábrázolási területére, az extrém víziók, a téboly groteszk szemléletének az alkalmazásához. Szimptomatikus az is, hogy *Krúdy Gyula* többek között Ferenczi segítségével, ösztönzésével élve írja meg 1920-ban *Almoskönyvét*. Folytathatnánk a regisztrálást, a felhozott példák azonban talán demonstrálták Freud sokoldalú és intenzív hatását.

1929-ben *Németh László* a következőket írja: „S beszéljünk-e azokról az írókról, akiknek a pszichoanalízis már tudatos ösztönzés, szinte bátorítás. Egyesek ismerik Proustot, mások Kosztolányi *Pacsirtá*-ját vagy *Édes Anná*-ját. Egy kor tudományos elméleteiben éppúgy ott dobog az idők lírája, mint költői vesszoraiban. Darwinnak több köze van a kortárs lírikusokhoz, mint hinnők s Freudban az emberi léleknek a múlt század dereka óta vajdó művész-felfogása tör be a tudományba.”¹⁰

Az eddig elmondottak a tények ismertetésére szorítkoztak. A faktumok leírásánál nehezebb, mert ellentmondásosabb — a hatás mineműsége után — a hatás okairól szólni. Többen (nálunk pl. *A magyar irodalom története* c. szisztematikus tanulmánykötetek szerzői) állítják, hogy Freud olyan jelenségeket próbált a tudomány nyelvére lefordítani, amelyeket addig csak a művészeteknek sikerült megközelíteniük, s hogy Dosztojevszkij után Freud inkább már csak tudatosítónak tekinthető.

Ha elfogadjuk is ezt a vélekedést, óhatatlanul adódik a kérdés: mi nek a tudatosításáról van szó? A válaszáért *Lukács György*hez fordulunk. Lukács könyv formában 1920-ban publikálta *Die Theorie des Romans* c. tanulmányát. E tanulmányhoz 1962-ben írott előszavában vállalkozásának lényegét megfogalmazva Lukács azt állítja: a *Die Theorie des Romans* a húszas és harmincas évek fontos ideológiáinak előtörténetét adja. (A *Die Theorie des Romans* tervezett névuma és célja egy originális Dosztojevszkij-elemzés lett volna, a publikált rész azonban Tolsztojjal zárul.)

Lukács szerint bármilyen legyen is a kultúrához való viszonyunk, emberek és események teljessége csak a kultúra talaján lehetséges. Ha azonban a kultúra világa nem elégíti ki a lényegi embert (mondhatnánk: nem érinti az ember lényegét), mert idegen tőle, a természet lényegibb valóságát keresi az ember, s e keresés valamiféle romantikus, szentimentális

¹⁰ Németh László: „Freud és a pszichoanalízis” *Európai utas*, Tanulmányok. Németh László Munkái. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1973, 575. oldal.

élménnyel társulhat. Nagyon sajátos helyet kap Tolsztojnál — a természet és a kultúra között, mindketőbben otthonosan és mindkettőtől idegenül — a *szerelem* és a *halál*. Tolsztojnál a *szerelemben* az őseredetiségnek kellene győznie a kultúra mint hamis kifinomodottság felett; ám a szerelem végül is „minden emberi magasrendűség és nagyság viaszszalán elnyelésévé válik az emberben élő természet által, amely természet azonban, míg valóban kiéli magát — a mi kultúrvilágunkban —, csak a legalacsonyabb rendű, legszellemnélkülibb, eszméktől leginkább elhagyott konvenciókhoz való alkalmazkodásban érheti el célját”.¹¹ A természet lényegét átélni kivételes, nagy pillanatokban képes Tolsztoj embere: ilyen kivételesen nagy pillanatok többnyire a *halál* pillanatai. Ilyenkor az ember egész korábbi élete „a semmibe vész ez élmény előtt, minden konfliktusa s az őket okozó szenvedések, gyötrelmek és tévelygések kisszerűnek és lényegtelennek tűnnek”.¹²

Lukács azt állítja: Tolsztoj regényeiben a tiszta lélek szférája az, „amelyben az ember emberként, nem pedig társadalmi lényként, de nem is elszigetelt és összehasonlíthatatlan, tiszta és ezért elvont belsőségként jelenik meg; amelyben, ha egyszer naívnul megélt magától értetődőséggé, egyedül igaz valóságként itt lesz majd, minden benne lehetséges szubsztancia és viszony új és lekerekített teljessége épülhet fel, mely éppoly messze maga mögött hagyja és csak háttérként használja fel meghasonlott valóságunkat, ahogy a mi társadalmi-, bensőséges’ dualitás-világunk maga mögött hagyta a természet világát. De ezt a változást a művészet révén sosem lehet megteremteni...”.¹³

Ami miatt Lukácsra hivatkoztunk: véleményünk szerint *Freud hatásának* lényegét abban a romantizáláshoz való — sajátosan racionalizált — *vonzódásában kereshetjük, amely Freudot a vallás és a kultúra iluzórikusságának különös leírására készítette. Freud az ember természetére apellál, mintegy megtisztítva ezt a természetet minden külsőségtől, lényeg-idegen konvencionálistól* (vallástól, kultúrától). A *szerelem* és a *halál* témájának tolsztoji feldolgozása (a természettel és a kultúrával konfrontáltatva), úgy gondoljuk, analóg Freud *Erósz* és *Thanatosz* fogalomparájának kitüntetésével. E két fogalom jellemzésének igénye elvont metapszichológiai eszme-futtatásokra is rábírja Freudot, eszme-futtatásának két alapkomponeense a természet (az ember eredeti, biológiai-ként felfogott természete) és a kultúra. Freudnál az ember privatizálódik, s ha ebben bizonyos fokig eltér is tőle Ferenczi, ő is romantikus elfogultsággal reméli azt, hogy a pszichoanalízis felneveli a kultúrával való összeütöközéseket is vállaló ideális nemzedéket.

¹¹ Lukács György: „A regény elmélete”, *A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Ifjúkori művek. Fordította: Tandori Dezső. Lukács György Összes Művei. Magvető Kiadó, Budapest 1975, 589—590. oldal.

¹² I. m., i. k., 590. oldal.

¹³ I. m., i. k., 592—593. oldal.

Az mindenesetre figyelemreméltó, hogy a húszas—harmincas években Freudot követő analitikusok általában szigorúbban ragaszkodnak nálunk Freudhoz, mint a szintén Freud hatása alá kerülő írók, költők, esztéták. Utóbbiak életművében kizárólagosként nem, illetve csak ideiglenesen tűnik fel a freudi mentalitás. Többnyire *egyik komponens* életműjükben a freudizmus. (Gondoljunk pl. József Attila Marx—Freud szintézis-kísérletére, vagy arra, hogy az a Karinthy Frigyes, akire hat Freud, már 1923-ban, *Kötéltánc* c. regényében karikírozza az analízist is.)

Az, hogy Freud a tudomány nyelvére próbált lefordítani olyan jelenségeket, amelyeket előtte a művészeteknek sikerült megközelíteniük, átütőbb és tisztább hatást gyakorolt a tudományra (a pszichoanalízisre), mint a Freudhoz szintén vonzó művészekre.

*

Beszámolónkban a klasszikus pszichoanalízis (a freudizmus) hatását főként egy „ortodox freudistának” mondható analitikus (Ferenczi) és egy Marx—Freud összehangolásra vállalkozó költő-esztéta (József Attila) rövidre fogott jellemzésével reprezentáltuk. A húszas—harmincas évek magyar lélektanára és kultúrájára Freud bonyolultabb és teljesebb hatást gyakorolt annál, mint amit érzékeltetni tudtunk. Írásunk inkább csak jelezte, semmint nyomon követni lett volna képes a freudi hatás elementaritását, az önálló, szuverén életművekben megjelenő Freud-recepció jellegzetességeit.

ZÁKÁNY ANTAL

(1918—1987)

Későn, harmincéves korában lépett fel Zákány Antal, a jugoszláviai magyar költészet talán legtalányosabb költője, a keserűség, a lehangoló ború énekese. Mert talány, hogy honnan táplálkozott költői rosszkedve négy évtizeden át, milyen forrásai buzogtak a pesszimizmusnak, amelybe korszaját megmeríti minden versének elgondolása közben, milyenek az összefüggések ember és kora között, hogy ne nyíljon akár rejtett ösvény a sötétség, a komor rosszkedv őserdejében, ahol az érdes hitelenség virágai nyílnak.

Sajnálatos, hogy nem kísérelte meg senki megfejteni Zákány Antal költői „titkát”, maga a költő pedig a hallgatás páncéljában ellenállt a keveske, kis erejű érdeklődés ostromának. Nyilván csoda volt, hogy negyven esztendővel ezelőtt megszólalt, holott már 1938 óta írta verseit, és hogy 1947-ben, az első felszabadulás utáni antológiában helyet kapott, hiszen olyan kor volt az, amely az optimizmust kötelező hitvallásként képviselte. Akkor a múlt örökségével való leszámolást látta a kritikai közvélemény Zákány Antal eredendő rosszkedvében és hitelenségében, mert két antológia-versében sem hirdetett mást, mint amit később, talán utolsó leheletéig. Ő volt az a költő, „akibe nem tér vissza az elröppent öröm, mint fészkeikbe a fáradt fecskék”, és ő, „akiben a lemálló remény sebhelyén az élet szép, lázongó színeit hasztalan keresnéd” (*Májusi esős nap*). A hazai kritika természetesen kereste, ám hiába kereste első verseskönyve (1954) megjelenése óta az élet ama lázongó, versben is jelzett színeit, és ma sem tudja még megmondani, hordoz-e egyetemes jelentést ez a nagyon is a költői egyéniségbe ivódott költői világhallapot, s ha igen, milyen mélyrétegei vannak Zákány Antal dezillúziójának, amellyel sírba szállt. Timonnak, az athéninek volt ő az édestestvére életében, de a versek embert túlélő örökkévalóságában is.

BORI Imre

IRODALMI MÚZEUM

SINKÓ ERVIN LEVELEZŐLAPJA*

(Címzés:)

Drug
Farkas Nándor
Kulturni Savjet Mađara za Vojvodinu
Novi Sad
A. Rankovića 19/I.

(Főladó:) Šinko

Zagreb
Plemićeva 2.

Kedves Farkas elvtárs,
a levelében közölt programmal egyetérték és hétfőn, 21.-én, reggel Pazován kiszállván, testem-lelkem rendelkezésükre fog állni. Megkaptam az útiköltség előleget is — ami-re igazán nem volt szükség, mert Páris az már rég elmúlt és Zagrebben már nem élem, csak írom a regény regényét.

Szeretettel üdvözli
mindnyájukat a viszontlátásig

Zagreb, 1953 szept. 16.

Sinkó Ervin

* A Magyar Nyelv és Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetében megtartott Sinkó-emlékkiállítás anyagából.

VITA

EGY NÉPRAJZI KÖNYV BÍRÁLATA

Katona Imre—Lábadi Károly: *Szedem szép rózsámat*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Tájainkon az ember mindig nagy örömmel nyúl egy-egy új néprajzi kiadvány felé. Hogyne tenné, mikor egy generációval ezelőtt még a vajdasági magyar néprajzkutatás fehér foltnak számított. S ha ez így volt, minden kiadott könyv, jeles közlemény előszavában fokozottan indokolt az öröm, hogy ez egyre kevésbé van így, még akkor is, ha a hozzáértő, a problémakör ismerője tudja, hogy az adósság még mindig messze meghaladja a pillanatnyilag felmutatható eredményeket, melyek csak a „Jól van, ne panaszkodj! Magad tudod a legjobban, hogy nemrég még semmi sem volt!” szempontjából megnyugtatóak, vagy inkább csak elhallgattatóak. Mert azt is tudjuk, hogy bár mindig lesz néprajzi gyűjtemenivaló, a sok-sok értékes adat, ma még esetleg feltárható kultúrkincs felett mindennap múlik az a bizonyos tizenkettedik óra, gyorsan változó világunkban tényleg gyorsabban, mint maga az idő. A ma még élő generációk kihalásával, sebesen változó világunkban a szájhagyományozásra egyre kevésbé lehet számítani.

Ne feledjük: mindig csak a begyűjtött anyag a feldérhető. A bármilyen okból „elszalasztott” mind értékét, mind mennyiségét tekintve ismeretlen marad, legfeljebb több vagy kevesebb sikerrel saccolható, mint a pubertás előtt kasztráltak a valós szerelmi élet.

Nem vagyunk „türelmetlenek”, az igazság az, hogy lemaradásunkhoz viszonyítva fejlődésünk valóban lassú. S ez a lassúság, úgy tűnik, elsősorban igénytelenség következménye. A pénzelésben, az organizációban, a kéaderképzésben, a hozzáállásban egyaránt.

Nemrégiben egy új népköltési szöveggyűjteménnyel gazdagodtunk. A közreadók célja nem kevés: „egyszerre szánjuk kötetünket *szakkönyvnek és oktatási segédkönyvnek is*” (Bevezetés, 5. lap).

„Szakkönyv” tehát, a dallamos anyag dallamának közlése nélkül, és „oktatási segédkönyv”, mely helyenként a szöveg alatt jelzi csak, hogy a lejegyzés, ha hozzáértő gyűjtő által, akkor „dallammal” együtt történt, ha pedig nem, hát dallam nélkül. A „dallammal” lábjegyzett szöveg azonban jóval kevesebb, mint ahogy ez valóban a szájhagyományban ma is még él. Pedig „... nem tévesztettük szem elől az Erdélyi János óta a magyar folklorisztikában is számon tartott, s napjainkban már-már szakmai közhellyé vált igazságot, hogy a dallamától elválasztott népdal közlése — s voltaképpen minden más énekes/zenés műfaj pusztá szövegközlése — csupán CSONKA publikálás lehet” — írja Bosnyák István 1985 decemberében, nem egészen egy évvel e könyv megjelenése előtt egy a jugoszláviai magyar népköltészet kutatásának dokumentumait, azaz a népköltészetről írt tanulmányokat tartalmazó könyv előszavában (*Jugoszláviai magyar népköltészet I. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1985*).

Tudatos hát ez a közreadói hozzáállás?

Igen. Ez az a „szöveges” iskola, amely immár több mint százéves, és úgy született, hogy az irodalom, a hivatalos, írásbeli kultúra csinálói „felfigyeltek” a népballadá, a népdalok szövegére. A többire, a dallamra, a hozzájuk fűződő cselekményekre nem, vagy ha igen, inkább elhallgatni igyekeztek azokat, pallérozatlanoknak, a fejletnek tartott városias „szinthez” képest elmaradottnak tartva őket, múltbéli szerepükről, létezésükről mit sem tudva. Így volt ez a századvégi „tudós gyűjtők”-ig, akiknek felismerését Bartók és Kodály tökéletesítette, már a huszadik század elején: „Mi a faluban nemcsak egy csomó dalt, mindegy, hogy százat-e vagy ezret, szóval onnan kimarkolható, elvihető és felhasználható anyagot találunk, hanem másvalamit is, ami nélkül ezek a dalok nem jöhettek volna létre: kultúrát. Bármennyire furcsán hangozzék is, egységes, homogén kultúrát, amelynek az a dal elválaszthatatlan része, mintegy tetőpontja, de mindenestre szerves kivirágása...” Ez a felismerés aztán többek között a „zenei anyanyelv” megfogalmazásában öltött formát.

Ezt a szöveges iskolát jártam valamikor magam is, kitűnő, ma is nagyra becsült tanárok vezetése mellett, s tán az sincs kizárva, hogy pl. balladagyűben, valahol, a magyarázó szövegben ők is megjegyezték: „ennek dallama is van”. A gyakran versszakokra sem tördelt lejegyzés sem volt feltűnő, az egészen másra összpontosított figyelem mellett ez teljesen elikkadt. Így történt, hogy már egyetemista „népdalgyűjtő” koromban, egy jó kötetnyi dallammal gyűjtött népdallal a tarsolyomban egy szép, nyári, késő este kis híján hanyatt estem a padként szolgáló kidöntött fatörzsről, amint lassan kiteljesedett a fülem hallatára egy csókai kisutca sötétjében, az állomás mögött a *Teherbe esett lány* balladája. „Hát ez mi? Te jó isten, ez ballada! És énekelve!” „Naná! Majd szavalja a nép a Kőműves Keletem! Meg a Kádár Katát, te marha!” — szólna akkori önmagamra a mai. De akkor még csak híre volt e tájon a magnetofonnak, lemez sem volt ennyi, a zenei anyanyelv ápolása akkor is iskolán kívültre szorult, mint ma is, afféle magánszorgalmi tétel volt, amely abból táplálkozott (ha táplálkozott, ha pedig nem, hát elsorvadt), hogy dalolni kéne olykor, mint mások, és te csak nézel, olyan hülyén, hogy szinte viszket.

Vajon mi tartja felszínen ezt a mesterségesen csonkító, a dallamos anyagnak is csak a szövegét gyűjtő (és találó) iskolát egy olyan korban, amikor a kottaolvasás már korántsem a kiváltságosok, a nagyon kevesek privilégiuma, amikor alig van ház magnetofon nélkül, amikor a 20—25 éve lejegyzett szövegek, „a tanszéken folyó néprajzkutatásnak másodlagos terméke”-i a nem szakszerűen végzett gyűjtést korrigálendő még mindig szalagra vehetők, és így lehetne őket publikálni, akkor amikor száz éve fennhangon sajnálja a néprajztudomány, hogy vidékünk legnagyobb néprajzosa, Káimány Lajos teljesen botfűlű volt, s mire a fonográf divatba jött, s anyagának bár egy részét rögzíthette volna, betegsége miatt nem cipelhette a dögnehéz masinát.

Vajon mi hiányzik még, hogy ez a félig-hozzáállás megváltozzon, hogy természetessé váljon a teljesség igénye? A *Szedem szép rózsámat* egyik recenziója, Bori Imre már 1971-ben azt vallja: „A népköltészet tehát csak egyik területe a népi életnek: a beszédes, az emlékezet megnyilvánulása a zenével egyetemben amelynek ősi öt fokában (pentatónia) akár ezer esztendőnk mélyét is vallathatjuk ha értjük nyelvét. Be kell azonban vallanunk, hogy a költészetnek, a zenének és a képzeletnek ezt a nyelvét alig-alig értjük ma már, hiszen csak szövegeket látunk bennük, s nem azt a teljességet is, mely bennük, rejtezik vagy mögöttük lapul.”

A közölt anyag egy része dallamos gyűjtés és első közlemény. Vajon milyen értékű „oktatási segédkönyv” e könyvnek pl. az A/V. fejezete, *A gyermekek állatokkal kapcsolatos játékos mondókái*, mondjuk, egy jövődöbéli, városban felnőtt óvó néninek vagy tanárnőnek, akinek a *Csiga-biga gyerekei* („1960-as

évek”), a *Katicabogárka* („1970-es évek”), a *Gólya, gólya, gilice* („1970-es évek”) dallamos mondókáit, vagy az *Egyszerűbb csoportjátékok*, illetve a *Bonyolultabb, énekes-táncos csoportjátékok* című fejezetek bármelyik játékszövegét nem volt szerencséje a szájhagyományból megismerni, csak így, megcsonkítva, dallamától megfosztva, mondjuk, ebből a segédkönyvből? Hogy mutassa az meg ezeket a még újabb, városi generációknak, természetes, azaz dallamos alakjukban? „Önmagunk népi világát” (Bori), amely ma is dallamával él még, hogy ismerjük meg ezzel jobban?

*

A dallamról leválasztott szövegek külön útra indításának hibalehetőségeit nehéz tetten érni épp a dallamismertetés hiánya miatt. Pedig ez gyakran ok nélkül a felszínesség gyanújába keveri a lejegyzőt. Mert lehet, hogy valamilyen specifikum miatt úgy van a szöveg, ahogy a lejegyző közli. De a szöveg—dallam együttélés ismerőjében ott a kérdés: biztos így van ez? Pl. a 150. lapon (E/IV./2.):

*Vörös csákóüvegöm,
Most előm gyöngyéletöm,
Kócsagtoll van mellette,
Bukréta van mögöttem.
Barna babám kötötte.*

*Ha kötötte, jól tette:
Csókot kapott érötte.
— Kössé(l), rózsám, másszor is,
Adok csókot százszor i-i-is!*

1910-es évek
Kórógy — Korog
Én.: Szánki János

gy.: Garay Á.
kézir.: Népr. Múz. (Bp.)
EA 4551, 36/78.

Ha a kilenc sort egy teljes, kilencsoros dallam kapcsolja össze, akkor lehet az utolsó sor vége „i-i-is”. De akkor nem két versszakban írandó a szöveg. Ha viszont kettő a versszak, négysoros, az első versszak vége mért nem „köt-ö-öt-te”? (Az első versszak ötödik sorának hozzáadását afféle refrénsorként fogadva el.)

Vagy a 177. lapon (E/IX./11.):

*Újvidéki kertek alja, jaj, dé homokos!
Vetök belé rozsmaringot, jaj, dé illatos!
Vetök belé lenmagot. Két szeretöm elhagyott
Jaj, de fáj a szívem érted, angyalom!*

1960-as évek
Szlavónia

gy.: Penavin O.
megj.: Szót. I. : 36.

Minden valószínűség szerint a (mondjuk)

*Felsőhegyi falu végén szól a muzsika,
Gyere, csárdás kisangyalom, menjünk el oda!
Ott mulatunk egy nagyot,
A szeretöm elhagyott,
Jaj, de fáj a gyöngye szívem, érte meghalok!*

kezdetű, közismert népies műdal szintén közismert második versszakáról van szó. S ha így van, akkor a szöveg ötsoros. Az ötödik sorából meg valahonnan hiányzik egy kétszótagú szó.

Ilyen ütemhiba gyanúja vetődik fel az E/IX./3. szövegben is (174. l.). Vagy a 165—166. lapon (E/VII./4. a és b):

- a) *Szerelöm, szerelöm, átkozott gyötrelöm,
Miért nem termett volna minden fa tetején?*

Stb. (még négy sor a versszakban)

1960-as évek
Szlavónia

gy.: Penavin O.
megj.: Sztót. II : 142.

- b) *Szerelöm, szerelöm, átkozott gyötrelöm,
Mért nem virágoztál minden fa tetején?*

Stb. (még négy sor a versszakban)

1978.
Kopács — Kopačevo
Én.: Deák Ferenc (kb. 65)

gy.: Katona I.—Olsvai I.
kézir.: gyűjtőknél,
dallammal

Az a) variáció második sorának „Miért” szava alighanem a tollbamondás vagy a leírás hibája. Dallammal ez a hiba nyilván nem esett volna meg. Mint a b) változatban.

Más kérdés, hogy ez az itt hatsoros versszak a dallam szerint három négy-soros versszakból áll, így:

*Szerelöm, szerelöm,
Átkozott gyötrelöm,
Mért nem virágoztál
Minden fa tetején?*

Stb. (Még két versszak.)

Az ismert formától elüt az E/II./6. sortagolása is. Vajon a dallamos anyag logikája vagy a lejegyzők önkénye folytán?

Vagy a 144. lapon (E/III./8.) a dallam hiányában elfelejti észrevenni mind a gyűjtő (Garai Á. 1910-es évek), mind a sajtó alá rendező jegyzetelő, hogy a két egymás után írt versszak tulajdonképpen két különböző népdal. Nyilván az adatközlője gyorsan énekelte (?) egymás után „szöveglejegyzés” alá. Hisz az első versszak hétszótagú, a másik meg tízszótagú sorokból áll:

*Falu végén van egy ház:
Fele gyékény, fele nád.
Uccu, tolla, motolla!
Másnak énram mi gondja?*

*Av vízőn is azt mondja ah hajó:
Nem lehetök én mindenkinek jól
Kormányozzunk hát már utoljára,
Úgy érjünk el rózsám tanyájára!*

Azonos felfogású, szövegcentrikus gyűjtőknél így rögződik a hiba észrevétel nélkül, azaz anélkül, hogy megjegyzést fűztek volna hozzá. Fokozottan szem-

betűnő ez abban a gyakorlatban, amelyet a könyv szerkesztője és jegyzetekkel ellátója követ, ti. hogy egyébként versszakokra szedve csoportosítja az egy dallamon énekelt dalokat is.

Vagy vegyük példaként a 323—324. lapon található (N/II./15.), amelyet előbb 1942. Kozák I., majd 1978-ban Katona I.—Olsvai I. jegyzett le, mindkét esetben dallammal:

a) *A kopácsi utca végig sáros,
Végigmenni rajta nem tanácsos,
Meggötik a kezemet, beverik a fejemet
A zsandárok.*

A jegyzetek szerint „Népies műdal lehet, mivel azonban a gyűjtők kirekesztették, nehéz lesz megjelölni eredetét”.

Bár a dallam nélküli közlés miatt ez pontosan nem ellenőrizhető, s a teljes dal sem azonosítható, minden bizonnyal a II. világháború idején menetelő katonadalként is gyakran énekelt, népszerű s a Tisza-vidéken ma is közismert daltól van szó, mely szerint:

*Udvarhelyi utca, jaj, de sáros!
Végigmenni rajta nem tanácsos,
Mer megfognak engemet,
Meggötik a kezemet
A zsandárok,
Sej, haj, a zsandárok!*

*De én könyörögni nagyon jól tudok,
Arra kérem én a zsandár wrakot:
Eresszék el a kezem,
A babámat akarom
Meggölni,
Sej, haj, megcsókolni!*

Ha azonos dal változatairól van szó, s ez minden bizonnyal így van, akkor a kopácsi szöveg harmadik sora két sorba írandó, mint ahogy a dal daróci, b)-változatával teszik is a gyűjtők. A dallam figyelembe vétele vajon milyen kritériumok alapján kétféleképpen?

A népdalszöveg dallamával együtt éli a maga természetes életét. Anélkül csak csupán. Képezheti külön tanulmány tárgyát, mint ahogy lehet külön könyvet írni, mondjuk, a vakbélgyulladásról, de ahhoz ismerni kell a szervezet teljes funkcióját. Mind az írónak, mind azoknak, akiknek a könyvet írták.

*

Ha cselekményes-dallamos szövegről van szó, még a dallamos közlés sem elég a játék vagy a szokás felvázolása nélkül, legalább a jegyzetekben ki kell erre térni.

Noha ilyen szempontból a könyv néhány teljes fejezetét idézhetnénk, a 23. lapon megtalálható

*Nyuszi ül a fűbe(n),
Úlve szundikál!
— Nyuszi, talán beteg vagy,
Hogy egyet sem ugorhatsz.*

nem „Iskolás eredetű lehet és talán játékkal” a hozzáfűzött jegyzet szerint, hanem óvodás, mégpedig kiscsoportos, és persze hogy játékdal, csak hiányzik a dallama, meg az utolsó sora, hogy: „Hopp! Nyuszi! Hopp!” Meg az, hogy: a gyerekek körbe járnak, az egyik guggol a kör közepén, halántéka mellett felfelé nyújtott mutatóujjaival nyuszifület mutat, a dal utolsó sorára guggolóhelyzetből ugrálni kezd, aki felé, az lesz az új kisnyúl.

Néhány évtizede még játszották a Tisza-vidék óvodáiban. Tán még most is játsszák. Függetlenül attól, hogy újkeletűnek látszik, „műgyermekdal”-ként hat, azaz alighanem nem népi, bizonyosan nem mondóka, a dallam- és jegyzet-hiányos gyűjtés miatti ide sorolás ellenére sem.

*

Az A/VI. jelzésű *Csúfolók, beugratók* fejezet szöveglejegyzéseiben a lejegyzők illdumosító szándékú szövegkorrekciói erőltetetteknek, furcsáknak, valahogy fancsaliaknak hatnak, mint az olyan sajnálni való, fal mellé húzódó, „úri ruhás” gyerekek mozdulatimitációi, akik úgy szeretnének őszintén jól játszani a többi gyerekekkel, de piszkos lesz a fehér harisnya, s mit szól majd érte a falu-ra leereszkedett, városi anyuka, ha kijön a házból.

Mert hogy a

*Szebb a páva,
Mind a pulyka;
Mer(t) a pulyka
(Taknyos orrú).
Rut, rut, rut! . . .*

pulykabosszantóból a negyedik sor, nagyon úgy tűnik, nem szlavóniai, hanem lejegyzői kihagyás, s hogy az alighanem nyelvterületre szólonan elterjedt

*Jancsi,
Tojt a macska,
Hajtsd ki!*

csúfolódókában az a macskára nem jellemző ige olyan „lejegyzői beavatkozás”, mint az április elsején beugratottak csúfolódókájának szlavóniai változatában, mely szerint

*Április bolondja,
Fennmászott a toronba:
Három fertály hatra
Tojik a fogadra.*

Úgyis mindenki máshogy olvassa. Hát akkor mire jó ez az erőlködés?

*

Ezeknél sokkal komolyabb probléma azonban az A/VII. jelzésű *Csoportos játékok előtti kiszámolók* következetesen hibás, bűnösen rossz tagolása.

A magyar (de jó néhány szerb ilyen vers ismerete alapján, úgy tűnik, nemcsak a magyar) kiolvasóknak, kiszámolóknak specifikus a tagolásuk, és korántsem azonos a nyelvtani szótagok elválasztásával a *Szedem szép rózsámat* e fejezete szerint.

A kiolvasók tagoló verselésében egy-egy tag szótaggazdagsága különböző, többek között attól is függően, hogy hol helyezkedik el a versben. Lehet:

*Egy, / kettő, / három, / négy,
Kopasz / csitri / hová / mégy...*

lehet:

Egyem, / kettem, / háromam, / négyem,

lehet:

Egyedem, / begyedem, / tenger- / tánc,

lehet:

Egyedelem, / begyedelem, / kalkan- / tyú,

de nem lehet:

E-gye-dem, be-gye-dem, kal-kan-tyú.

Más a helyzet a vers csattanójával, a végével. Ha az utolsó szó hosszú, akkor az szótagokban csattan:

*Nem kí- / vának / egye- / bet,
Csak egy / darab / ke- / nye- / ret*

Vagy:

*Két kis- / egér, / két kis / nyúl,
Kisza- / lad az / i- / fi- / úr!*

bár ez nemegyszer jogos veszekedés tárgya jó fülű gyerekek közt, hisz az „úr” külön szónak is felfogható, s akkor egy ütemmel előbbre esik a „Te vagy a macska!” Ha ugyanis az utolsó szó egytagú, akkor az az egy tag a „csattanó”, a hangsúlyos végszó, a döntő szó, hisz végső soron ez dönti el, hogy kire jut a „Te vagy ki!”, vagy a „Te vagy a macska!” Akkor az előtte levő szó nem tagolódik:

*Gyere / vissza / zöd ru- / hába,
Cigány / asszony / palo- / tába,
Verd az / orrod / a lu- / kába,
Verd, / verd, / verd,
Jól / bele- / verd!*

És nem lenne „be-le” semmiképp, még ebben a könyvben sem. Mert ez a példa nem ebből a könyvből való.

S ha a már említett *Csúfolók* fejezetben a macskatojatást a gyűjtés nem mindennapi pillanatára való tekintettel, vagy épp a gyűjtő iránti különös tiszteletre ráfogva (mondván: „Nekem akkor így mondták.”) még tán el is lehetne hitetni azzal az olvasóval is, aki emlékszik a gyerekkorára (bár a szöveg hitelessége kedvéért ilyenkor illik a gyűjtőnek rákérdeznie: „Az utcán is így kiabáltak?”, és ha nem, akkor nem becsapni igyekezni a nyájas olvasót, ez a rossz tagolásra oktatás új, vétkes csonkítása annak a népi kultúrának, amelynek a szolgálatában ez a könyv is született.

Mert minden valószínűség szerint ez ügyben nem kell majd félteni a falusi, kisvárosi vagy város végi gyerekek, a magyar tagoló verselést ösztöneikkel élők természetes ritmusérzékét. De ha „egyszerre szánjuk kötetünket szakkönyvnek és oktatási segédkönyvnek is”, e két-három tudományos intézmény készítette, két

ország neves szerzőivel, recenzenseivel fémjelzett könyvvel a kezében vajon hogy fog reagálni a tájékozatlan, hitelt, tudományos biztonságot kereső, fiatal pedagógusjelölt?

E korrekció ellenére. Mert az újságban, folyóiratban kinyomtatott szó elszáll. A könyv megmarad.

*

Ha a tagolás nem lenne hibás („Ár-kot ugrott a cigány...”), azaz a lejegyzés és a közlés a kiolvasók vagy kiszámolók helyes tagolása szerint történt volna, az

*Ár-kot ugrott a cigány,
Eltörött a lába,
Elment a bíróhoz,
Tegye palotába,
Betette palotába,
Szálka ment a valagába,
Dí, dá, dú, te vagy az a nagy szájú.*

kiszámolóban a közreadó maga is észrevette volna, hogy az ötödik sorban (Betet- / te a / palo- / tába, / Szálka / ment a / vala- / gába,) hiányzik a névelő. Meg azt is, hogy az utolsó sor két sor.

*

Bár a régi közlések egy bizonyos fokig kötelezik az újraközölőket, a hibák korrekciója, éppen a szövegközpontú publikálásokban, legalább a jegyzetekben való figyelemfelhívás erejéig, indokolt, sőt ez esetben is elvárható lett volna. Pl. a *Bonyolultabb énekes-táncos csoportjátékok* fejezetben az 1b) jelzésű felelgetőben a felelgetésjelzés minden bizonnyal nem a valós játékot követte:

— *Vess által, vess által!*
De jó révést vetlek!
— *Nem vethetlek, nem vethetlek.*
Ki szolgálai vagytok?
— *Ferenc József mi királyunk,*
Az is nekünk ellenségünk.
— *Miről való ellenségtek?*
— *Arról való ellenségünk.*
— *A mi hidunk aranyos vala,*
— *A mi lovunk patkós vala.*
— *Mind feltörettetünk.*
— *Holnap délre arra megyünk:*
Fenyőfából hasogassunk;
Arannyal, vinccsel.

— *Ződ ág, ződ levelecske.*
Nyitva van az aranykapu,
Csak bújjatok rajta!

— *Bújj vissza, bújj vissza!*

A jegyzetek szerint: „...szívmelegítők a 48-as szellemre utaló sorok Ferenc Józsefről; értékét csak növeli, hogy e játékot épp az ő uralkodása idején gyűjtötték!”

A ma is gyűjthető (1972-ben még gyűjthető volt!) felelgető játékszöveg alapján, a Ferenc Józsefnél alighanem jóval öregebb szöveg felépítése feltehetően így helyes:

— *Vess által, vess által!*
De jó révészt vetlek! (Érthetetlen sor)
 — *Nem vethetlek, nem vethetlek,*
Ki szolgálai vagytok?
 — *Ferenc József mi királyunk!*
 — *Az is nekünk ellenségünk!*
 — *Miről való ellenségetek?*
 — *Arról való ellenségünk*
A mi hidunk aranyos vala
A mi lovunk patkós vala,
Mind feltörtettünk!
 — *Holnap délre arra megyünk,*
Fenyőfából hasogassunk,
Arannyal, vinctsel.

Ződ ág, ződ levelecske stb.

— *Ateresztenek-e az aranyhídon?*
 — *Nem, mer nem tudjuk, hogy*
Ki népei vattok?
 — *Lengyelország jó királa!*
 — *Az is a mi ellenségünk!*
 — *Miről való ellenségetek?*
 — *Hidunk lábát étörtették,*
Soha még nem csinátatok!

— *Ácsok vagyunk, ácsorogunk,*
Arany hídlábat csinálunk!
 — *Méhették!*

Bújj, bújj ződ ág stb.

Zenta, 1972

A dallamos forma meghallgatásával az is kirúnt volna, hogy a *Bújj, bújj, ződ ág* másik variációjában (45—46. lap):

Bújj, bújj, ződ ág,
Ződ levelecske,
Nyitva van az aranykapu,
Csak bújzatok rajta!

minden valószínűség szerint nem ennek kellene állnia: „Itt a két gyermek leengedi a karját”, hanem annak, hogy:

Rajta, rajta, rajta,
Leszakadt a pajta,

s itt csapja le a két gyerek a karját, míg a lánc megfogandó szemei már szaporozott léptekkel szeretnének továbbjutni, de:

Bent maradt a macska!
Stb.

*

A *Verses illem- és életszabályok* fejezet előszava szerint: „Ezeknek a verses szabályoknak kiterjedt rokonságuk van: végeredményben emlekeztenek a szó-lásokra, egyes köszöntőkre, lakodalmi rigmusokra és a féktelen, jókedvű és meg-lehetősen szabadszájú táncszókra is, mindezeket később sorra bemutatjuk.”

A G/II. *Tánckurjantások* című fejezetnek mind a négy kurjantása szelidebb szövegű, mint némely gyermekjátéké.

A C/II. *Tréfás névnap-i köszöntők* fejezet jegyzetei szerint „A tréfás köszön-tők a komolyak visszájára fordításai, csak bizalmas baráti körben hangozhat-nak el, amikor nem sértődik meg senki. Ezeknél sokkal szokimondóbb szöve-gek is vannak; kissé emlekeztenek a tréfás-gúnyos dalokra és a vőfélymon-dókákra”.

Az olvasóban természetesen vetődnek fel a kérdések: hol vannak ezek a „sokkal szokimondóbb” szövegek? Vajh ez a könyv nem a népnek szól-e? Ma-gáról a népről, amely a sokkal szokimondóbb szövegeket természetesen hasz-nálja... A kicsit is hozzáértő meg úgyis látja a beavatkozást. Akkor kivel is játszunk „tudományos” vagy „pedagógiai” szembekötődést? A szó elszáll, az írás megmarad alapon a jövővel? Mi jögon?

Es vajon igaz-e, hogy ezek a szövegek „csak bizalmas, baráti körben hangoz-hatnak el”?

A kötetben rendre illdomosra igazított lakodalmi kurjantások eredetijét utca-hosszat kiabálják a kötetből kimaradt vőfélyszöveget pedig egy sátornyi ven-dég előt mondják. Nem suttozva. Ahol ott a fél falu. Apraja-nagyja.

*

A *Szerelmi népdalok* fejezet előszava szerint (122. lap): „A fiatalságnak ez a fő műfaja néhány évszázaddal korábban, amikor még nem maguk válasz-tották, hanem kinek-kinek kijelölték a párját, nem volt ennyire népszerű, sőt sokan ellenérzéssel hallgatták. E régebbi korok maradványa lehet többek kö-zött az a tartózkodás is, mellyel a népdalok beszélnek a szerelemről: inkább „virágnyelven” szólanak, sokszor nem is magáról az érzelemről, hanem külső-ségeiről, ill. nagyon áttételesen, stilizálva a szerelemről is.”

Nem hallgatható el, hogy ennek a meglehetősen felszínes, Gyulai Pál-os, egy kicsit osztrákos (vagy ott is csak bécsi?), a népet magasról, idillikus szem-üvegen át látó szemléletnek, mely a népdalszövegek bevezető képeit amolyan „kedves”, tekingetés és benyomás szülte, de valójában meg nem értett valami-nek tekinti, dokumentáltan mondanak ellent a régi gyűjtők és néprajztudósok (Vikár Béla és társai) kor- és kultúraközelből írt tanúságai, akik e képek szim-bólumrendszerének megértését iparkodtak az úri világnak lehetővé tenni már a század elején (csak az neki, akárcsak Ady szimbolizmusa, sehogy sem tet-szett), s az új, ezt a kérdést helyre tenni igyekvő tanulmányok sora is a leg-újabb időkig (Bernáth Béla, 1984). E szimbólumrendszer alapján világossá válik ugyanis, hogy ez a „virágnyelv” sokkal sűrítettebb, sokkal életesebb annál, minthogy egy egész nép a szerelemről, „nem is magáról az érzelemről, ha-nem külsőségeiről, ill. nagyon áttételesen stilizálva a szerelemről is” hozzáál-lásban beszéljen egymással, s az is, hogy a klerikális, hivatalos kultúracsiná-lók ezt miért tartották „fajtalán fűzfapoéták szemtelen beszédeinek”, s űzték, tilalmazták századokon át tűzzel-vassal.

De még ilyen alapállásból is, bővebb magyarázat nélkül ma kissé furcsán hat egy olyan versszak után, mely szerint (130. lap):

*Pince, pince, tizenhárom sor pince.
Most akadtam egy igaz szeretőre.
De szeretnék véle hálni egy ágyban,
Fáradásom hogy ne legyen hiába!*

egy olyan jegyzet, hogy: "...menyecskével — megtaláljuk egy dévaj mulatónótában (...), a vágy ott illendőbb, bár a lányokkal való „hálás” sem feltétlenül jelentette az elhálást”.

Hát — végső soron — nem. Ma sem jelenti. Még egy ágyban sem. Csak akkor mégis hiába lett a fáradtság. A negyedik sorban.

S ha ugyane dal második versszakának a megértéséhez a népdalszövegek gazdag szimbólumrendszeréből csak egyet adunk meg Vikár Béla hagyatékából, hogy a ló legény jelképe (a „kis pej lovam” tehát magam vagyok) s a rá való lószerszám a szerelemé (kötöttségé), akkor a

*Vízimalom, őrsled meg a búzámat,
Ne fáraszam én a pej paripámat!
Pej paripám csárda előtt enyelög.
Nézz ki, babám, hogy áll rajta a nyereg!*

szöveg „vázimalom”, „búzaőrés” erotikus jelentésének, s az egész versszak valós tartalmának megértését bízzuk a „nyájas olvasóra”.

És több szempontból elgondolkodtató egy *Régies, vallásos színezetű bordal* ama jegyzetrésze is, hogy: „itt nem közölt, 3. szakasza váratlan drasztikummal zárul” (133. lap).

Ha a fenti előzmények után „drasztikum” alatt egy hangos nevetésre ingerlő, néven nevezett, erotikumba kunkorodó sort feltételezünk (amit a nép egyáltalán nem tart drasztikumnak, csak a jegyzetelő), az ilyen szövegek szemellenzőtlen vizsgálójának ez bordalban egyáltalán nem „váratlan”. Ha a váratlanság mint szövegvégi fordulat az, úgy az megint természetes tulajdonsága az ilyen szövegeknek. Mint viccek a poén.

Mindezt helyére téve, megismerésével nem lett volna tomlottabb sem a tudomány, sem a letagadással nem, csak megismertetéssel oktatható fiatal és idős olvasó.

Az előszó előrejelez: „Műfaji szempontból (...) minden olyan szövegfélét bevettünk, amelyet az itt lakók ismertek (...). Nem voltunk olyan szigorúak a népies műdalokkal és az irodalmi vagy iskolás eredetű szövegekkel, mint általában szokás, hanem ezeket is beiktattuk, ha itt népszerűek és szépek is voltak.” E sok minden alól előre felszabadítást remélő (sok szempontból megkérdőjelezhető) alapállás ellenére is felvetődik a kérdés: Pl. az E/VI./2. (161. lap) a) és b) variánsai mindössze annyiban különböznek egymástól, hogy a két közölt versszak közül az egyik az első, a másik a második? Külön magyarázat nélkül kétszeri közlésüket vajon mi indokolta? A versszakcseré? S ha az olyan közismert, szép magyarnóta szövegének a közlése is indokolt, mint a *Befűjta az utat a hó kezdetűt* (azt mondják Ady kedves nótája is volt), mindössze egy-két szóhiba eltéréssel a „hivatalosan ismert” szövegtől („Tóth Kálmán, múlt századi népies és népszerű betyárdalának változata” — 326. lap), akkor ugyanerről a területről még nagyon sok szép magyar nóta szövegéé indokolt lehetne a „jelenlét” ürügyén. A népdalgyűjtők ezeket általában tévedésből jegy-

zik le. (Elterjedtségük, változásaik KÜLÖN tanulmányozásának szüksége, sőt e kultúra méltánytalan tudományos elhanyagolása vitathatatlan.) Bár a tévedésből való lejegyzés itt nem áll fenn, mégsem kapunk választ a jegyzetben: a két versszakos nóta közlése itt hogy s miért lett négyszakaszos?

Vagy a *Nincs cserepes tanyám* kezdetű magyarnóta szövegtörődék (mert az utolsó három sora hiányzik) csonkasága ellenére miért van két versszakra törve? Egy tudományos igényű könyvben meddig lehet mentés a lejegyzői önkény? A dallamos odafigyelés mindezt magától értetődően tette volna helyre.

A *Betyárdalok* 18. számú szövege, a *Fürdik a holdvilág az éj tengerében* (325. lap) nem „Petőfi *Alku* c. versének folklorizált változata, balladakönyvünkben feldolgoztuk...”, ahogy e dal jegyzetében áll (327. lap), hanem Petőfi: *Fürdik a holdvilág az ég tengerében* című és kezdetű versének nem folklorizált, hanem csak megzenésített alakjának rosszul megjegyzett töredéke.

Lényeges ez az eltérés az *Alku* c. Petőfi vers népdallá alakult szövegéhez viszonyítva. Az *Alku* szövegéhez a nép, elébe is, utána is, további versszakokat költött szervesen beépítve Petőfi két versszakát. A *Fürdik a holdvilág*, ... gal ez nem történt meg. Megmaradt szép műdalnak, feltehetően itt is az ismert dallam részletein. A rosszul megjegyzett szöveg még nem elég, hogy egy műdal népdallá ütessék, még ha Petőfi-versről van is szó.

Sokadik probléma, hogy rákérdezéssel a többi megzenésítetu Petőfi-vers közül biztos még jó néhány fellelhető lett volna a Drávaszögben. (Pl. a *Tíz pár csókot egyvégéből*, hisz minden lakodalomban játsszák frissenként. Vajon milyen kritérium indokolta hát e romlott Petőfi-szöveg beiktatását?

*

A népdalszövegek dallamuktól független megítélése, kategorizálása a *Panasz- és átokdalok* kategóriájában látványosan üt vissza. Mert ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a szöveg s a dallam együtt képez egészet, azaz „...nem igazi életformájuk az itteni írásbeliség...” (7. lap), az *A Dunáról fúj a szél* soráról ismert dal, akár úgy folytatva, hogy „Feküdj mellém majd nem ér!” (Várdaróc), akár úgy, hogy „Feküdj alám, maj(d) nem ér!” (Haraszti), sehogy sem látszik panaszdalnak, még akkor sem, ha kvinttel lejjebb az a két sor következik utána (csak érthető lenne, miért külön versszakként?), hogy „Ha Dunáról nem fújna, / Ilyen hideg nem volna!”, és éppen nem az, hogy „Nem fekszem én kend mellé, / Úgyse leszek a kendé, / Dunáról fúj a szél.” A dal egyéb, a Drávaszögben még nem lejegyzett (vagy kihagyott?) szövegei, melyek szerint „Sárga tyúknak a bögye, / Adj egy kicsit, te Bözse. / Dunáról fúj a szél, / Sárga tyúknak a nyaka, / Adj egy kicsit, te Kata. / Dunáról fúj a szél” vagy a „tandalként” futó „Szőlőhegyen keresztül, / Megy a kislány öcsöstül” kezdetű szövegek egymás után kérdőjelezik meg „panaszdal” voltát ennek a vidám kanasztánc-szövegrésznek.

Hasonló a helyzet a 3. számú szöveggel is (287. lap), a *Fejem fölött hiába dörög az ég* kezdetűvel („Nem bánom én akárhogy zörög az ég” — Zentán s a jugoszláviai Tisza-vidéken), „A buzámát mégse (úgysé, sosé) veri el a jég, / Mer én „biztosítottam”: / Földjeimet (házam, földem) eladtam, / A kopácsi vendéglőbe megittam (Szép zéntai kislányokkal mulattam)” versszakkal. Mind a dal többi szövege (a *Szégedébe két úton köll bémenni, a Széged felől jön egy fekete hintó, a Kisegek felménének a menyégbe meg a Hej, kocsmáros, té fogod ezt megbánni, / Nem fogom a borod többet meginni* kezdetűek a Tisza-tájon), mind pedig a dallam arra enged következtetni, hogy a „panaszos-tréfás borsal” helyett a jegyzetekben elég lett volna csak az utóbbi két szót hangsúlyozni, mert valójában a tipikus regrutanóták családjába tartozik a dal egésze, csak annyira panaszdal, mint a többi regrutanóta.

A közreadók mind a derenkázás táncdalszövegeként, mind a panaszdalok kategóriában (226. és 287. lap) közlik a szöveget:

*Falu végén a vasvella,
Mégis beült a kolera,
Sem urakra, sem papokra,
Csak a szegény parasztokra.*

A szöveg egészségügy-történeti, járványtani háttérű. Hogy a kolera (amit egyébként a betegek ürülékéből, hányadékából, víz, étel és piszkos kéz útján a szájon keresztül a szervezetbe jutó élő kórokozó okoz) „bc ne üssön” egy-egy település lakói közé, azok a tűz mindentől tisztító s a vasvilla (fegyver) mágiikus erejében bízva „szervezetten” próbáltak védekezni állandó tűzzel, vasvillákkal állva őrt, néha csak vasvilla állítással a falu körül, főleg az utakon. Csoda-e, ha a kolera mégis felütötte fejét?

A szöveg valamennyi eddig ismert dallama vidám. Gúnydal, játékos táncdal szerepe jóval valószínűbb, mint a panaszos, komoly eredet.

Az egyetlen átokdal pedig valószínűleg eredetileg is mindig dallamtalan, rimes-ritmusos, „igéző” átokszöveg-töredék. „Dal” volna méltán megkérdőjelezhető.

*

Más jellegű hibák is találhatóak a *Betyárdalok* című fejezetben (N/II.). Az 5. számú dal jegyzete szerint „Pásztordalként már találkoztunk vele a K/II./14. szám alatt” (326. lap.). A K/II./14. szám alatt pedig hiába keressük az „Ebben a búzában füttyörész valaki” kezdetű szöveget. (Pedig ott jobb helye lett volna, mint a betyárdalok között, hiszen a meglopott pásztor füttyörész.)

Aztán ugyanennek a fejezetnek a 11. szövegéhez fűzött jegyzet szerint újra csak: „Pásztordalként már találkoztunk vele (K/III./9.)...” A jelzett helyen közölt szöveg azonban halászdal szövege (279. lap), mégpedig félreérthetetlenül az.

*

A *Szedem szép rózsámat* című könyv különös értéke, hogy a lírai népköltészet szövegrészét próbálja meg „az emberi élet és az év menete, azokon belül pedig alkalmak és a mondanivaló (tartalom) szempontjából” csoportosított rend szerint bemutatni. Ez a rendezés hasznosítani igyekszik „az eddigi csoportosítási módszereket, de figyelembe veszi a helyi sajátosságokat is”, azzal, hogy „a rendszerezést esetenként tovább is fejlesztettük”.

E nagyon komoly vállalkozás jó néhány meghatározó, adott és vállalt korlát közt jöhetett létre: a teljes magyar népköltési anyag százezret is meghaladó dalának, ennek a számnak a sokszorosát kitevő versszakainak csak komputer segítségével elképzelhető „feldolgozása” még késik. Helyi anyagban egy ilyen rendszerajánlat könnyebben kivitelezhetőnek látszott, már csak mennyiségi okokból is, hisz az anyag itt egyszerűbben áttekinthető. De itt a rendszerető, adott meg vállalt okokból válogatásra kényszerült, majd „Gyűjteményünk elsősorban olvasókönyv” megjegyzéssel szeretett volna „mintát adni azoknak, akik a tudományt és annak népszerűsítését egyszerre szolgálják”.

Úgy tűnik, ezt a követendő „mintát” egy másik szellemi néprajzi termék, a balladaszakértő Vargyas Lajos könyve képezi (egy-egy vitatható tétele ellenére is). A *magyar népballada és Európa* című könyvében szintén szöveg szerinti rendezésben (teljes magyar és európai összefüggéseiben), természetesen dallammal közli a balladákat, sőt azok dallamváltozat-rendszerét is a teljes ismert

magyar anyagban, így egyszerre szolgálja a tudományt s a népszerűsítő tájékoztatást.

Mert a népdal népszerűsítése dallam nélkül nehezen elképzelhető, a dallamok feldolgozását (helyi méreteken persze) Olsvai Imre, a viszonylag is kevés dallammal gyűjtött anyag egyik társgyűjtője elvégezhetette volna. Hogy a fő célt ne zavarja, hát függetlenül bár.

A rendszerek lehetnek elfogadhatóak, elfogadhatatlanok, vitathatóak, nyomós érv vagy ismeretbővülés eredményeképpen bővíthetők, bonthatóak vagy változtathatóak, de nélkülük az áttekintés lehetetlen. A rendszerek mindig mesterséges skatulyázgatásai egy-egy élő anyagnak, melynek tagjai, határértéket képezve gyakran kilógnak a tipikus példányok közül, illetve „a kisebb műfajok hallatlan képlekenységére, átalakíthatóságára” (7. lap) való tekintettel mindig lesznek átfedések, se ide, se oda, azaz ide is, oda is sorolható, ez esetben népdal-, illetve mese-, játék- vagy egyéb szövegek. Tájönkénti, nyelvek szerinti, országokkénti összevetések elképzelhetetlenek rendszerezések nélkül.

De rendszerezés sem eshet a teljességre való törekvés igénye, a probléma minél teljesebb megismerése, az ismert anyag sokoldalú számbavétele s állandó szem előtt tartása nélkül. „A múlt nem azonos azzal, ami megmaradt belőle” — írja László Gyula. A múlt iránti becsület kérdése az is, hogy ami belőle megmaradt, azt szándékosan vagy téves hozzáállásból ne csorbítsuk tovább. „Ha azt akarod, hogy soká élj, írj könyvet, ültess fát, vagy csinálj gyerekeket!” — mondja egy régi, kínai közmondás. A könyvbe írott szó becsülete, a tudományosság igénye s az oktatási szándék a felszínesség vádját csak úgy kerülheti el, ha erre a másilyn lejegyzésre, tálalásra és taglalásra nem volt meg a könyvírók objektív lehetősége.

D. BURÁNY Béla

VÁLASZ BURÁNY BÉLA BÍRÁLATÁRA

Burány Béla lendületes, indulatos bírálatából már-már az derül ki, hogy valamilyen konok megátalkodottságból fordítunk hátat a népdalok dallamainak, s e megbocsáthatatlan mulasztásunk ósdi és egyedül áll. A népdalok kettős egységét valló jelesebb dallamkutatók sem voltak soha pápábbak a pápánál, és önálló szövegközlések (Banó István, Bori Imre, Dávid András, Kósa László és mások) is mindig folyamatosan jelennek meg, többségük még a dallamok meg- és hollétét sem tünteti fel. A szöveg és a dallam együttese egyébként nem állandó, szövegtípus és -változat is több van, mint dallam, szétválasztásuk tehát indokolt. Mi is *olvasó*-, nem pedig dalos- vagy játékönyvet adtunk kézbe (7. l.), szakmai-nevelési célzattal.

Ami a dallam és a szöveg egybetartozását illeti, úgy tűnik, Burány ismét „felfedezi Amerikát”: egyetemista „népdalgyűjtő” korában (!) egy csókai kisutca sötétjében döbben rá, hogy a balladát éneklük. Bizony, s ezt már az általános iskolában is tanítják.

A 600 egynéhány szöveg majdnem kétharmada (383) dallam *nélkül* került lejegyzésre, jó egyharmada (224) melódiájával együtt, s ezt minden egyes esetben jelezzük. Eredeti tervünk az volt, hogy balladakötetünkhöz hasonlóan a dallamokat is közöljük. Amikor nyilvánvalóvá vált, hogy terjedelmi és egyéb okokból erről szó sem lehet, „alább adtuk”: a legszebb és legjellemzőbb dallamokra akartunk szorítkozni. Ez a tervünk is megghiúsult. Sőt ki kellett hagynunk egy összegező tanulmányt, a történeti énekeket és a katonadalokat, néhány mutatót, mindezzel nem kis zavar keletkezett az átszámolásban. Tehetnénk ugyan egymásnak szemrehányást, de időközben elkészült Bodor Anikó *Drávaszögi népzeneje*, mely a Jugoszláviai Magyar Népzene Tára ismert sorozatban remélhető gyorsasággal jelenik meg, és pótolja a *kényszerű* hiányt. E kötettel a drávaszögi kiadványok sorozatának *kilencedik* darabja jelenne meg. Távlati tervünk a tág értelemben vett helyi folklór teljes egészének feltárása és közzététele. Jó lenne, ha minden népcsoportról „csak” ennyit tudnánk! Az el nem végzett munkákat azonban csak általánosságban és sommásan lehet elmarasztalni. Mindig az jár rosszabbul, aki dolgozik, pedig neki van igaza.

Burány Béla kifogásai mind mennyiségi, mind tematikai szempontból az anyagközlés kisebb és kevésbé jelentős hányadára-oldalára vonatkoznak, ám a hangvétel ennek épp ellenkezőjét sejteti: mozsáragyúval lő verebekre! Ha csak egyetlen jó szava is lenne, sokkal meggyőzőbb lenne bírálatja is, melyre azonban komoly felkészültsége és éles szeme miatt is érdemes válaszolnunk.

Burány Béla szerint a dallam és a szöveg erőszakos és indokolatlan szétválasztása eredményezte a sor-, az ütem- és a szótagolás hibáinak nagyobb hányadát. Jelentős részben igaza van ugyan, csak azt nem írja, hogy e téren, mindmáig általános a bizonytalankodás, és hogy a szerkesztők „felelőssége” megoszlik a gyűjtőkével (harminc gyűjtő kb. száz év alatt hozzávetőleg ezer szöveget rögzített, ahány, annyiféle módszerrel, nem mindig sikerült közös

nevezőre jutni). Nem gondoljuk ugyan, hogy épp ezek a formai kérdések lennének a legfontosabbak, de lássuk a kifogások némelyikét!

E/IV./2. 150. l. Amíg Garay fonográfhengereinek és kéziratok gyűjtésének „szembesítése” meg nem történik, fennáll a tévedés lehetősége, ebbe a hibába mások után mi is beleestünk.

E/IX./11. 177 l. Követtük az eredeti közlés szövegét.

E/II./6. 136. l. Az énekes tagolta így.

E/III./8. 144. l. A két eltérő szótagszámú dalt Garay „párosította”, mivel az egyik csakugyan társul más szakaszokhoz is, bennünket is megévesztett. E tévedést elkerülhettük volna.

A/X./1./b. 44. l. A kiegészítést köszönjük. A játék(szöveg) nyilvánvalóan régebb a századfordulónál, de a maga idejében Ferenc József ellenségként említése — gondoljunk pl. a korabeli iskolai oktatásra — figyelmet érdemel. Ha ma is így mondják, az viszont sokkal kevésbé meglepő.

N/II./17. 325. l. A közlő tagolta így, mi csak átvettük.

L/I./3. 287. l. és L/II./4. 287. l. jegyzetei jelzik az ismétlődést. Köszönet a járványügyi kiegészítésért.

Burány Béla vitába száll a szöveg szerinti műfaji besorolás néhány esetével, mintha e valóban kétes határesetek a szerkesztők önkényére vallanának, holott előfordul olyan eset, hogy dallamcsere révén pl. a Lesütött a nap a síkra, Járnak énutánam *sírva*... katonadalra éppen gyors karikázót járnak a *lányok*. Miért lenne főbenjáró bűn a Falu végén a vasvella... (287. l.) kezdetű bordalnak a panaszosok közé való besorolása, amikor ilyen és hasonló esetekre *előre* (a 285. lapon) felhívtuk a figyelmet? Kissé hasonló, de valamivel bonyolultabb a helyzet a Dunáról fúj a szél... kezdetű dalsalóddal (286. l.).

Burány Béla felveti a népies műdal kérdését, e műfaj közlése máig vitatott. Biztatjuk ugyan egymást, mégis elhagyjuk ezeket, sem hely nincs elegendő, sem pedig fontosságuk nem elsőrendű. Mi is csak mutatványt közöltünk, mert ha felnyitjuk a zsilipet, a népdalok szorultak volna ki. Mindnjájan várjuk a legelfogadhatóbb megoldást.

Az 1950-es években még keményen megrótták a gyűjtőket, mert az egyik Mátyás királyról szóló tréfás mesében a szókimondó juhászegény elszerette a leányt, és az apa ilyen kitételrel nyugodott bele: Hát legyen meg az esküvő, ugyanis *megőstoltatók* már egymást! Most pedig Burány Béla az ellenkezőjét kéri tőlünk számon: miért nem hagyjuk meg drasztikusnak és erotikusnak (esetleg obszcénnek) a szöveget? Ez inkább a korszellem változására jellemző, mintsem külön-külön valamennyiünkére. Nincs azonban e kérdés sem megoldva. Minden sora igaz Burálynak, amikor a nép keresetlen vagy nagyon is keresett szókimondásáról, szabadszájúságáról ír, de akárhogyan is van, a sikamlós-malackodó műfajok *alkalmiak*, még akkor is azok, ha korra és nemre való tekintet nélkül mindenki hallhatja (ez nem azonos a *mondhatjával*). De iskolában, temetesen és még felsorolhatatlan sok helyen és módon, bizony, tartózkodnak tőle, holott csakugyan mindenki kiskorától ismeri ezeket. Az iskolaorvosok felvilágosító órákon még akkor is bélsarat mondanak, ha ezt a gyerekeknek külön meg kell magyarázniuk. Csak a szótár bír el naturáliákat vagy más, szűkebb körű szakkiadvány, mi pedig kötetünket valahogy mégis többeknek szántuk.

Ennek értelmében „meggyónjuk” Neki, hogy az A/VI./3.b. 250. l. és az A/VI./7. 27. l. szövegeit mi „szelfidítettük”, de már a tánckurjantásokat (G/III.) nem, alig volt több, érdemi gyűjtésük kéziratunk lezárása után kezdődött. A tréfás névnapki köszöntők (C/II.) kérdése is nyitott, Burány Béla képviseli a „modernebb” álláspontot. Kéziratunk majd fél évtizedig hevert kiadatlanul, ma kissé „szabadosabbak” lehetnének és lennének is.

Sokban hasonló az ún. „szex” kérdése. A korábbi kutatás csakugyan vakon ment el a szerelmi népdalok kendőzetlen és rejtett jelképrendszere mellett; ebbe a hibába szinte mindnyájan beleestünk, de ez még nem Gyulai Pál-os, nem is osztrákos vagy éppen bécsies vonás! Most legutóbb vált csak némileg elfogadottá e (burkolt) képrendszer kifejtése, könyvünk még korábbi álláspontot tükröz. Azóta viszont valóságos gátszakadás történt: a szakmát és a piacot is elárasztották a sikamlós olvasmányok, egyes szerzők pánszexuális, neofreudista túlzásokba estek. Biztosan helyére kerül mindez, de mi nem vállalhattuk e munkát, könyvünknek más jellege van.

A *közönséges* hibák ennyi adat és összehasonlító jegyzet esetében aligha kerülhetők el. Burány Béla néhány ilyent is talált. Pl. N/II./18. 325. l. Csakugyan nem az Alkuról van szó, de balladakönyvünkben a Fördik a holdvilág van feldolgozva, mégpedig majdnem úgy, ahogy bírálatában Burány Béla kéri.

A különféle forrásokból összeszedett 600 szövegünk feldolgozása és az említett kényszerű megoldások felmentést adhatnak a felszínesség látszata alól. Még csak azt sem mernénk mondani, hogy *nagyobb* igyekezetünk mellett is máskor tökéletes munkát fogunk végezni.

KATONA Imre és LÁBADI Károly

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

SZÓBUBORÉKOK KÉP NÉLKÜLI NÉGYZETEK BEN

Böndör Pál: *Ebihalak*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1987

A szükkár, „karsztosított” versek írójaként ismert Böndör Pál legújabb kötete, az *Ebihalak* prózakönyv: ifjúsági regény. Hogy „regény” az *Ebihalak*, afelől nincsenek kételyeink, még ha meglehetősen szabálytalan is. Megtanulhattuk már, hogy a regény nem öntőforma, hanem elasztikus, amolyan „csupabendő”, mindent — esetenként más műfajokat is — bekebelező műfaj. Ámde hogy „ifjúsági” lenne az *Ebihalak*... Nos, talán akadnak olyan olvasók, akik ezt kétségbe vonják. Való igaz, hogy az *Ebihalak* nem minden tekintetben felel meg az ifjúsági regény követelményeinek: nincs érdekesítő cselekménye, hősei sem olyan jellemek, akikkel az ifjú olvasók maradéktalanul azonosulni tudnának, híján van az okító szándéknak, izgalmas fordulatoknak. De nem biztos (sőt biztosan nem), hogy töredékes, széthulló világunkban az ifjúság körében csak a kerek történeteknek, didaktikus meséknek, érzelmes múltidézéseknak van keletjük. A tömegmédiумok, a képregény, a komputerek egyeduralmának korát éljük: miért ne olvasnának hát szívesen a fiatalok egy olyan könyvet, amely már legelső fejezetcímével (Beszédfelhőcskéék ebihalak feje felett), valamint a képregénytechnikát idéző megoldásaival, tárgyával az ő világukra (is) utal? A kérdés — remélhetőleg — szónoki. Következésképpen: szükségtelen megkérdőjeleznünk a szerző műfajmegjelölését.

„Ebihalak.” Az ebihal, bizony, eléggé száználmas állatka, közönségesen békaporontynak nevezik. Kedvező fejlődési feltételek mellett béka lesz belőle, de egyelőre csak „lárva” — az értelmező szótár szabatos meghatározása szerint —, „a béka vízben élő, kopolyúval lélegző, lábatlan, halhoz hasonló alakú lárvája”. Úgy indul a regény, hogy ketten — szóhasználatuk arra vall, hogy kisfiúk; később meg is nevezik egymást: Angél és Jode — az ebihalakról beszélgetnek. Egyikük azt javasolja, hogy menjenek a lápra ebihalakat fogni. „Mi a fityfenének?” — kérdezi a társa. „Befőttesüvegbe rakjuk őket. Megfigyeljük, hogyan lesz belőlük béka” — válaszolja emez. (A szövegben nincs utalás a

megszólaló személyre. Csak párbeszéd van. A szereplők „egyenesben” beszélnek.) Hogyan lesz az ebihalból béka — netán az átalakulás eme folyamatát szeretne volna Böndör Pál regényével demonstrálni? Pontosabban azt — az ebihal—gyermek párhuzam nyilvánvaló —, hogyan lesz a gyermekből felnőtt? (Hogy a felnőttek a „békák”, az kiderül az egyik szereplő szavaiból: „A lakók átalakulnak békákká...” — mondja Angél a mocsár helyén épülő toronyház leendő lakóira gondolva.) Az átváltozás fázisainak ábrázolásával adósunk maradt az író. Elmaradt a fejlődésrajz, elégtelen az alakábrázolás, a helyzetkép, nincsenek eléggé kidomborítva a társadalmi vonatkozások. Csak jelzetek vannak. Szóbuborékok kép nélküli négyzetekben. Szándékolt szűkszavúság. Mert — föltevésünk helytállóságát bizonyítja az egész töredékes regényvilág — Böndör *csak* ennyit akart: leképezni az alaktalanságot. Az ebihalakból nem lesznek békák: megmaradnak ebihalaknak.

A mindössze százoldalas regénynek három szereplője van: Angél, Jode és Vidáts Kornél. Főlépésük pillanatában mindhárman az elemi iskola tanulói. Helyszín: (fölismerhetően) Újvidék. A „cselekmény” ideje: a hatvanas évek eleje. A képregény, a rock és a színes film térhódításának korszaka ez. Mi sem természetesebb: a regényhősök előbb képregényrajzolóok szeretnének lenni, majd filmesek és rockzenészek. Aztán versírással próbálkoznak. (Angél „novellaszerű jegyzetei” „már majdnem közzölhetők”.) Lányok után leskelődnek (ekkor már gimnazisták), tengnek-lengnek, csellengenek, csatangolnak... Bármibe kezdenek is bele, mindent félbehagynak, semmit sem csinálnak végig. Az Ifjú Napok főszerkesztője, akinek Angél elviszi legelső zsengeit, találóan jellemzi mentalitásukat: „— Befelejtetlen képeket festenek... házromokat terveznek... töredékeket írnak...” Angél egy megírandó történetet beszél el az atlétaírókról, akik egy fennsíkon gyülekeznek, hogy távolugrásban vetélkedjenek. A dobantódeszkatól „a szakadék pereméig, ez a táv éppen a mindenkori világcsúcs hossza”. „A legjobb lezuhan”, kiselejteződik. A Szomorú tűzfalaknál című fejezetben Angél megkéri a barátjait, emelnek őt a magasba, hogy egy „szomorú tűzfalra” kiírassa: „Éljen a...”, de a mondatot nem tudja befejezni, nem tudja, mit, kit is kellene éltetnie. Ők egyelőre csak azt tudják, hogy mit *nem* akarnak: „békákká” lenni: „— Nem, nem bújok ki ebből a bőrből soha! — feszültek meg az izmai, mint az ugrásra kész vadnak.”

Viszolyognak a haszonelvűségtől, nem képesek fennkölt eszmékkel azonosulni. Mint afféle „művészpálánták”, nonkonformista beállítottságúak. Elvetik az „elkoptatott szóképeket”, nem vállalják a felnőttek világát, mint művészjelöltek, megtagadják elődeiket.

A regény két részből áll, amelyek tizenegy-tizenegy lazán összefüggő fejezetet tartalmaznak. A szerző mintha a részek címeivel is — Egy ezredforduló előtti képregénytöredékből; Egy ezredforduló előtti gramtöredékből — a kompozíciós megoldásokat, a mozaikosságot, a töre-

dékességet, a darabosságot akarná indokolni. A regényszerkezet rafináltan bonyolult. A Hobbis háborúja című fejezetről pl. csak később derül ki, hogy tulajdonképpen betétnovella, a „szerzője” Angél (ez a regény legsikerültebb része, dacára annak, hogy „kezdő” írta). Angél még két fejezetnek a „társszerzője”: az Angél az idegenvezető és az Óriás képregénynégyzet madártávlatból címűeknek. Ez utóbbi a jövőbe kalauzolja olvasóit. Aprólékos, valóságghű leírásaival (pl.: „Szabadka. Tengerszint feletti magasság: 105 m. Lakosok száma...” stb.) ellenpontozza az előző, leírásokban szűkölködő fejezeteket.

Az *Ebihalak* töredékessége, darabossága, „nyitottsága” funkcionális, indokolt. *Helyénvaló*.

Ifjúsági regény. „Erről nézed: ilyen, arról nézed: olyan. Új szögből figyeled, most sem hasonlít... mire? Önmagára?”

P. NAGY István

VÁROS-KÉPEK

Oto Tolnai: *Priče iz robne kuće*. Bratstvo-jedinstvo, Újvidék, 1986

Ahogy az életmű önnön múltjából és múltjában folytonosan megújulva immár hagyományt teremt, úgy törekedik a témává vált világ is a kontinuitásra. A folytonosság tudatát, létezésünk öntudatát az epika hordozza a legautentikusabb módon, lévén ez az emlékezés műfaja: városi életünk megannyi objektuma (az életmű megannyi szimbóluma) — a kirakatok, hirdetőtáblák, forgóajtók, mozgólépcsők, sugáruak, parkok, sínek, lakótelepek, hidak s nem utolsó sorban a folyó — velünk együtt várja „történeté levésének” pillanatát.

Tolnai Oto egyszerre teremt meg novelláiban a Várost és annak történetét. Továbbá megteremt a városi olvasót, és ez sem mellékes. Ebben a városban bolyong a novellák első személyű „hőse”, látszólag idegenül. Csak az érti, hogy itt másról van szó, aki ismeri Tolnai költészetében azt a bensőségességet, ami az író a világhoz és annak tárgyaihoz fűzi. E viszonyban teremődik újra és újra a város és a novella. E bensőségességben születik meg a hagyomány: az elbeszélő ott-hont keres a térben és időben, akár az elbeszélés, és mikor megtalálja, a tárgyiasság és alanyiség, Város és író koordinátái egybeesnek.

A tér-idő átdimenzionálásával metafizikai teljességgel tárulkozik elének a Város-kép: mintha Kafka köteteivel a hónunk alatt Prága középkori utcáit járnánk szüntelen! — „Hirtelen berántottam a fejem: tán valami ködbe fojtott városkában élek?! Tudod, sosem is sikerült túltennem magamat azokon a sötét, metafizikai kategóriákként csillanó tülhegyes

német tornyokon (...). Akár a tüskék. Mindig úgy éreztem: szúrják az isten talpát. És az isten egy óriási sünnnek képzelet a földet, egy óriási sünnnek, amelyen neki vérző talpakkal kell sétálnia végtelen..."

Az emberi történet nagy épületei architektonikájukkal maradtak fenn jelenvalóságunk számára. Az Áruház olyan építmény, melynek áruosztályai valóságélményünk szerkezete absztrahálódik. Az elbeszélő világban való bolyongása során ez az architektonika-élmény az élmény architektonikájává változik, a *térérzékelés* metaforává, minden novella egyetlen nagyszabású képpé: az elbeszélő betér az Áruházba. A társadalom mint „óriási árügyjtemény”, benne az egyes áru mint a gazdagság „elemi formája”, az árutermelés marxi metaforái. Manapság szívesebben hasonlítunk élő organizmusokkal (emberi szervezet — irodalmi alkotás organikus felépítése vagy valami nemesebb növény pl. egy főtörzs hasonlítása bizonyos motívumok terjedésére), miközben a holt anyagról, a szervesetlen struktúrákról tökéletesen megfeledkezünk. Pedig csak érintenünk kell egyiket-másikat, s máris megszólalnak nekünk, hátlából a simogatásért.

Tolnai Ottó Áruház-novelláiban a tárgyi világ háláját beszéli el. Az Áruház templom, a vásárlás pedig áhítat, létezésünk történetének az áhítata, melyet az Áru-tárgyak mesélnek bensőnkben szüntelen! — „A legizgalmasabbak azok a hatalmas dobozok, ládák voltak, amelyekben ömlesztve hevert mázsaszámra mindenféle gomb, gombocskák. Álltam abban a kis boltban, és éreztem, ott mind megtalálom gyermekkorom lepattant, elveszett, hiába kerestem gyöngyház, faagancs- és bakelit-gombjait. Mint a mese Jancsi és Juliskája az elszórt kavicsokon, szépen visszalépkedhettem gyermekkoromba.”

Legcsodálatosabbak a kötetben azok a helyek, ahol egy-egy *Tolnai-motívum* létrejöttének lehetünk a beavatottjai. A beavatás a legigazibb párbeszéd, ami mű és olvasó között létrejöhet. És az író minket beavat a teremtés titkaiba: világhoz való viszonyának leglényegibb sajátja ez a párbeszédbe elegyedés. Novelláinak minden erényét és fogyatékoságát is itt kell keresnünk, ebben a magas fokon *megszólaló*, önértelmező subjektivitásban, melyet olykor terhesnek érzünk, olykor pedig csodálunk. Terhesnek akkor érezzük, mikor egy-egy túldimenzionált motívumra bukkanunk. Csodálatosnak, ha magát az értelmezés folyamatát figyeljük, végtére is minden novella erről a „folyamatról” szól, a világhoz való viszony értelmezésének egy-egy történetét beszéli el.

PISZAR Agnes

ÉLET ÉS HALÁL ISZONYTATÓ NEMEI

Vidosav Stevanović: *Testament*. Srpska književna zadruga, Belgrád, 1986

Vidosav Stevanović *Testamentum* című NIN-díjas regénye nem végrendelkezik semmi fölött, hanem végítéletet mond a úrasztikusan kiábrándító, menthetetlenül elszomorító, evilági emberi életről.

A mozaikokból összeálló mű első töredéke kulcsot ad a regény eszmei-formai értelmezéséhez. A vallomástevő (ebben az esetben az elbeszélő az író szerepét ölti magára) életének hirtelen fortulatójáról ad számot: rádöbben, hogy kérlelhetetlen elmúlás környékezi, az élet lassan elhagyja. A halál jelei félelmetes *irracionalitásként* nyomulnak be az addig értelmesnek hitt világ rendszerébe: a hősnék eltűnik az árnyéka, kezei közül kisiklik az álmok értelme, a tárgyak felmondják a szolgálatot, a por letörölhetetlen, a tükörben nem látni semmit, a városlakók átlátszóvá válnak, fojtogató csönd hömpölyög az utcákon, érzékszervei és felfogásképessége csődöt mondanak: „Mi zajlik bennem valahol mélyen? Miféle hullám dagad az ismeretlenből és fenyeget, hogy elnyel? (...) Kiknek a hangja hallatszott? Mit beszéltek? (...) Úgy tűnt, mintha időnként beszélnek valamit. Mit mondtam?” Fiiben az észbontó, felborult világban egy mozaikokból összerakható álom tér vissza ismételten, szimbolikusan mintegy magába sűrítve és szuggerálva az irracionalitás, a talány, a kivehetetlen és kimondhatatlan racionalizálhatóságának a módját. Ez a visszatérő álom magának a regénynek a metaforája, róla beszélve az író a *Testamentum* poétikáját fogalmazza meg: „Lassan minden álmom egyetlenegybe folyt, amely időnként visszatért. De soha egészben; részekből kellett összeraknom, mint a mozaikot, hogy figyelmesen elrendezzem a darabokat és új képsorokat hozzak létre. Az egészet így egyedül határoztam meg, sokszor biztosan tévedtem. Nem voltam biztos benne, hogy nem toldtam-e meg én magam, tudatalatni meghamisítva a tudatalatni... Kerestem a képek igazi helyét a többi között, forgattam őket és átrakosgattam, s ezzel jelentésüket is megváltoztattam.”

Az egyre elvarázsoltabb táj életellenes életmegnyilvánulások nyomait mutatja csupán: felborult szemeteskanonát, vegyszerekkel mérgezett, fekete folyót, üszkös növényzetet, megmérgezett, fekete földet stb. Az elbeszélő útja a föld alá vezet, az alvilágba, a halálba. A regény az életben és emberben lakozó, visszataszítóan morbid halálformákból tartogat mondanivalót.

A töredékekben megszólaló elbeszélői hang nem állandó; olykor még egy mozaikon belül is változik. A leggyakoribb a Kao falubeliek nevében többes szám első személyben beszélő narrátor, de az elbeszélői sze-

repek között van uralkodó, katona, halott, özvegy, főistennő, ördög, óriás, fogoly stb. E heterogén anyagot mégis erősen egységesíti az állandó leíró módszer és a tematikus variálás, amely nyomasztó monotonitásában is újabbnál újabb megdöbbenést képes kiváltani ugyanannak a témának a kaleidoszkópszerű megforgatásában. Mi tárulkozik föl e minden mozaikkal árnyaltabbá, sarkítottabbá, kiismerhetőbbé tett „freskón”?

E formába öntött vízióval Vidosav Stefanović a maga elrettentő antropológiáját alkotta meg olyan sajátos archetípusokat (alakokat, helyzeteket) modellálva, amelyek által megragadhatta az emberi létezés — világlátása szerint — leglényegibb és legősibb mozzanatait. Reális és konkrét történelmi utalásai ellenére a *Testamentum* az univerzális szintjére emelkedő, metaforizált regény, amelyben a fantasztikus mozzanatok és a Kao nevű falu patriarchális közösségének domináló nézőpontja a mitikus-archetipikus átértelmezés teszi lehetővé.

Legelőször vizsgáljuk meg a *hősök és az elbeszélői* kérdéskörét! A mai regényre vonatkozó megjegyzések közül a *Testamentumra* is érvényes, hogy többé nem olyan hősök életét és reakciót követjük, akikben felismerjük önmagunkat; a különös, groteszk hősök csak messziről mutatkoznak mint képszerű és különleges objektumok; a modern írók nagy távolságról ábrázolják alakjaikat, narrációs szempontból monotonná és színtelenné egyszerűsítik őket; kivesszik belőlük a társadalmi ambíció és komoly érzelmihiányban szenvednek.

Stevanović alakjai azonban nem is tipikusan modern hősök, mert nem a mai világ kulisszái között mozognak, hanem egy elmaradott, babonás, nyájmeleg faluközösségben, ennek tagjai élik meg a történelem szörnyűségeit letelepedésüktől a török időkön, az osztrák—magyar fennhatóságon át a világháborúig. Ez a mozzanat különös fényt vet a regényvilágra: modern, elidegenült, magányos személyiségek helyett a közösségben élők *mi-tudata* tárul elénk. Hogyan képes az író e nézőpont sugarán haladva a mai emberről szólni? E sajátos emberi természetrajz szerint az ember még esendően és megátalkodottan ostoba; legtöbbször gyermeki szinten mozgó intelligenciával jutnak el a sírig; az egyed még képtelen felemelkedni az individualizmusig, kiválni a falkából. (Így a *Testamentum* elbeszélői nézőpontjai a modern regény szemszögeivel összhangban különlegesen, de nem individuálisak.) Ehhez az emberképhez valami eredendő elvetemültség, romlásra ítéltesség is kapcsolódik, ami mintegy szembeállítja az embert a természettel. Vagy maguk a jellemek destruktívak, morbidak, vagy az események, történések hoznak brutális pusztítást, amelynek ők a szenvedő alanyai. A mozaikok kis történetei és hősei egymásra sematikusán hasonlítanak: „ember- és világellemesek”. Extenzív valóságrajz helyett egy sarkított, monotonná tett sémát kapunk. „A nem mindennapi, groteszk vagy fantasztikus” nézőpontokból a narrátor szerepét felöltő hősök mozaik-

konként cserélődve is ugyanannak az írói világgépnek a motivációs pontjaivá lesznek.

Kao falu patriarchális közössége olyan közeget biztosít az író számára, amelyben természetesen mosódik egybe *csoda és valóság*. Ezzel olyan szövegalkotási módozatokra nyílik lehetőség, amelyekben adott a költői, a szürreális. A csodás dolgoknak mint jeleknek hatványozott valóságértékük van a mitikus tudatban. A jel a *Testamentumban* az evilági Rossz, a számtalan nevű, mindenkori és mai Rossz, a csapás, a pusztulás, a *halál* eljövételének, jelenlétének bizonyítéka. Minden mozaik, minden történet ilyen jelre, valami hirtelen változásra, rendellenesség megjelenésére épül. A dolgok, a természet rendje felborul, ennek jelei heves, drasztikus, brutális tünetek formájában törnek felszínre. Tűzvész, esőzés, szélvihar, éhínség; a gyom fékevesztett felburjánzása; kígyók, szöcskék, lepkek, dögegyek féhelmetes elszaporodása; alja nép lepi el a földet: iszákosok, betegek, tolvajok, testvérgyilkosok, betörők, szökevények, gyengeelméjűek, koldusok, torzak, szörnyszülőttek; s végül a *halál*, a nem-élet kétségtelen bizonyítékai, a halottak. „Mindenféle hullákat találtunk mint valamiféle fekete terméseket, melyeket a föld szakadatlanul szül és elnyel.” Az önmagából kivetkőző világ „ember- és életellenes” voltát azonban legmeggrázóbban a cselekedetek és élethelyzetek leírása jelzi. Pl.: minden este egy foglyot sütnek meg nyárson vacsorára; a leigázottak csecsemőit forró vízbe mártják; a kislányait meggyalázó katonákat az apa lemészárolja és a rőfögő disznók elé veti stb.

A *Testamentum* az ember mitikus, mérhetetlen szenvedéseinek enciklopédiája. Mélységesen szenvedünk önmagunktól, a többiektől, a történelemtől, a természettől. Az apjukat, anyjukat könyörtelenül lemészárló fiak normarendszere, vagy a születéskor az eljövendő halál bizonyossága kapaszkodó szemlélet szerint a *féléber, pisálkáló árnyéklet-be/állatlétbe* hiába sugárzik be olykor félistennök táguló égboltja. Mennévrésre nincs esély e se-se állapotból: „És senki sem tudta közülnük, halottak vagyunk-e vagy élők, vagy csak valami nagy alom tartozékai.”

A végletektől izzó bibliai hangvételt humor és ironia szövi át a regényben, melynek forrása a kaói közösség gúzsba kötött kódexrendszere: „Senki sem tudja pontosan, hol van, mért van ott, ahol nincs, mért van sehol, mi is, ha semmi, és hogy van, ha van.” A *Testamentum* egész nyelvét ennek a paradoxális kódexszellemnek a logikai bukfencei szervezik.

Vidosav Stevanović embert fogolyként, leigázottként, sebesültként, haladokként, nyomorultként, meggyalázottként, csonkítottként, lidércnyomásosként, kízótként, szellemi-erkölcsi torzalakként és örökös katonaként ábrázoló mozaikregénye átütő erőteljességgel jeleníti meg a kí méletlenül kiszolgáltatott és nyers, evilági létet.

C.SÁNYI Erzsébet

A SZIMBÓLUMOK ENCIKLOPÉDIÁJA

Jean Campbell Cooper: *Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola*. Prosveta—Nolit, Belgrád, 1986

Két könyvkiadó közös vállalkozásának eredményeképpen szerbhorvátul is megjelent Jean Campbell Cooper könyve, *A tradicionális szimbólumok illusztrált enciklopédiája*. Miközben ilyen és hasonló munkákból a nagyobb nyelvterületeken már könyvtárnyi választék áll az olvasó rendelkezésére, nálunk ez a második ábécérendbe szedett jelképértelmezés. Az első *Szimbólumszótár* címmel a zágrábi Matica hrvatska jelentette meg 1983-ban. Ez a kettő is elég azonban, hogy belássuk az efféle vállalkozás kockázatos voltát. Abból kell kiindulni, hogy a szimbólum jelentése meghatározásánál fogva kimeríthetetlen. Jung például, aki a problémákról legnagyobb szakértője, olyan jelként határozta meg, mely kézenfekvő jelentésén kívül valami többlettel is rendelkezik: a szimbólumnak van egy tudattalan aspektusa, amit sohasem lehet maradéktalanul meghatározni és értelmezni. Más szóval, olyan összetett jelnek kell tekinteni, mely szavakkal meghatározhatatlan jelentéssel is rendelkezik, sőt épp ezek a mögöttes jelentések teszik igazán szimbólummá. Ha ez nem így lenne, létre sem jöttek volna, hiszen jelentésüket az ember kezdetől fogva szavakban fejezte volna ki — akár egy modern szimbólumszótár vagy -enciklopédia.

Az elmondottak fokozott mértékben vonatkoznak Jean Campbell Cooper munkájára. Ez ugyanis alig fele akkora terjedelmű, mint a horvát változat, ambíciója azonban semmivel sem kisebb. Az előszóban a szerző összesen 1500 szimbólum magyarázatát ígéri, s mindezt kétszáz oldalon próbálja nyújtani. A kisebb címszavak néha egyetlen tömondatból állnak, és a nagyobbak is sokkal rövidebbek, mint a horvát kiadásban. A túlzott tömörség időnként alaposan zavarba hozza az olvasót. Egyetlen „szimbolikus” példát említek: a babról annyit tudunk meg, hogy a halhatatlanság, a mágikus hatalom és a nemi kielégülés jelképe, ugyanakkor erotikus, közelebbről, fallikus szimbólum is. Miután a szerző az előszóban helyesen hangsúlyozza, hogy a szimbólumokat vallási, kulturális és metafizikai háttér nélkül lehetetlen megérteni, ez a lehetetlenség az efféle címszavakban elkerülhetetlenül konkrét formát is ölt. A hazai olvasó, aki számára a bab lassan már a jóllakás utolsó lehetőségét „szimbolizálja”, nem tiokolt irigységgel próbálja elképzelni azokat a sajnos megnevezetlen „kulturákat”, vallásokat és metafizikákat, melyekben ehhez a még viszonylag olcsó ételhez nemi kielégülés is járul. Az ilyen és hasonló furcsaságoknak a szerző csak a nagyobb címszavakban tudja útját állni, ahol az általános jelentést a különféle regionális kulturákban betöltött speciális jelentések egészítik ki. Sok és fontos jelentésvariációt vonultat fel az olyan címszavakban, mint a

virág, a fa, a tükör, a Nap, a Hold, a víz vagy a hal. Egyik-másik címszó alaposan meg is lepi az olvasót. A horogkeresztről például, mely a mi számunkra már csak egy örült politikai vállalkozás szimbólumaként él, megtudjuk, hogy az archaikus kultúrákban úgyszólván a legkreatívabb jelnek számított, mely az összes alapellentétet áthidalta. Vagy a nárciszról kiderül, hogy csak a görög tradícióban jelent ellen-szenves önszeretetet, korai halált és hiúságot. A japán és a kínai hagyományban ezzel szemben „csendes tisztaságot”, „vidámságot”, „ön-beccsülést” és újévi jószerencsét értenek alatta.

Noha az enciklopédiák általában nem arra szolgálnak, hogy egy szuszra elolvassuk őket, hanem hogy szükség esetén kéznél legyenek, ezt a könyvet, mert egyes címszavai érdekes információkat tartalmaznak, hibái ellenére is nehezen tudjuk letenni. Egy-egy népről például néha többet, lényegesebbet árul el az, hogy hogyan vélekedet: a meztelenség-ről, mit jelentett számára a tükör és a tojás, mint hogy milyen hábo-rúkat vívott, és a királynak hány testőre volt. Az olvasás kalandját, melynek során a lehető legkülönbözőbb kultúrákba nyelünk személetes betekintést, csak fokozza az a több mint kétszáz — zömmel alig ismert — illusztráció, amely a szóbeli magyarázatokat egészíti ki. Míg az idegen szavak és kifejezések zűrzavarából a könyvhöz csatolt szótár menti ki az olvasót, a túlságosan rövid, következőképpen érthetetlen címszavak miatti méltatlankodásunkat az szünteti meg. Ha egyrészt nem mindent hiszünk el a szerzőnek, másrészt pedig, ha nem elégszünk meg azzal, amit munkája nyújt.

SEBŐK Zoltán

ELTÉKOZOLT ESÉLYEK KÖNYVE

Talkáts Zsuzsa: *Eltékozolt esélyem*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986

Talkáts Zsuzsa *Eltékozolt esélyem* (1986) című, negyedik verseskö-tetének koordinátáit már előző kötetében, a *Tükrőfolyosóban* (1983) ki-rajzolta. A *Tükrőfolyosó* olyan képzetköröket, olyan motívumokat in-dít el, amelyek módosultan ugyan, de átáramlanak legújabb verses-könyvébe is.

A zene nemcsak ihletforrás, s nemcsak katartikus hatása, hanem ha-talma miatt is lényeges szerepet tölt be ebben a költészetben. Brahmsot idéző versében a zenét — a „játszást” — „vonítást”, „nyöszörgés”, „fáj-dalmas panasz”, „sírásba csukló mozgás” kíséri; „örjögő futammá” válik a zene, ördögi „mutatkozássá”. Ebből a motívumkörből fejlődnek ki azután s gyűrűznek tovább a vele rokon motívumok: a szerep, az

átváltozás (olykor maga a vers is az: *Borostyán* című verse borostyánlevél alakú vers, a vers metamorfózisa), a játék. Nem önfeledt játék ez, mint ahogyan a zene sem az, hiszen a kötet élén mottóként álló Lotman-idézet tanúsága szerint: „A játék nem játék többé, ha nincs más választásunk.”

Az „eljátszás”, a „mutatkozás” hangsúlyozott szerepe révén e versek szcenikusak, színjátékszerűek lesznek. Helyszínek, helyzetek vonulnak fel bennük („nyikorgó szín” — áll az egyik versben), a megvilágított szoba kirakattá válik, a szereplők kirakatabábukká. Ennek a képzetkörnek egyik kulcsverse az *Új babák a kirakatban* című, s ezt ismétli meg a fülszöveg egyik mondata is: „Sűrűsödnek az események, egymás nyomába lépnek a szereplők gondolataimban, szívemben, egy képzelet színpadon.” E verseknek tehát „szereplői” lesznek, bábuserű, marionett-szerű figurái, „játéktestei”, „papírbábui”, sőt: „hősei”, „mellékszereplői”, „statisztái”. Lényeges meghatározójuk a (verscímként is előforduló) „varázslat”, melynek következtében „bábúk hajladoznak”, a hősök „láthatók”, „betévednek a képbe”, „kilépnek”, hol „sarokban ülnek”, hol „lopakodnak” stb. E versek paradoxona, hogy a személyes megnyilatkozások a lírai énre terelik elsősorban a figyelmet, s csak implicit módon, csak áttételesen, s mindig a nagyon személyes élménnyel elvegyülve, metamorfózisba, kapcsolatba lépve van jelen ez a költői attitűd. A „festett valóság” tehát a lírai én és a megidézett figurák valósága is, „képzeltetés és valóság” egyben (az egyik vers alcíme is ez). Az igék irányított mozdulatokat jelölnek, s az irányítottság, a determináltság Takáts Zsuzsa egész versvilágát áthatja.

Menekülések, megtérések, utolsó találkozások, várakozások, búcsú: ezek Takáts Zsuzsa verseinek elsődleges „témái”. S mindez megint csak áttételesen: keretbe foglalva (medáliaként, fotográfiaként), ahogyan az egyik verscíme is jelzi: *A szenvedélyes arc a keretből kihajol*.

Ezekre a képzetkörökre épül *Eltékozolt esélyem* című, negyedik kötete is, azzal a hangsúlyozott különbséggel, hogy itt a színjátékszerűség, a szcenikusság nem annyira látványos. A szerep, a mimézis belsővé válik, már nem különíthető el a lírai éntől. A zene, a fotográfia, a film itt is lényeges médium (a Brahmsot idéző vers ebbe a kötetbe is bekerült), a keretszerűség is jelen van, de a témakör egészen leszűkül: a szerelem, a szeretet s ennek hiánya, a „kihagyott szeretet” köré szerveződnek szinte kivétel nélkül a versek, „félíg álomszerűen”. A látvány itt is domináns versmozzanat, a megvilágítás, a fény—sötét is lényeges kellék. Egy-egy vers egy-egy „feljegyzés”, s mert feljegyzés, epikus elemei is hangsúlyozottak. Olykor egészen prózai műbe illő epizódok kerekednek, változnak át verssé. A versek tónusa nem homogén: egyik oldalon a líraiság, másik oldalon a szikár, száraz epikus jelleg dominál a költeményekben.

Akár az előző kötetben, itt is ritkán fordul elő a versszakokra való

tagolás: a versek egybőlszabottak, s ilyen maga a kötet is (mindkeető): nem oszlik ciklusokra. Itt már nehéz is lenne ciklusokba sorolni a verseket, hiszen nagyon szűk keretek között mozognak a témák, s talán ezért kissé túljátszottnak, túlírottaknak hat a kötet.

Takáts Zsuzsa verseiben kerüli a rímhelyzeteket, trópusokat is elvéve alkalmaz, s a versek ritmusa sem szembetűnő. Csupán az áthajlások, s helyenként a feszes versbeszéd zökkenetnek ki abból az áramlásból, amely inkább a prózai, mintsem a lírai költészet sajátja. Dísztelen, inkább epikus felhangokat, mint lírai futamokat megcsendítő költészet ez. Versei azonban nemcsak tartalmi, hanem formai szempontból is túlírottaknak hatnak. Túl sok versépítő elemről mond le, miközben helyettük nem kínál fel más, meggyőző poétikát.

A *Tükörfolyosó* határozottabb, metaforikus folyamatai révén fel tudja kínálni a költészetet valamilyen prototípusát: a tükörfolyosó a versekben megidézett marionettfigurák játékát tükrözi vissza, s szorítja őket ugyanakkor egy determinált, szűk világba. Itt, a negyedik kötetben csak egy megnevezetlen determináltság kísért; a mozgás, a lendület, a szárnyalás megkötöttségét, bénaságát, szárnyatörtségét érzékeljük, színpalak nélkül, már-már légüres térben, anélkül, hogy a megoldás bármilyen lehetősége is megcsillanna, vagy valamiféle tragikum megfogalmazódna. A *Tükörfolyosó* versei után, bár ezek a versek is hasonló gondolati vonalat követnek, Takáts Zsuzsa negyedik kötetét az „eltékozolt esélyek” könyvének tekinthetjük.

HARKAI VASS Éva

A MODERN BERZSENYI

Csetri Lajos: *Nem sokaság, hanem lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986; Bécsy Ágnes: „Halljuk, miket mond a lekötött kalóz”. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985

Úgy tűnik, az irodalomtörténet még mindig tanácstalanul áll Berzsenyi költészetével, művészi magatartásával szemben. Biográfiai, kronológiai, textológiai fogódzók híján az „alapozó” műveleteknél ragadt le, tévesztrve, azonosítva célt az eszközzel, s inkább vállalta foghíjas adatok, bizonytalan források hézagainak betömését, mint azt a feladatot, hogy Berzsenyi opusát ilyen alapok nélkül is poétikai vizsgálatnak vesse alá. Pedig Berzsenyi óta volt már az irodalomkutatásra is tekintettel lévő művészi etikettet kijátszó költőnk, akinek élete körül ugyanilyen mítoszok, legendák kerengtek, aki a „nonum prematur in annum” jegyében évekig faragott versein. Füst Milán a rokon lélek értésével írja Berzsenyiről: „Félelmet és irtózatot kelt. S ha valamhez hasonlítani

szeretnéd: — gögös, hideg bércre kell gondolnod, ahol a zord csendben az elemek minden mocsanása fergetegé nő . . .”

A Berzsenyi-kutatások általában három problémakörre irányulnak: az életrajzi háttérre, az életmű klasszifikációjára és az irodalmi hatásokra, eredetiségre. Irodalomtörténeti helyének, jelentőségének kijelölését, a klasszicizmus és a romantika közötti szakaszra való ráhelyezését legfeljebb egy-egy mű kapcsán jelezték, többnyire az egész életmű beható elemzése nélkül. Még mindig hiányzik például Berzsenyi ismétlésrendszerének, vándormotívumai jelentésváltásainak leírása, pedig költészetének erre a jellegzetességére ő maga utal Antirecenziójában: „De ha csakugyan gáncsot akartam volna az ily semmiükből csinálni (az ismétlődő elemekből), akkor megvizsgáltam volna, ha vajon az ugyanazon szavak alatt nem rejeznek-e különféle ideák, mint nálom nyilván látni lehet . . .”

Csetri Lajos könyvében hagyományozódó irodalomtörténeti babonáknak jár végére, kijelöli Berzsenyi helyét — sajátos módon, a klasszicizmus határainak kiterjesztésével —, összegezi és szelektálja a kutatások eddigi eredményeit. A versek elemzésekor három irányba halad: rekonstruálja a korabeli poétikai gondolkodás tételeit, a magyar és háttérben más európai, különösen a német esztétika és irodalom főbb kérdéseit; Berzsenyi antikizálása ürügyén az antik filozófia, költészet és életforma, a görögészeszmény tizenharmadik századi áthasonításait; ilyen kontextusban tárgyalja Berzsenyi „immanens” és esztétikai dolgozataiban kifejtett poétikáját. A kötetet is e szerint tagolja a szerző: az első részben az irodalomelméleti készülletlenség hangoztatásával rejtőzködő, de a poézisa természetétől idegen javítási javaslatokat el nem fogadó költőt igyekszik tetten érni, nézeteit verseiből és szövegváltoztatásaiból kiolvasni, a könyv második részében pedig a levelező és a Kölcséyyvel szembeszálló tanulmányíró útját rajzolja meg az Antirecenzió három változatától a Poetai Harmonistikáig és „a kor talán legjelentősebb kritikaelméletéig”.

Csetri Lajos szigorúan tudományos módszere folytán „nem hisz” a versek kronologizálhatóságában, de feleslegesnek is tartja mindaddig, amíg „fontos és lényegibb dolgot nem mondtak el az adott versekről”. Az ő felosztása műfaj és versformák alapján választja külön a rimes és metrumos verseket, ez utóbbiakon belül az ódák alkaioszi, aszklepiadészi és szapphói csoportját, végül a verstematika szerint a „hősi” ódákat, az egyedüli csoportot, ahol a keletkezés időpontja is többé-kevésbé bizonyítható és a szerelmi, a múzsaverseket. Hogy az effajta, a tematikát is szempontnak tekintő felosztás kevés eredményre vezet (Horváth Jánosnál és Németh Lászlónál is), mutatják azok az alfejezetcímek, amelyek egy-egy sehova sem „illő” verset külön kénytelenek tárgyalni: „Fohászkodás”; A Kazinczyhoz írt „Ajánlás”; További alkaiosziak: Kisfaludihoz és Festetitshez stb.

Időrendi kérdés az is, hogy három verset vitt-e Berzsenyi Kis János-

nak, s hogy melyik hármat. Csetri Lajos bizonyítékok híján elfogadja a Váczy Jánostól eredő adatot. E három verset a többiek elé emeli Berzsenyi költői magatartásának, váteszköltőiségének, történelemfilozófiájának és költészete verstani sajátosságainak szemléltetésére. A Berzsenyiszakirodalom újdonsága az összövegek, az 1808-as kézirat „összefüggő vizsgálata”. Ezek a szövegek az eredeti költőt állítják elénk, Kazinczy és Helmecezi jóváhagyott-önkéntes változtatásai nélkül. A kézirat vizsgálatának eredménye azonban ezen túl nem terjed, és nem is terjedhet a két „mester” javított szövege nélkül. A szerző ehelyett a versformák értékrendjének „metafizikájából”, számarányából, a kézirat összeállításából, a versek implicit ars poeticájából olvas, bizonyítva a zárómegjegyzésekben megfogalmazott tételt, hogy „Berzsenyi 1808 előtti életművét lehet összefüggően és némi új eredményekhez is eljutva a kronológiai szempont vezérfonala nélkül is tárgyalni.

Horváth János, Szegedy-Maszák Mihály és Kocziszky romantika- illetve klasszicizmusértelmezésével polemizál Csetri Lajos, egyfelől tehát a „romantikának az angolszász és a francia irodalomtudományokban szokásos szélesebb értelmezésével”, ahol „Goethe és Schiller is romantikusnak minősül”, másfelől pedig a „német romantika egy ágának kiterjesztésével, amely nem csupán abszolút korszerű jelenséggé és így a korszerűség mércéjévé lesz a maga korának irodalmában, hanem abszolút értékmerővé is; ezen a mércén pedig Berzsenyi winckel-mannianus-immamens hellenizálása szükségszerűen elavulttá válik”. A szerző Szaunder József klasszicizmusrétegzése felé hajlik inkább, az olyan „bizonytalanlankodó” megjelölések ellenére is, mint a „romantikába hajló klasszicizmus”. Balázs János európai nyelvi modelljének mintájára bevezeti a fejlett európai irodalmiság egyetemes modelljének fogalmát, s erre épít rá egy szélesebb, modern klasszicizmusértelmezést, amely nem csak az „antik irodalmak példájához forduló, az azokat követő tendenciákkal azonos, hanem az azokat követő újkori irodalmak valamilyen módon, de mindenképpen széles értelemben vett antikizáló irányzatainak összességével” is. Csetri Lajos Berzsenyi költészetének egészét e korszerű európaiság szintjén jelöli ki, besorolva poétikájának és eszmei rendszerének minden olyan összetevőjét, amelyet eddig romantikusnak vagy éppen a „deákos klasszicizmushoz” tartozónak tekintettek: hősi ódáinak a Kátóna-dramához közelítő, felvilágosodott polgárháború-ellenességét; valóság- és erkölcselenségéltélésében a felvilágosodásnak csupán legradikálisabban ateista áramlata elleni irányultságát; nemzetudatának rousseau-i eredetét; ciklikus történelemszemléletének Montesquieu-ével való rokonságát; a kor „tucatodáitól” elütő, romantikusnak nyilvánított elegico-ódáinak klasszicizmusát; „szentimentális költői világerzésének” Horatiusig való visszavezethetőségét, ugyanakkor, Schiller tanulmánya alapján (A naiv és szentimentális költészetről), korszerűségét; Orosz Lászlóval vitázva ide sorolja az enjambement alkalmazását is, amely legfel-

jobb a racionális klasszicizmussal nem fér össze, de semmiképpen sem a romantika felfedezése, hiszen Pindaros, Alkaios és Horatius is felismeri, hogy „az ódai lendület mennyire nem tűri a gondolatnak a sorvéggel való lezárását” stb. A szokásos módszer fordítottjával dolgozik tehát a szerző, a korszakértelmezés modernizálásával az író „modernizálása” helyett. Ugyanennek a modern klasszicizmusnak a keretében derül ki az is, hogy az egymással külön-külön szembekerülő Kazinczy, Kölcsey és Berzsenyi vitájában valójában, „ami az irodalmi ízlést és tudatot illeti (...), nagyon hasonlóan gondolkodó emberek útjának szétválására kerül sor”. Berzsenyi például, mint Csetri Lajos az irodalmi és esztétikai fejlődésvonal nyomon követésével bizonyítja, az Észrevételekben végül is eljut addig az álláspontig, vagy legalábbis megközelelti azt, amelyről Kölcsey írta bírálatát.

Az Antirecenzió új elemekkel bővíti a költő „szélesebb értelemben vett” klasszicizmusának tartalmát: a görögészeszménnyel, amely a görögség „lényegi követésének lessingi-goethei szellemében” fogant, és a nemzeti genius-elmélettel, amely „már romantikus típusú, de inkább herderi jellegű”; a költői nyelv az „új s individuális szellem” szerinti megítélésének tagadhatatlan romantikussága pedig úgy marad mégis klasszicista keretek között, hogy a tanulmány egy későbbi szakaszában „a gondolatmenetre felrakja azokat a klasszicista fékekkel, amelyek azután szintén a Poetai Harmonistika hellenizáló eszményében fognak teljes részletességükben kivirágozni”.

Csetri Lajos könyvében Berzsenyi oly módon modern tehát, hogy beilleszkedik a korabeli egységes európai irodalmi modellbe. Költészete eszerint paradox módon a romantikának csupán előkészítője, ugyanakkor egyes elemei Arany Jánosig mutatnak előre, sőt Füst Milánig, aki a „szabadvers felől közelített” hozzá és „lett érzékeny beszédverseinek kvalitására”.

Csetri Lajos kötetét mintegy kiegészítik a Bécsy Ágnes-féle verselemzések, értelmezések. Bennük Berzsenyi ugyancsak modernizálódik — számunkra.

Nyolc vers ürügyén felsorakoznak a kötetben a Berzsenyi-irodalom legérzékenyebb pontjai, köztük a szentenciák alátámasztására szolgáló interpretációk, melyek szerint az Osztályrészem a „nemesi megelégedés” verse, a Horác az ókori előd utánzásának bizonyítója stb. Az állandóan elemzett és gyakran félrelemzett verseken kívül Bécsy Ágnes a perifériára, a „zárójelbe” szorult költemények közül válogat. Célja az emberi-költői út áttekintése mellett is az egyedi művek elemzése, mert szerinte „minden vers a maga egyediségében műalkotás és értékhordozó”.

A két Berzsenyi-kötet egy sor régóta megoldásra váró kérdést zár le, ugyanakkor újakat nyit meg. Nem hiánypótló, hanem alapozó művek, irányt és módszert mutatnak a részletkutatásokhoz.

ÍZELÍTŐ RÉGI ÉS MAI MAGYAR NÉPSZOKÁSOKBÓL

Dömötör Tekla: *Régi és mai magyar népszokások*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1986

A Néprajz Mindenkinek sorozat 3. könyveként jelent meg Dömötör Tekla magyar népszokásokról írt vázlatos összefoglalása, melyben a századforduló és a II. világháború közötti időszak szokásköltészetének egy részét mutatja be azok számára, „akik a szokásokat felújítani, meghonosítani igyekeznek”.

A népszokások minden más népművészetnél kifejezőbben tükrözik egy-egy közösség összetartozását. Ezt igazolja a helyi változatok kialakulása, melyek létrejöttében szerepet játszhat a vallás, a környező népek szokásainak hatása stb. Így vannak szokások, melyek csak katolikus vagy csak protestáns vidéken találhatóak meg, máshol a gazdasági tevékenység hozza létre az ünnepi szokásokat. Sok esetben azonban csak látszólag különböznek a helyi változatok, az alapeszme mindenütt ugyanaz. Vannak olyan szokások, melyek egy-egy területen ismertek, mint például a *regöles* (főleg Délnyugat-Dunántúlon), a *kiszéjárás* (a palóc és Nyitra-vidék magyar nyelvterületén). Legállandóbb szokásaink az emberi élet fordulóihoz kapcsolódnak (születés, lakodalom, halál), természetesen itt is található olyan szokások, melyek már csak egy területen ismertek.

Dömötör Tekla, a szokásköltészet jeles ismerője az év ünnepi szokásainak bemutatásával kezdi munkáját. A naptári év mellett a gazdasági év szokásairól is beszélhetünk, melyeket a gazdasági munkák fázisai határoznak meg. A szerző itt nem választja szét a bemutatott szokásokat, hanem párhuzamosan mutatja be őket. Mivel Magyarországon a 16. századig az újév karácsonykor kezdődött (ezt őrzi a karácsonyi mondóka is, melyben a kiskarácsony az újév, a nagykarácsony pedig a karácsony: „Kiskarácsony, nagykarácsony, / Kisült már az én kalácsom...”), ezért kezdődik az új-

évi szokások bemutatásával a gyűjtemény. Az újévi szokások nagyjából abból a hitből erednek, hogy az évkezdeti cselekmények az év folyamán megismétlődnek (jókívánság, ajándékosztás). Az évkezdő hiedelmek a táplálkozás szokásait is kialakították, pl. a lányok gombócfozése (fiúneveket tesznek a gombócokba és főzések, amelyik leghamarabb feljön a víz színére, az lesz a férjük), vagy hogy disznóhúst kell enni, mert az a házba túrja a szerencsét. A köszöntőket, jókívánságokat a házról házra járó kántálók mondták el ajándék ellenében. Egy régi szokást ír le részletesen Dömötör Tekla, ez pedig a szilveszteri gulyafordítás ma már alig ismert.

A farsang időszaka gazdag szokás-hagyománnyal rendelkezik (Vízkereszt, Vince napja, Gyertyaszentelő — időjáráslőslások, Balázsjárás), és napjainkig a leglátványosabb alakoskodás Magyarországon a Mohácson lakó délszlávok (sokácok) csoportos ún. *búsójárása*. Fából faragott álarokban jelennek meg az utcákon, leggyakrabban medve, ló, kecske, gólya alakjában. Farsangi szokás még a *tyúkëve-rőzés, tuskóhúzás, rönkhúzás*.

A *kiszehajtás* virágvasárnapi szokás volt. Női ruhába öltöztetett szalmabábút végigvitték a falun, majd vízbe dobták vagy elégették, ez azt jelentette, hogy vége a börtölésnek, a „kiszének”.

A tavaszi megújulás ünnepe a húsvét: a tojások festése, a húsvéthétfői *locsolkodás*, a *húsvéti köszöntő*, a *zöldágjárás* szokásai szinte mindenhol ismertek. Kevesébé ismert a *komatál-keüldés*, melyet a múlt században még sok helyen gyakoroltak; a jó barát-nők a húsvétra következő vasárnap ünnepélyesen felkeresték egymást és barátságot fogadtak. A *májusfaállítás*, a *pünkösdi király* és *királynő választás* ismertebb szokásainkhoz tartoznak.

Jeles katolikus ünnep az úrnapija, mely a 13. századtól kötelező ünnep volt, a középkorban körmenetes misztériumjáték kísérte, ennek őrizi nyomát a későbbi úrnapi körmenet. A második világháborúig Péter-Pál napját tekintették az aratás kezdetének. Befejezését pedig *aratóbálak*, *aratókoszorú készítése* tette ünnepélyesebbé.

Délszláv hatásra fejlődött ki a *szentiváni tűzgyújtás* (Szent János, június 24.) és más e naphoz fűződő hiedelmünk is. Ilyen a *szerelemvarázslás*, *termékenységarázslás*, s hogy a tűzbe dobott almának gyógyító erőt tulajdonítottak stb.

Az őszi ünnepkör szokásaihoz sorolható a szüret (*szüreti bál*), a templomok emlékünnepe, a *búcsú*, továbbá a *lakodalmak*, a *pásztorünnepek*, a *kukoricafosztás*. Ősszel tartották a vásárokat is: a Baranya megyei protestáns falvakban gyakoriak voltak a *leányvásárok*. Ilyenkor a szomszédos falvak legényei eljöttek, hogy feleséget válasszanak maguknak. Télen a fonókban zajlott a vidám élet énekszó, viccelődés és társasjátékok közepe.

Gazdag szokásköre van a Luca napjának (*Luca-cédulák*, *Lucaszék* készítése, *kotyolása* a baromfinak, a hiedelem szerint Luca napján lehetett tanulni a boszorkányságot stb.). A karácsonyi szokások közül a *karácsonyfaállítás* a 19. század közepétől él,

a *betlehemezés* viszont már jóval korábbra tehető. A magyarság egyik legrachikusabb népszokása a *regölés* a télközépi szokások közé tartozott, szerencsekívánó, termékenységarázsló szokás. (A gyűjteményből a búcsúi — Vas és Zala megyei — regöséneket ismerjük meg.)

Az aprószentek Heródes által Krisztus keresése közben megölt kisdedek szimbóluma, december 28-án szokás fűzfavesszővel *suprikálni*, *csapolni*, *korbácsolni*. A szokást a 15. század óta emlegetik.

Az élet fő fordulóit szokásokkal ünneplik: a *születést*, a *felnőtte avatást*, *lakodalmat* és a *temetést*. Dömötör Tekla közli egy falusi lakodalom teljes forgatókönyvét. Az élet utolsó ünnepe a *temetés*. Noha elsősorban egyházi szertartások szabták meg lefolyását, sok nem egyházi szokás is fűződik hozzá (*virrasztás*, *elsíratás*, *halotti tor* stb.).

A *Régi és mai magyar népszokások* című könyv a néprajzkedvelőknek készült. A szokásokat rajzok, fényképek teszik szemléletessé, a dalok szövegét pedig dallamjegyzék egészíti ki. Azok számára, akik a könyv elolvasása, áttanulmányozása után kedvet kapnak, hogy jobban elmélyüljenek a témába, Dömötör Tekla jól válogatott szakirodalmat ajánl.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

SZÍNHÁZ

KÁDÁR KATA

Hogy a balladát minden műfaj közül a legközelebb érezzük, tudjuk a drámához, az keverék jellege mellett — a műfaj máig használatos, iskolás meghatározása: tragédia dalban elbeszélve — olvasmányélményeinkből is következik. Lehetetlen felidézni balladát, amely tartalmi vonatkozásai, meseje alapján ne dráma, sőt — ha nem vígballada — ne tragédia lenne. Természetes tehát, hogy a balladák, drámák írására, színpadi átdolgozásokra csábítják az írókat. Egyrészt, mert a történet eleve adott, nem kell kitalálni, s legtöbb esetben olyan általános ismereteket nyújtó alap is, mint amilyen az ókorban a mitológia volt, másrészt viszont, mert az érzelmi és gondolati angazsáltságunkra fokozottan számító, tömény, balladai drámaiság jó alap a dráma szempontjából nélkülözhetetlen közösségi élmény kiváltására.

Minderre, gondolhatott Kopeczky László is, vagy csak ösztönösen érezte, amikor drámává dolgozta át egyik legismertebb népballadánkat, a *Kádár Katát*. Ugyanakkor tisztelte is annyira a választott balladát, hogy nem vállalkozott sem az „erőszakkal elválasztott szeretők tragédiájának” újrafogalmazására, sem arra, hogy a ballada motívumaiból új történetet formáljon. Attól függetlenül, hogy a három jelenet (*Kata; Gyulainé; Gyulai*) mindegyike más-más eljárás szerint készült, Kopeczky gondosan ügyelt arra, hogy az alapszöveg érintetlen, sőt sértetlen maradjon. Az első részt abba az intervallumba illeszti, amely a balladának is szerves része, Kádár Kata, a jobbagylány meggyilkolásától — a fiú anyja vettette a tóba — a választásáért kitagadott Gyula Mártonnak a színét vörösre váltó keszkenő felfedezését követő visszatéréssel befejezően jelölhető ki. Ebben az időközben látja alkalmasnak az író kibontani a lány és az apa vitáját a szerelemről. Az első, a túlvilágon játszódó rész után a „lélek portán” zajló második jelenet színhelye Gyulainé képzelete, a kétszeresen is bűnös asszony lelkiismerete. S bár mindkét részt valóságon túli, irreális, sőt misztikus közegbe helyezi az író, mégis mindkettőt valóságnak érezzük. Az első az apa és lánya közötti vita tárgya és menete alapján szinte mindennapi, még ha napjainkban a szerelmeseket elválasztó osztály- vagy réteghatárok el is tűntek. A Gyulainé című második részben a szolgáló, Borcsa felléptetésével éri el

Kopeczky László: *Kádár Kata*. Ösbemutató az Újvidéki Színház kisszínpadán. Rendező: Soltis Lajos. Díszlet és jelmez: Mihajlović Annamária. Zenei munkatárs: Hernyák György. Koreográfus: Lackó Illés. Szereplők: Banka Gabriella (*Kádár Kata*), László Sándor (*Gyulai*), Rövid Eleonóra (*Gyulainé*), Kákonyi Tibor fh. (*Márton*), Szilágyi Nándor (*Öreg jobbagy*), Banka Lívია (*Borcsa*), Soltis Lajos (*Orczy Balázs*), Bicskei Elizabetta (*Trombitás*).

az író, hogy a dráma a lélek, a képzelet síkjáról a tárgyi valóság talajára kerül. Ha valamit kifogásolhatunk az első két jelenettel kapcsolatban, akkor az nem ezek szerkezeti helye, beépülése a balladába, hanem szerkezetük. Mindkét rész körkörösen épül fel, ugyanazt a gondolatot ismétli az író néhányszor, anélkül hogy az egyes változatokat új elemmel bővítené. Kopeczky nemcsak hogy körkörösen szerkeszt, hanem körbe forog, anélkül, hogy egy-egy részlet a másik fölé emelkedne, s így a témában való szükséges haladás, fejlődés vagy legalább gazdagodás íve kialakulna, létezne. Ezért tűnhet mindegyik rész hosszabbnak a szükségesnél, ezért lesz már-már unalmas. Mert az első rész arról szól, hogy az apa igyekszik ráébreszteni lányát, szerelme hiábavaló és egyoldalú volt. A büszke Gyulainé féltve őrzött fia nem szeretette igazán a szegény ember lányát. Mintha vitájuk nem is a másvilágon folyna — az apa is halott! — hanem a való életben, annyira ismerős. Az öreg jobbjá az értelemre hivatkozva próbálja meggyőzni: a lány szerelemmel teli szívét. A jelenet drámai feszültségét az adja, hogy Kata éberen fülelve várja a fiú érkezését, legalább ebben akar bízni, az apa viszont ettől a vigaszt jelentő reménytől is szeretné az ész jogán megfosztani. Kata mellett az apa is tragikus hős, mert nem kisebb feladatra vállalkozik, mint hogy lányából, kit mindennél jobban szeretett, a legszebb érzést, a szerelmet ölje ki. Küzdelmük, vitájuk tragikus színezete kétségtelen, ugyanakkor a jelenet terjedelméhez képest kevés mozzanatot vonultat fel az író, s a fokozással is adós marad. Igaz viszont, hogy a fokozásnak láthatóan szükségét érzi, tudatában van fontosságának, mert a jelenet minden egyes újabb körét, a fiú közeledő dobogását hallja a lány, s ez az effektus az emelkedő drámai feszültség kifejezését segíti, de az előadásban ez a leitmotívum nem kap kellő nyomatékot, kevésbé szerencsés megoldásokkal szemben háttérbe szorul. Hasonlóképpen vissza-visszatérő motívum — Gyulainé képzeletében teljessé váló rémkép: az átkozó fiú látványa és hangja — tagolja a második jelenetet is. Attól függetlenül, hogy itt már felfedezhető bizonyos ívelés, emelkedő tendencia, a jelenet felépítése nem hibátlan. Mégsem az zavar, hogy az előadás — az előző rész háttérbe szorított leitmotívumával szemben — túlzásba viszi a feltűnő árnykép és a felhangzó átok ismétlését, amiben hű az íróhoz, hanem az, hogy a látomás gyakoriságához képest Gyulainé lelki válsága nem jut el a bomlottság felső fokára, s hogy a zavaros pillanatok elkülönítése sem mindig pontos, sem íróilag, sem színészilag.

Teljesen más jellegű kérdéseket vet fel a harmadik rész. Nemcsak arról van szó, hogy itt a tragikus háromszög — fiú—anya—lány — harmadik tagját, a fiút váránánk a főszerepbe, s nem a rég halott Gyulainé, hanem arról is, hogy ez a rész így, ahogy van, nem kapcsolódik szervesen az előbbi kettőhöz, illetve a balladához. Az író nyilván folytatni kívánta a második rész lélekelemzését, s az érdekelte, miért ellenezhette

Gyulainé fia és Kádár Kata kapcsolatát. Az író elsősorban Gyulainé boldogtalan házasságának motívumait említi. Ezek nem váratlanok, a második rész is előlegezi őket. Előzményként azt is megtudjuk, hogy volt mód elrontott életét helyre hozni, akadt volna más, kedvére való férfi (Orczy Balázs), de erős jellemként önkínzóan inkább vállalta a boldogtalanságot, mint az erkölcstelenség vádját. Gyulainé és férje nem voltak egymáshoz valóak, az egyik volt a „part”, a másik az „árvíz”, „párban is páratlanok” voltak. S az asszony saját sorsának ismétlődésétől óvta fiát. Nem akarta, hogy ő is boldogtalan legyen. (Miért lett volna boldogtalan, erre nem találtam utalást.) Csakhogy nem valószínű, hogy ezeknek a motívumoknak a fölvonultatásáról Gyulai szerepeltetésére és központba állítására volt szükség, s hogy nem lett volna szerencsésebb megoldás elképzelni az anya és a fiú párjelenetét. Ha már Gyulainé kegyetlen, fiát kitagadó, Katát tóba vettedő tettének okát kutatjuk. Az ugyanis semmiképpen sem bizonyos, nem is meggyőző érv, hogy az apa vétke amikor afféle dzsentrí virtusból — így élt! — öngyilkos lett, s kocsis nélkül hagyta a lejtőn lefelé rohanó kocsit. Még kevésbé ügyes annak a vádnak a felemlítése, hogy a fiú esetleg más apáé. Mindezek a mozzanatok inkább ködösítenek, mint elemző magyarázattal szolgálnak. Mindebből talán érződik, hogy ha az írónak nem is volt ez a szándéka, a harmadik rész már egy másik családi drámára utaló toldalék, amely szerkezetileg is más képletet mutat, darabokra töredezik. Azt nem is említve, hogy a jelenet ellentmond az első résznek. Ha ugyanis az apa elleni vádak a balladába foglalt tragédia szempontjából jogosak, akkor Kata és édesapja vitája teljesen értelmetlen. Esetleg — s nemcsak a szimmetrikus szerkesztés miatt, ami kétségtelenül stabil konstrukcióra mutatna — legszerencsésebb lett volna a harmadik részben a visszaforduló Gyula Márton lélekrajzát adni. Gyulai, a már-már komikusan színre lépő Trombitás és Orczy Balázs szerepeltetése felesleges, elsősorban mert nem a ballada szellemében történik.

Műalkotásként, versként Kopeczky szövege jobb, mint dramaturgiai szerkezetként. Annak ellenére, hogy olykor kuplészerű, akadnak kénrímek, vagy a rím kedvéért közbeiktatott sorok, verselése, nyelve magával sodró, még a műfaji hibákat is el-elrejt. Külön értéke az a belső ritmus, amely aláhúzza a mű balladai jellegét. Sajnos, ezt a többnyire rutin nélküli színészek nem tudták kellő szinten kifejezni. Gyakran nem tudták úgy mondani a verset, hogy eltűnjön rímeinek kopogása, de ritmusa érződjön. Főleg az ún. rímeket sikkasztották el.

A *Kádár Kata* megjelenítése a rendezőnek, a színészeknek próbatétel volt. Soltis Lajos rendezését szép jelenetek és túlzásfoltosság jellemzi. Mintha előre kialakított, szigorú terv nélkül dolgozott volna. Erre utal az első rész leitmotívumának szem elől tévesztése, illetve a második részbelinek a funkciótlanságig történő ismétlése. Ha visszafogottabb

eszközökkel dolgozik, inkább oratóriumszerűen állítja színpadra a művet, akkor mélyebb hatást vált ki, s a műfajhoz is jobban alkalmazkodott volna. Az első rész vitáját tévesen a színészek kiabálásával kívánta drámaivá fokozni. A díszlettel is próbát tevő Mihajlović Annamária a jó elképzelés ellenére is inkább igazi szakterületén a jelmezekkel remekelt. Ruhái, ha a rendező és a színészek felismerik az általuk jelzett igényt, egyszerűségükkel, puritánságukkal az egész előadás stílusát meghatározhatták volna. Akárcsak Hernyák György kísérőzenéjének. Rövid Eleonóra Gyulainéként a legerőteljesebb volt, bár nem használta ki a szerep nyújtotta lehetőségeket. Meglepetés Szilágyi Nándor Gyula Mártona, visszafogottságában drámai erőt éreztünk, hangoskodásai hidegen hagytak. Alakot teremt Banka Lívia Borcsaként. László Sándor mondja legszebben a szöveget. Banka Gabriella pedig eltorzuló kiabálásával keveset tud kifejezni Kádár Kata tragédiájából és vívódásából.

GEROLD László

TELEVÍZIÓ

A KISEMBEREKRŐL — DILETTÁNSAN

Az élet peremére szorult kisembereket vonultat föl Želimir Žilnik *Forró fizetések* című, elsősorban dokumentumfilmnek minősített tévéalkotása. A passzívabb vidékekről Vajdaságba települtek két nemzedékét és típusát ismerhetjük meg: a fiatal törtetőket és a sorsukba bele-törődött öregeket. A kétféle magatartásforma szembesítésében, a nincstelenségből mindenáron kitörni vágyók, a jobb életért foggal-körömmel küzdők és az életet tehetetlenül elszenvedni, de megváltoztatni már nem képes egyének ellentétében érezzük is azt a drámai magot, amelynek kel-lő kibontásával — a dokumentumfilm eszközeivel — lényeges dolgokat lehetne közölni jelenünkről, és vitatkozni is valóságunkról.

A sorozat dokumentum jellegét sejtette, hogy Žilnik nem színészeket, hanem „civiléket”, gyárban dolgozó takarítónőket, alacsony bérű vas-munkásokat és a falusi esztrád „művészeit”, egy kisstílusú menedzsert, valamint üveget meg vasat evő acélembert és prostituáltakat (csak ezeket alakítják színésznők) vonultat föl. Ezek a „szereplők” életük egy-egy mozzanatát játsszák el, s ezekből a részletekből, vallomásokból kellene összeállnia a tablónak. Csakhogy nem áll össze, mindvégig darabos marad és hiteltelen. A *Forró fizetések* utcán összeszedett hősei ugyanis nemcsak önmagukat adják, hanem zömmel azt mondják, amit a rendező a szájukba ad. És ezzel téved vakvágányra a sorozat. Tudjuk, a doku-

mentumfilm sem fajtiszta műfaj ma már, sokféleképpen is értelmezhető, de alapszabálya mégiscsak a valóság és a megtörténtség. És nem a fikció. Žilnik a dokumentumértékű részletek és a játékfilm eszközeinek vegyítésével minduntalan kibillentí filmjét egyensúlyi helyzetéből, kétségeket hagyva afelől, mit is látunk valójában.

Kétségkívül a tiszta dokumentumrészletek a film erőteljesebb jelenei. Milyen eleven színfoltjai, mondjuk, a sorozatnak azok a részei, amelyekben az öreg Čenić életének történetét meséli, vagy amikor Dušan Polovina, a fémmunkás emlékezik múltjára! Ezzel szemben a nyugdíjas Polovina mondatai, mert itt már nemcsak a saját szövegét, hanem a betanultat mondja, mesterkéltnek, valószínűtlennek hatnak. A tulajdonképpeni probléma az ő figurájával is az, hogy a rendező nem títust, az étellel mindig megbékélő, a mindig és mindent elszenvető ember alakját adja, hanem hőst a számára idegen helyzetekbe kényszeríti. Eklatáns példája ennek a börtönjelenet, amellyel a rendező szinte karikatúrát formál az egyébként végig roppant szimpatikus hősből. A rendező ezt nyilván szándékosan tette, hatásvadászásból mindenekelőtt, és ezzel már a dilettantizmus határát súrolta.

A sorozat mesterkéltségére számos példát lehetne fölhozni, felesleges azonban hosszasan foglalkozni vele. De az egyikre mégis ki kell térni: Žilnik nyilatkozatából tudjuk, sztrájkoló takarítónők nyomába szegült, hogy felfedezze, mi kényszerítette őket a munkabeszüntetésre. Dokumentumfilm-alapötletnek szinte kiváló. De mit látunk a filmen? Arra kapunk receptet, hogyan lehet három és fél milliós takarítónői meg egy traktoristafizetésből emeletes családi házat építeni!? Ha ez lehetséges (és a rendező vérbeli dokumentarista), akkor ennek jár utána. Így viszont egy konstruált történetet mond el arról, hogy a legidősebb Čenić lány az elmaradott környezetből fölkerülve nyelves rátermettsége révén, hogyan találja föl magát az új, civilizáltabb világban, s lesz példaképe testvéreinek is.

A fémot nyelő Branko Karelli és az esztrádmenedzser életéből felmutatott jeleneteknek pedig kevés dokumentum értékük és erejük volt. Akárcsak az egész sorozatnak is.

A MAURITS-PORTRÉRÓL

Szeretem azokat a televíziós beszélgetéseket, amelyeket nem az idő kényszere szab meg. Szeretem, mert lehetőséget ad a felkészülésre, a néző „bevezetésére” a témába, van idő dolgok megmutatására, a gondolatok kifejtésére, sőt légkört és hangulatot is teremthet. Ilyenkor még mi, nézők is aktív beszélőtársak lehetünk, ha önmagunkban is, vitatkozhatunk, helyeselhetünk, egyszóval állást foglalhatunk. Ezért is üdvözlöm

mindjárt az Újvidéki Televízió Művészet címmel indult, új műsorát,* remélve, hogy ezeknek az adásoknak a vezetői riportalanyaik bizalmába tudnak férkőzni, s tudnak úgy kérdezni, hogy ne csak sztereotip válaszokat, hanem őszinte vallomásokat kapjanak. Mert a jó kérdezők (mint amilyen mondjuk egy Feliks Pašić, Ivan Hetrich vagy Vitray Tamás), akik tudják, amit mondanak, nem saját tudásuk fitogtatásáért cselekszik, hanem, hogy szereplésükkel a nézők és a műsor érdekeit szolgálják, mindig ki tudják hozni azt, amire mi, nézők is kíváncsiak vagyunk. Természetesen ehhez kellő tapasztalatra, tárgyi ismeretre, egy szóval fölkészültségre van szükség. És tudni kell kihasználni a tévé kifejezésbeli eszközeit.

A Maurits Ferenc festő, költő és könyvtervező művészetét bemutató félórás beszélgetés láttán jutnak eszembe ezek a gondolatok, mert végig érzem egy tartalmasabb beszélgetés lehetőségét, ami nem teljesedik ki, s végül az adás mintegy torzóban marad. Talán a fiatal riporter (érthető) lámpaláza miatt, no meg azért, mert nem tudja elhitetni velem, hogy erre a beszélgetésre valóban jól felkészült. Valahogy az az érzésem, hogy mi, nézők többet tudunk Mauritsról, mint a riporter. Többször már-már segítenék neki, ha tehetném. Szüntelen aggodalma, hogy e sokrétű munkásságot nem sikerül belesűríteni a harminc percbe, kimondottan zavar. Ugyanakkor nem figyel föl arra, hogy az egyébként szűkszavú festő ezúttal kész őszintén vallani, kész kitárulkozni a nézők előtt. Csak éppen a szükséges riporteri végszavak hiányoznak hozzá, meg a kimondottak továbbszövése, hogy aztán ügyes fordulattal máris újabb, a gondolatot tovább vivő kérdés következzen.

Ezt a riporter-i fölkészültséget, az alanyáról egyébként bővelkedő és könnyen föllelhető irodalom jobb ismeretét és találékonyságát hiányolom, s ezért nem teljes az én tévés élményem. Viszont sok mindenért kárpótol a jó operatóri munka. Póth Imre kamerája higgadtan mutatja a képeket, és tud a képekből részleteket kiragadni. Szinte bravúrosan úsztatják a Maurits-tervezte könyveket, valódi kis könyvkiállítást varázsolva elénk. S az egész műsorhoz kitűnően illik ez a Vivaldi-zene. Csupán egyet kifogásolok: most, amikor a szerző (rövid) verseit mondják, a vershez készült illusztrációkat nem totálban mutatják. Részleteket ragad ki a kamera, holott én az egész kép élményére vágyom, mert most az összhatás a fontos, a vers és a kép közös és együttes üzenete.

BORDÁS Győző

* Újvidéki Televízió, 1987. II. 16.

KÉPZŐMŰVÉSZET

POSZTUMUSZ: MATIJA VUKOVIĆ

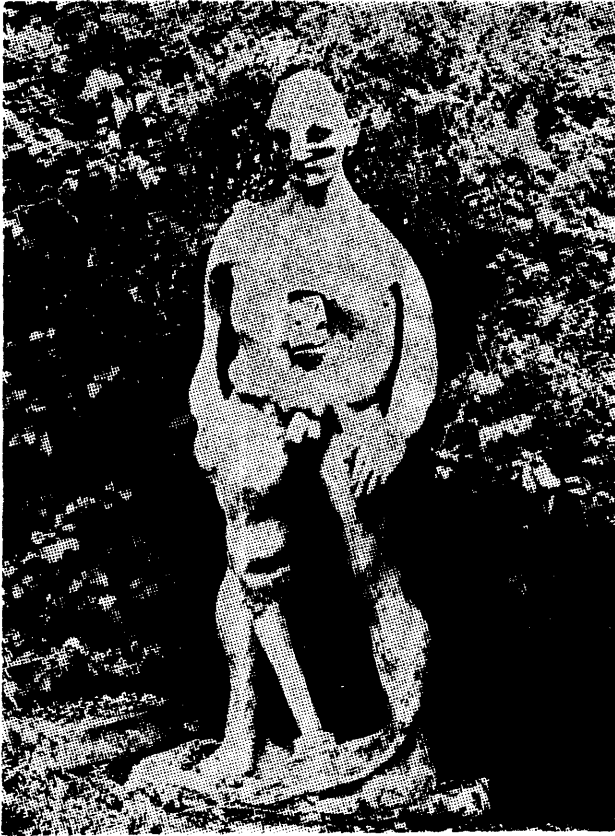
Matija Vuković vajdasági származású, élete javát Belgrádban töltő szobrász posztumusz kiállítását láthattuk nemrégben az újvidéki Rajko Mamuzić Képtárban. Ismerősek ezek a szobrok, hiszen nemegyszer találkoztunk már velük Vajdaság-szerte megrendezett kiállításain és az itteni művésztelepeken, amelyekre mindig szívesen jött.

Valamikor Meštrović szobrain nevelkedett, a Miloš Obilićről készült szobrát és a Kraljević Marko lováról, a Šaracról alkotottat emlegette, mint tanítója legkiválóbb műveit. Különösen az utóbbi érdekelte a falusi gyerekeket, aki hozzá volt szokva, hogy a kocsi bakjáról nézze az erős muralovak tomporát. Nem csoda, hogy fiatalkori munkáin mindenütt ott a dinamikus mozdulat, a mindig pattanásig feszült izmok és idegek. Jellegetes a Bika című szobra: tele erővel, szinonimájaként a romboló feltartóztathatatatlanságnak. Valami belső erőt lehel szobraiba, s ez az erő még torzión is megmutatkozik.

A háború után Matija Vuković is az újjáépítés szolgálatába áll művészetével: Sebesült című szobra lesz az, amely ha témájában még nem is, de megmunkálásában enyhíti az eddig kissé megmerevedett vonalakat, és amely visszavezeti majd arra az útra, amelyen azelőtt is járt. Az emberek megmintázásához tér vissza, sikeresen, mondjuk ki azonnal. 1953-ban készült Ász című szobra saját győzelmének áldozata, valójában humanista üzenet a világnak, mint ahogy az a két évvel később készült, az Anya halott gyermekével című is.

Matija Vuković művészi fejlődésére hatással voltak a vajdasági művésztelepek is. 1957-ben például Topolyán látjuk, ahol Aleksa Čelebonović művészettörténész Hitelesség a képzőművészetben címmel tart előadást az odasereglett képzőművészeknek. Egészen 1964-ig szobrászunk rendszeresen megjelenik a művészkolóniákon, s itt készülnek vázlatai a Fogoly (1957), A bika (1959) és A hattyú halála (1961) című szobraihoz. A kivitelezésre Topolyán természetesen nem sok esélye volt, hiszen gipszen és agyagon kívül más anyagot nemigen tudtak biztosítani számára. De szobrászunk nemcsak Topolyára járt szívesen, hanem Écskára is, Zentán pedig négy alkalommal is megfordult.

Nem nehéz kitalálni, miért kedvelte ezeket a művésztelepeket: hasonlóan gondolkozó, a művészetről azonos nézeteket valló művésztársakra lelt, s ez vonzotta elsősorban. Máig emlékezetes maradt számunkra a Pannónia-birtokon megrendezett kiállítása, amellyel a szobrász a szkopjei földrengés áldozatai előtt rótt le kegyeletét 1963-ban. Mert őt a tragédiák mindig rettenetesen megviselték, és hatottak rá. Ezt szobrai mindennél jobban bizonyítják.

Bányász, 1962

Elég korán visszavonult belgrádi műtermébe, ahol magányosan élt még mintegy két évtizedig. Ekkor a téma már nem rúlságosan foglalkoztatta, inkább a mű emotív jellegére ügyelt. 1980-ban készítette el *Minotaurus* című gyermekijesztető, embertestű és bikafejű szörnyét. Sem ez a munkája sem az ugyancsak a nyolcvanas években keletkezett *Orrszarvúja* nem volt ott az újvidéki kiállításon. Nem tudjuk, miért. Viszont fontos lett volna látni, hogy életének utolsó éveiben hogyan viszonyult a művészetéhez. Felmérni valójában ő már tudta azt, amit a múlt évi velencei biennálén végre nyíltan ki is mondtak: szükség van az autentikus művészet értékeinek felülvizsgálására.

Matija Vuković ugyanis abba fáradt bele, hogy hagyományos eszközökkel dolgozva, távol tartva magát a modern művészetet majmolóktól

Emlékműterv, 1968

és a kísérletezőktől, nemegyszer konzervatívnak nevezték. Hagyományos szobrászat volt az övé, de magas szintű, kifejező, amelynek megvannak a maga felismerhető jegyei. Ember és világ kapcsolatát kereste mindig. És meg is találta. Az újvidéki kiállítás arról győz meg bennünket, hogy szobrászunk a szorongás kifejezését tartotta művészi credójának. A fiatalkori életerőtől duzzadás az évtizedek folyamán a mindenben kételkedésbe hajlott át, mutatván azt is, hogy a forma hogyan alakul át tartalomná.

Ha későn is, az újvidéki kiállítás újból fölhívta a figyelmet erre a feledésbe vesző, kitűnő vajdasági szobrászra.

Bela DURANCI

KRÓNIKA

SINKÓ ERVIN-EMLÉKKIÁLLÍTÁS

— Sinkó Ervin halálának huszadik évfordulója alkalmából az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Intézetében első tanszék vezetője emlékére kiállítás nyílt. A kiállítás anyagából közöljük az Irodalmi Múzeum rovatban Sinkó Ervin levelezőlapjának szövegét és az alábbiakban Bori Imre 1987. március 28-án elhangzott beszédét:

Húsz esztendővel ezelőtt megrendülten vettük tudomásul a Magyar Tanszék vezetőjének, valamennyiünk akkori támogatójának, pártfogójának, biztatójának, Sinkó Ervin halálának híret. Hogy ki volt Sinkó Ervin, arról nem adhat természetesen mindenre kitékintő képet ez a röpke, szerény kiállítás. Nem is az a célja, hogy beható ismereteket közöljön azoknak, akik megnézik, hanem hogy felvilántsuk annak az embernek az alakját, akinek a Magyar Tanszék, és annak munkatársai és hallgatói annyit köszönhetel: Onzetlenül és minden jó ügyért lelkesen harcolt Sinkó Ervin, biztatót és támogatót bennünket, s tette ezt nem szokványos módon, hanem elbűvölő közvetlenséggel és természetességgel, ellenszolgáltatások elvárása nélkül, mindenkor az irodalom és az ifjúság ügyében munkálkodva. Nem volt rest, amikor Tanszékünk felvirágoztatásáról vol szó, valóban minden követ megmozgatott, hogy előbbre vigye oktatói-nevelői munkánkat, s hogy valamennyien, munkatársai, léphessünk egyet előre a tudományos pályán, rendezzük akár magánemberei viszonyainkat is, ha szabad így mondanom: közmegelegedésre. Halála évében nagy munka állt már mögöttünk: hiszen 1959-ben, amikor megtartotta székfoglaló előadását az új-

vidéki egyetem Bölcsészettudományi Karának akkor új tanszékén, hallgatói nagyon is jó: tudták, hogy nullapontról indulunk, s hogy az ő szépírói-politikai tekintélye nélkül Tanszékünk munkáját meg nem kezdhette volna. Kevesen voltunk akkor, talán öten-hatan mindössze, s most, majd három évtized múltán talán leszögezhetjük az ő biztató pillantására is, hogy Tanszékünk megerősödött, s immár nem öten tanítjuk a magyar nyelv és irodalom múltjáról és jelenéről az ismereteket, hanem lényegesen többen, de szeretném hinni, ugyanolyan lelkesedéssel, mint az ő vezetésével, amikor bátran vágunk, új és szerény felfedezőkként, az ismeretlennek.

BORI Imre

DR. SZELI ISTVÁN SZÉKFOGLALÓ ELŐADÁSA — A Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémián 1987. március 5-én megtartotta székfoglaló előadását dr. Szelei István, az Akadémia rendes tagja. Dr. Szelei István Székács József *Szerb népdalok és hősrégék* című rüfordításkötetéről értekezett. Ezzel az előadással az Akadémia Vuk Stefanović Karadžić születésének kétszázadik és a Vuk gyűjtése alapján készült *Szerb népdalok és hősrégék* megjelenésének százötvenedik évfordulóját is jegezte.

HERCEG JÁNOS ÖSSZEGYŪJTOTT ELBESZÉLÉSEINEK BEMŰTÁTOJA — A zombori Bieliczky Károly Népkönyvtárban március 20-án bemutatták a Forum Könyvkiadó és a könyvtár közös kiadásában megjelent Herceg János *Összegyűjtött elbeszélések* című háromkötetes munkáját, amely mintegy 250 novellával és elbeszéléssel prezentálja az író több mint fél évszázados munkásságát.

Terjedelmét tekintve ez volt a kiadó eddigi legnagyobb irodalmi vállalkozása. A könyvet Bányai János irodalomtörténész, a Vajdasági Íróegyesület elnöke és Fekete J. József kritikus mutatta be a közönségnek.

SZABADKA MŰVELŐDÉSI HAYOMÁNYAI — A belgrádi Vásárcsarnokban nemrégiben nagyszabású kiállítást rendeztek *Szabadka művelődési hagyományai* címmel. Anyagát a szabadkai levéltár, a könyvtár, a múzeum és a Képzőművészeti Találkozó tárgyaiból válogatták, archív fölvételek, régészeti leletek, értékes képzőművészeti alkotások, könyvek, folyóiratok, tárgyi néprajzi emlékek, népi lakberendezési tárgyak, fiákerek, szánók idézték meg az észak-bácskai város légkörét. S nemcsak a hagyományosat, hanem Ivan Sarić aeroplánjának bemutatásával a modernet, a futuristát is.

Itt állították ki Aksentije Marodić, a legjobb vajdasági portrifestőök egyikének képeit. Láthatuk Mesterházy Kálmán, Štípan Kopilović, Balázs G. Árpád, Hangya András alkotásait, Miloš Babić háborúellenes képeit és az 1938-as Híd-kiállítás résztvevőinek munkáit. Különös figyelmet érdemel Almási Gábor *Fej* című szobra is. A kiállítás gazdag anyagában szinte elveszik Schmidt József, a XIX. századi bánati festő-csavargó kivételes egyénisége. A képanyag gazdagságából nem emelték ki kellőképpen a szabadkai Raichle-palota vagy a város-háza szecessziós homlokzatát.

A tárlaton szerepeltek a köztéri szobrok fényképei, s a tárlatlátogatók megcsodálhatták egy 1905-ből való győgszertár teljes berendezését is.

Azt is sajnálhatjuk, hogy a kiállításához nem készült katalógus, anyaga ugyanis megérdemelt volna akár egy reprezentatív kivitelezésű könyvet is. A katalógus segítségével ugyanis jobban tudatosítani lehetett volna Szabadka kulturális hagyományainak jelentőségét, s jobban felhívni a figyelmet az országos jelentőségű alkotásokra.

B. D.

MILAN KONJOVIĆ AKVARELLJEI A SEBASTIAN KÉPTÁRBAN — Nemrégiben került sor Milan Konjović akvarelljeinek kiállítására a belgrádi Sebastian Képtárban. A fő helyen az 1933-ban készült *Ónarckép* áll, az ragadja meg legelőször a tárlatlátogató figyelmét. Színei játékos-ságával szervesen illeszkedik ez a kép a többihez, amelyeknek az áttetsző koloritás, az intenzív paletta a legfőbb jellemzőjük. A természet ihlette, impozáns méretű képekben a szín, a temperamentum és az ecsetkezelés egysége valósul meg. Első pillantásra a képek harmóniája, stílusuk összhangja nem meglepő. Csak akkor csodálkozunk el, amikor kiderül, kiállított akvarelljeit a festő 1954 és 1986 között festette. A Sebastian Képtárban megrendezett akvarellkiállítást szemlélve a tizedik évtizedet taposó festő töretlen alkotókedvéről bizonyosodhattunk meg újfent. A tárlat anyagát Katarina Ambrozić művészettörténész válogatta.

B. D.

OLÁH SÁNDOR KIÁLLÍTÁSA ÚJVIDÉKEN — Szabadka után Újvidéken is megrendezték Oláh Sándor szabadkai festőművész retrospektív kiállítását. A tárlat 1987. március 3-án nyílt a Modern Képtárban. Az érdeklődők mintegy hatvan festményt és húsz rajzot tekinthettek meg.

SZOMBATHY BÁLINT TÁRLATA — Szabadkán, a Képzőművészeti Találkozó kiállítótermében megrendezték Szombathy Bálint *Fotó-fotó* című tárlatát. A kiállítást Sava Stepanov nyitotta meg. A tárlaton Szombathy Bálint telefontókat állított ki, a teleprinterrel továbbított képek hibáinak felfedezésével létrehozott munkákat. Az érdeklődők Szombathy Bálint performance-ának is tanúi lehetnek a megnyitón, amelynek érdekessége, hogy „Kép” felkiáltás kíséretében harminchat tévéképránt kalapáccsal szétzúzott.

ÚJ MŰVÉSZETI FESZTIVAL — Az Új Symposion társadalmi, művé-

szeti és kulturális folyóirat 1987. március 26-ától 29-éig rendezte meg az Új Művészeti Fesztivált, melyen hazai és kelet-európai szerzők zenei, képzőművészeti és performance-törekvéseit mutatták be. A fellépők a következők voltak: Szabados György (Budapest), Tickmayer Formatio (Újvidék), Stojan Janković (Újvidék), Local Television (Szlovénia), Viktor Jakimovszkij (Moszkva), Dragan Žeravac (Belgrád), Ansambl za drugu novu muziku (Belgrád), Mária Béla (Újvidék), a Doktor Zsivágó Dark Stars együttes (Újvidék), Igra Peridot (Zágráb), Zygmunt Krauze (Párizs—Varsó), a Trio Flauta (Újvidék), Radics Zoltán (Zombor), Mario Marzidovšek (Slovenska Bistrica), Vladimir Gudac (Zágráb), a Kugla glumište (Zágráb) és a Grecsó István—Kovács Katalin duó (Budapest). Zömmel átmeneti, alternatív műfajok kerültek előtérbe: zenei színház, a rögtönzés zenéje, a második új zenei hullám, a programozott zene, az avantgárd művészet, a posztipari jazz, a free jazz performance, az ambientális zene, az ipari rock stb. A rendezvénysorozatnak az M Stúdió és az Újvidéki Színház adott otthont.

A fesztivál megrendezésének elsődleges célja az volt, hogy bemutatkozási lehetőséget biztosítson a fiatal alkotók számára, annál is inkább, mert a hagyományos intézmények és rendezőirodák keretein belül erre ritkán kerülhet sor. A négynapos rendezvény másik célkitűzése, hogy rámutasson: korunk új zenéje már nem a kulturális és társadalmi elit kiváltsága és szórakozási formája. Azzal, hogy a hermetikus koncerttermekből

átvonult a különféle klubokba, a képzőművészeti kiállítótermekbe, sőt ki az utcára is, a zene a társadalmiasodás sajátos formáját testesíti meg.

Az Új Symposion szerkesztőbizottsága a jövőben minden évben megrendezi az Új Művészeti Fesztivált, mindig más műfajt vagy irányzatot (pl. a festészetet, az új költészetet, a videót stb.) állítva a középpontba.

TADEUSZ RÓZEWICZNEK ÍTÉLTFK ODA AZ ARANYKOSZORÚT — A Sztругai Költészeti Esték nemzetközi költészeti díját, az Aranykoszorút az idén Tadeusz Rózewicz lengyel költőnek ítélték oda. A rendezvény díszülésén elhangzott indoklás szerint az 1921-ben született költőt a lengyel és a nemzetközi költészet fejlesztéséhez való hozzájárulásáért és értékes költői alkotásaiért részesítették elismerésben. A díszülésen bemutatták Tadeusz Rózewicz verseinek antológiáját is, amely a Makedonszka könyve gondozásában jelent meg.

BEDER ISTVÁN ÉS DUDÁS KÁROLY A REGÉNYPÁLYÁZAT NYERTESEI — A Forum Könyvkiadó 1986. évi regény pályázatát Bedder István nyerte *Nagybőjt Abbáziában* című regényével. A beérkezett négy pályamű közül választotta ki ezt a művet a Bosnyák István, Fekete J. József és Juhász Géza összetételű bírálóbizottság. Ugyancsak négy regény érkezett az ifjúsági regény kategóriába is: itt Dudás Károly *Gyalogtörök* című regénye minősült a legjobbnak. A két díjazott regény még az év folyamán megjelenik.

JEGYZŐKÖNYV

az 1986. évi Híd-díj odaítéléséről

A Forum Könyvkiadó Kiadói Tanácsa által kinevezett bírálóbizottság (Ács Károly elnök, dr. Bosnyák István, Dudás Károly, dr. Gerold László és dr. Hódi Sándor) 1987. március 12-i és 18-i ülésén megvizsgálta a jugoszláviai magyar írók 1986. január 1-jétől december 31-éig megjelent műveit.

A bírálóbizottság szavazattöbbséggel úgy döntött, hogy az 1986. évi Híd Irodalmi Díját Bognár Antal *Álmok a halálban* című regényének ítélte oda.

A bizottság úgy találja, hogy Bognár Antal művét a választott alkalom — a Halley-üstökös 1986. évi megjelenése — időszerűsíti, de tárgyatól függetlenül is kitűnik korszerű regénystruktúrájával, valamint részletekben gazdag történelmi leírásainak hitelességével, asszociációkban bővelkedő, érzékletes nyelvezetével, s ilyképpen Bognár Antal regényét a jugoszláviai magyar széppróza igazi nyereségének tekinthetjük.

A bírálóbizottság:

Ács Károly
dr. Bosnyák István
Dudás Károly
dr. Gerold László
dr. Hódi Sándor

Újvidék, 1987. március 18-án

- Balogh Tibor* (Szeged): A klasszikus pszichoanalízis hatása a húszas—harmincas évek magyar lélektanára és kultúrája 511
Bori Imre: Zákány Antal (1918—1987) 525

IRODALMI MÚZEUM

- Sinkó Ervin* levelezőlapja 526

VITA

- Burány Béla*: Egy néprajzi könyv bírálata (Katona Imre—Lábadai Károly: *Szedem szép rózsámat*) 527
Katona Imre—Lábadai Károly: Válasz Burány Béla bírálatára 541

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- P. Nagy István*: Szóbbuborékok kép nélküli négyzetekben (Böndör Pál: *Ebihalak*) 544
Piszár Ágnes: Város-képek (Oto Tolnai: *Priče iz robne kuće*) 546
Csányi Erzsébet: Élet és halál iszonytató nemei (Vidosav Stevanović: *Testament*) 548
Sebők Zoltán: A szimbólumok enciklopédiája (Jean Campbell Cooper: *Ilustrovana enciklopedija simbola*) 551
Harkai Vass Éva: Eltékozolt esélyek könyve (Takáts Zsuzsa: *Eltékozolt esélyem*) 552
Fehér Katalin: A modern Berzsenyi (Csetri Lajos: *Nem sokaság, hanem lélek*; Bécsy Ágnes: „*Halljuk, miket mond a lekötött kalóz*”) 554
Sárvári V. Zsuzsa: Ízelítő régi és mai magyar népszokásokból (Dömötör Tekla: *Régi és mai magyar népszokások*) 558

S z í n h á z

- Gerold László*: Kádár Kata 560

Televízió

Bordás Győző: A kisemberekről — dilettánsan; A Maurits-portréről 563

Képzőművészet

Bela Duranci: Posztumusz: Matija Vuković 566

KRÓNIKA

Sinkó Ervin- emlékkiállítás; dr. Szeli István székfoglaló előadása; Herceg János összegyűjtött elbeszéléseinek bemutatója; Szabadka művelődési hagyományai; Milan Konjović akvarélljei a Sebastian Képtárban; Oláh Sándor kiállítása Újvidéken; Szombathy Bálint tárlata; Új Művészeti Fesztivál, Tadeusz Rózewicznek ítélték oda az Aranykoszorút; Beder István és Dudás Károly a regénypályázat nyertesei; Jegyzőkönyv az 1986. évi Híd-díj odaítéléséről 569

Számunkat Matija Vuković alkotásaival illusztráltuk

A 481. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1987. április. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra csütörtökön 11-től 13 óráig. — Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéseket kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 1500, fél évre 750. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 300 dinár; külföldre egy évre 3000, fél évre 1500 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 1000 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában, Újvidéken.

YU ISSN 0350-9079